

IS.QUERIDO
ESSAY EN
CRITIEK

GROOTE FIGUREN

GROOTE FIGUREN

GROOTE FIGUREN

ESSAY EN CRITIEK

I

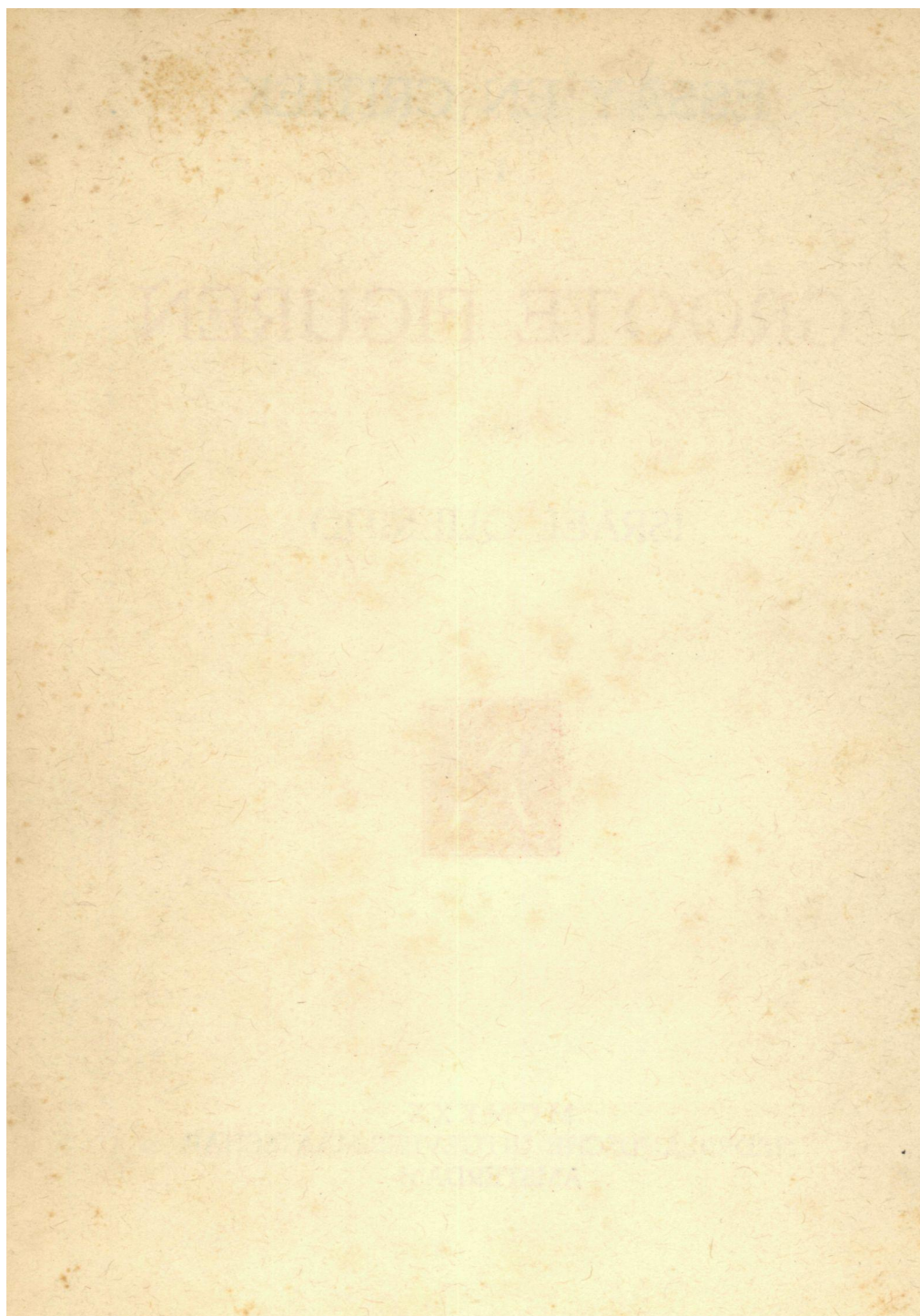
GROOTE FIGUREN

DOOR

ISRAËL QUERIDO

M C M X X X
NEDERLANDSCHE UITGEVERS-MAATSCHAP
AMSTERDAM

INHOUD

---

1. Over Franciscus van Assisi, iets over Middel-
eeuwen, Renaissance en nog wat..... 7
2. Remy de Gourmont, Balzac en Sainte-Beuve.. 132
3. Peter Kropotkine 223
4. Over Brederode 241

OVER FRANCISCUS VAN ASSISI, IETS OVER MIDDELEEUWEN, RENAISSANCE EN NOG WAT

EEN EN ANDER OVER EENIGE BRONNEN

I

Over werkelijke en vermeende historische bronnen van Sint Franciscus' leven is overmatig, dikwijls volslagen onvruchtbaar en verwarderig (vergeef dit achtervoegsel „ig”; het drukt meer uit dan „end”) geschreven. Een frissche, organisch-vergelijkende bronnenstudie van Alexandre Masseron, in het groote verzamelwerk „Saint François d'Assise. Son œuvre, son influence”, geeft zonder prikkelend hakketeeren en haarklooven, een innig-doorwrochten arbeid, ten deele critisch, ten deele synthetisch, van belangrijke internationale stof, met zacht-ironische dartelheid hier en daar beoordeeld.

Dé groote meester in de Franciscus-literatuur, is en blijft de Protestantsche theoloog Paul Sabatier, door alle Franciscus-kenners bewonderd; ook door felle tegenstanders geëerbiedigd¹). Hij snuffelt wel onafgebroken

---

¹) Prof. Huizinga noemt in zijn „Tien Studiën”, Sabatier's boek („zacht-poëtisch boek”) over Franciscus wel roerend, maar het beeld van Franciscus „onjuist” geschilderd. Ook Prof. Thode's Franciscus-beelding acht Prof. Huizinga „mistekend”. („Tien Studiën”, p. 314). En deze heeren behooren nog wel tot de allerbeste Franciscuskenners van de geheele wereld.... Eén „mistekent”, de ander „misschildert”.

in oude perkamenten van twaalfde en dertiende eeuw, maar om zijn stijl trilt een geur als om de handen van een hovenier. Zijn liefde voor de Middeleeuwen en de Sint Franciscus-figuur is van hevige bewogenheid.... ondanks alle latijnsche eruditie en nuchter-protestant-sche hypercritiek.

Op zijn beurt spreekt Sabatier in de „Préface” zijner „Speculum Perfectionis”-uitgave dank en bewondering uit voor overleden Pater Léon Patrem, die tot zijn laatsten ademtucht is geweest.... „la providence des érudits en quête de renseignements sur les choses franciscaines. Il y a de longues années, j’eus le bonheur de visiter en sa compagnie la plupart des monastères Ombriens consacrés pour le souvenir de saint François, et depuis lors, il s’était établi entre nous non seulement des rapports scientifiques, mais une communion spirituelle très supérieure à de pauvres préoccupations ecclésiastiques”.

II

Alexandre Masseron verklaart dat het uitgangspunt voor alle onderzoekingen van den laatsten tijd, over de geschiedenis van Sint Franciscus, de prachtige „Etude critique des sources” van Paul Sabatier moet worden genoemd, gepubliceerd in zijn „Vie de St. François d’Assise”, in 1894 en in zijn uitgave van „Speculum Perfectionis” (1898).

Naar Masseron’s oordeel gaven A. G. Little: „Sources of the history of St. Francis” (Little is voorzitter van de „British Society of Franciscan Studies”); Walter Goetz in zijn „Die Quellen zur Geschichte des Heiligen Franz von Assisi” en Pater Paschal Robinson: „Short introduction to Franciscan literature”, de fijnste en meest gedetailleerde studiën.

III

Van al deze nieuwe levensbeschrijvingen en bronnen-ontledingen over Franciscus (wij gaan zeer belangrijke¹⁾), maar ook veel gebeuzel en zoet gelureluur voorbij), wijkt een reeks onderzoekingen en christelijke verbeeldingen van Maurice Beaufreton: „Nouvelles recherches sur les sources de la vie de saint François”, ganschelijk af.

Masseron noemt hem een eminent Franciscus-kenner. Maurice Beaufreton beoordeelt het „Speculum Perfectionis”, de „Legende der Drie Genooten, Actus, Legenda Antiqua”, de „Legenden” van Thomas da Celano, de „Legende” van Bonaventura en de Katholieke hervorming der twaalfde en dertiende eeuw. Beaufreton nam de wapenen van den grooten Franciscus-kenner en Bollandist, Pater Van Ortroy, over.

Beaufreton staat rechts.... Sabatier links!....

Voor al Paul Sabatier krijgt ruwe klappers!.... Onze achtenswaardige theoloog Prof. H. van Bakel komt zoo juist in het „Nieuw Theologisch Tijdschrift” vertellen, dat het zoo geroemde werk van Sabatier „wetenschappelijk verouderd is”.... en ook de voortreffelijke Franciscus-kenner Pater van den Borne „ontdekt” fundamenteele fouten in Sabatier's Franciscus-biographie. En Mandonnet volgt en bestrijdt hem tegelijk.

Ach,.... jammert Masseron, die zelf een gewiekt verstand bezit,.... er zijn en blijven zekere onoplosbare kwesties in de bronnen, waarover geen twee Franciscus-bestudeerders het geheel met elkander eens kun-

---

¹⁾ Zooals „Saint François d'Assise”, van Nicolas Ségur, „Le Petit Pauvre au pays d'Assise”, van Edouard Schneider, „La Légende de Saint François”, van Georges Lafenestre. Wijl deze boeken in hoofdzaak literair de figuur volgen of omscheppen naar eigen phantasie, doch bronnenstudie en historische twistvraagstukken onaangeroerd laten.

nen worden. Masseron zegt de waarheid, . . . want áls ze boos uitvallen, de debatteerende en zéér geleerde heeren, tegen elkaar . . . dan raakt zelfs bij de deftigste de pruik uit de krul !

IV

Uit de bronnen rechtstreeks Franciscus, den grooten mysticus, met zijn mystieke vreugden en smarten, te leeren kennen, blijft onmogelijk. . . .

Devroomsten geven, in huiverend ontzag, apologetische overpeinzingen en . . . een eigen Sint Franciscus, mét of zonder objectief-historische critiek; geven een wel of niet bezielde hagiographie en teekenen een godsdienstige ideeën-beweging of een ideeën-gisting van het milieu.

Zoo schonk ons ook de belangrijkste en oudste biograaf Thomas da Celano „zijn” Franciscus.

Masseron zegt:

„„Son” saint François ! — c’est M. E. Gilson qui souligne, — voilà qui me paraît être l’évidence même; on ne saurait mieux dire. Oui, Thomas de Celano, comme frère Léon, avait „son” saint François. Et parce que frère Thomas était un bon religieux, et surtout très docile, il s’est parfois efforcé de faire en sorte que „son” saint François fût le saint François de son supérieur. En tout cas, le jugement de M. Gilson me semble excellent: Thomas de Celano déformait lui aussi, beaucoup moins que les Spirituels, mais beaucoup plus habilement; j’ajouterai que l’un de ses principaux procédés de déformation consiste, c’est extrêmement simple, à passer sous silence les paroles ou les gestes qui pourraient être gênants. Sans même rien altérer de la vérité et en se contentant de ne pas dire toute la vérité, on peut aussi bien fausser les traits d’une figure que

par des transformations plus ou moins conscientes”.

Duizelingwekkende problemen zijn er ter oplossing gebleven, die zelfs een nuchter schepsel stoknar kunnen maken.

De bronnen zijn :

Werken van den Heilige.

Biographieën in engeren zin.

Diplomatieke documenten.

Kronyken van de Orde der Minderbroeders.

Kronyken van buiten de orde staande auteurs.

Deze indeeling geven Sabatier, Cuthbert en het rijkst-biographische Spaansche werk van Pater Martin van Barcelona, „Estudio crítico de las fuentes históricas de San Francesco y Santa Clara”.

Ze vinden in de voortreffelijke studie van Masseron vergelijkende ontleding en fijne, vaak geestige karakteristiek.

Er bestaat tusschen de tekst-critici onstichtelijke verdeeldheid en zij schenken elkaar geen „penetency”. Een zegt, dwarsdrijverig: heelemaal niet echt, niet authentiek. Een ander: dit geschrift is vals; dát is bedrog; hier veel plagiaat; daar weer twijfelachtigheid; ginds nabootsing.... Pas op, hier hurkt de duivel achter het kruis!

Ge ziet plots Pater Lemmens het over een anderen boeg wenden, om voor één zaak te vechten met Sabatier, tegen Boehmer of tegen Pater Delorme. En Dr. Goetz of Leone Bracaloni worden er driftig bijgesleurd....

De Franciscus-geleerden roemen twee uitgaven van Franciscus' eigen kleine werken: die van H. Boehmer in „Analekten zur Geschichte des Franciscus von Assisi” en de uitgaven der Franciscaners, „Opuscula Sancti Patris Francisci Assisiensis”, van het College St. Bonaventura te Quaracchi. Maar over de echtheid

van den brief „Ad populorum rectores” wordt weer gevochten. Zoo ook over de echtheid van zekere gebeden en een brief van Antonius van Padua. Valsch . . . echt . . . valsch ! . . . Namaak . . . bedrog, . . . klinkt het t’allenkant.

Wij gaan allerlei schermutselingen, die dikwijls in zeer luidruchtig geleerd kabaal ontaarden, stillekens en vredelievend voorbij. Het zijn soms zulke splinterige zaakjes.

Uit heilige en profane kronyken, uit vele historische anecdoten leeren wij wel dertiende eeuw en kerkgeschiedenis beter kennen en zekere Minderbroeders (den teeder-sterken broeder Egidius en den kinderlijk-reinen broeder Leo), maar het minst den zaligen Vader Franciscus ! Want die mijmerde, met ingehouden harts-tocht, . . . God heeft de eenzaamheid lief !

Masseron zegt:

„A tous les franciscanisans que j’avais l’honneur de connaître, j’ai posé pareille question: „Pensez-vous que le problème des sources de la vie de saint François puisse être résolu?” Et tous m’ont fait une réponse identique, à un mot près: „Au fond, ce problème est simple: malheureusement, les théories de M.X. ou du Père X. ont tout embrouillé !”

Mede verklaart hij, . . . dat nimmer nog het oude spreekwoord: zooveel hoofden zooveel zinnen, zoo fel triumpheerde, sinds den dag waarop Sabatier zijn meesterlijke studie publiceerde, . . . maar ook sinds het uur, waarop Maurice Beaufreton ons is komen verzekeren . . . „que trente années d’efforts, de la part de savants de toutes nations et de toutes croyances, étaient demeurées „à peu près inutiles” pour connaître Saint François !”

Over Franciscus’ dichtwerk, althans in de uitgave

der werken van den Heilige, in 1623, te Antwerpen, door Wadding gepubliceerd, en die den grondslag legde voor alle latere uitgaven, wordt verklaard dat men er twee geestelijke lofliederen in vindt: „Amor de Caritate” en „In foco amor mi mise”, . . . „qui seraient de saint François d’après saint Bernardin de Sienne („Opera Omnia”, t. IV, „serm.”, 16 et 41). Si le fond de ces poésies est bien d’inspiration franciscaine, il est certain qu’elles n’ont pas été composées sous cette forme par saint François et c’est avec raison qu’elles ont été rejetées par tous les derniers critiques”.

V

Ook over de eigenlijke historische biographieën is onder de groote Franciscus-kenners het oordeel vaak verbijsterend uiteenlopend.

Thomas da Celano is een der voornaamste bronnen; voor velen zelfs eerste en eenige bron. Hij heeft Franciscus gekend, al werd hij niet tot zijn intiemen kring toegelaten. Masseron karakteriseert Thomas da Celano voortreffelijk: misschien scherper dan Joergensen het Broeder Leo (Franciscus’ secretaris, biechtvader, verpleger) deed. Celano schreef fonkelend, facetterend Latijn. Het boeit en verrast de lezers door zoetheid en melodiusheid van woord. Hij is vooral taalschoon-gevoelig literator. Hij begeert stylistische effecten. Hij is onwaar-waar en waar-onwaar. In zijn „Speculum Perfectionis-”uitgave, deel I, van de „Collection de Documents pour l’histoire religieuse et littéraire du Moyen Age”, geeft Sabatier in het hoofdstuk: „Rapports du S. P. avec quelques autres documents du XIIIe siècle, pag. XCVIII”, een oordeel over Thomas van Celano’s „Eerste Legende”.

Broeder Leo teekent Sint Franciscus mooier dan Thomas van Celano, verklaart Sabatier.¹⁾ In ditzelfde hoofdstuk, paragraaf 6, schrijft hij ook over de betrekkingen die er bestaan tusschen „Spec. Perf.” en de „Legende” van Bonaventura („Spec. Perf.” pag. CXXX).

In Sabatier's „Préface” van „Spec. Perf.” zegt hij o.m. over Celano: „.... mais son travail, d'une bien meilleure latinité, est l'œuvre d'un disciple, et non celle d'un compagnon”.

Volgens Sabatier vertelt Celano niet uit eigen aanschouwing, doch uit al wat hij van anderen hoorde.

De beroemde Franciscus-kenner Little verzet zich tegen Sabatier's beschouwingen over Celano. Over de waarheidsliefde van Thomas van Celano, oordeelde Dr. Karl. Müller indertijd al zeer scherp, in zijn „Anfänge des Minoritenordens”. Een oordeel over Müller, geeft Fr. Fidentius van den Borne, waarnaar hij in zijn studie over Franciscus, opgenomen in „Collectanea Franciscana Neerlandica” verwijst.

Nino Tamassia²⁾ komt in 1906 „aantoonen”, dat Celano's „Eerste Legende” alle historische echtheid mist („La première Légende n'avait aucune valeur historique”!!!). Daartegenin kletteren weer de woedende zwaarden van fanatieke verdedigers. Vooral het zwaard van Étienne Gilson klinkt machtig. Hij zegt: Celano vervormde, verzweeg, ... vraag je af, of de persoonlijkheid van den Heilige, gelijk Celano hem gaf, niet een voortbrengsel is van Celano's brein ... Masseron voegt er aan toe: ...toch verdient Thomas

¹⁾ Hiertegenin verklaart een even groot Franciscus-kenner: Beaufreton, in de „Appendices” van zijn boek „Saint François”, p. 287: „Quant à moi, je n'hésiterais pas un instant à affirmer le contraire....”

²⁾ Pater van den Borne rangschikt N. Tamassia onder de meest anti-kerkelijke historici van dezen tijd, (p. 61 „Collectanea”).

van Celano ons vertrouwen; al zijn er handige berekeningen en weglatingen en al offerde hij de waarheid wel eens op aan den spiegelglanzigen stijl.

De Franciscaansche literatuur uit de eerste periode, leeft geheel op Celano¹⁾. Alle hagiologen en biographen zijn afhankelijk van Thomas' eerste levensbeschrijving. Toch was in den loop der jaren herziening van Celano's „Legende" noodzakelijk. Ze werd door den Generaal-superior Crescant van Iesi en het te Genua in 1244 gehouden „Chapiter" geëischt (De „Verhandeling der Mirakelen" is door Pater Van Ortroy ontdekt).

De navolgende werken, schrijft A. G. Little, bleken resultaat van dit besluit: „Legende der Drie Genooten", „Tweede Leven" van Celano, „Verhandeling der Mirakelen", het „Speculum Perfectionis" en de „Dialogus de vitis sanctorum fratrum minorum".

Paul Sabatier verklaart: de „Legende der Drie Genooten" is voortgebracht door mannen, die waardig bleken St. Franciscus te beschrijven: de broederen Leo, Angelo en Rufino. Zooals het tot ons kwam, is dit document het eenige dat naast het „Eerste Leven" van Thomas van Celano kan worden geplaatst.

Maar ook hier kruisen achtenswaardige geleerden, floretten, zwaarden, dolken; aanschouwt ge een geestelijk gevecht van tortueuze grilligheid.

VI

Een zegt: authentiek en volledig. Een ander, smadelijk, categorisch: niét geschreven door de Drie Ge-

¹⁾ Sabatier schrijft in „Spec. Perf." pag. 199, in een noot: „Plus lettré que frère Léon, Thomas de Celano a pu se conformer beaucoup mieux que lui aux règles du genre hagiographique tel qu'on l'entendait de leur temps, et c'est ce qui fait qu'aujourd'hui, au point de vue historique, ses travaux ne peuvent venir qu'après ceux du compagnon de saint François".

nooten; slechts compilatie-literatuur uit eind derteinde eeuw. Ook hier is een slagveld van inkthelden. De aromatische fijnheid, het gaaf-fragmentarische van de „Legende der Drie Genooten” (aanvankelijk het voor-naamste debat-punt), werd plots door Pater Van Ortroy, groot kenner van Franciscus en Middeleeuwen, naar achter gedrongen. Vindingrijke hagiographie: de Legende bleek slechts navolging uit eind dertiende of begin veertiende eeuw te zijn...

Opnieuw: kruisvuur en lillende replieken... verminking van overlevering en liturgie! „Een „ave maria” voer den scriver soe wie hier in leset”... bidden wij den copiïst van de oude „Hystorie van Sunte Patricius Vegevuer” na!

VII

Vastgesteld werd: er is éven nauwe betrekking tusschen het eerste deel der „Tweede Legende” van Thomas van Celano en de traditioneele „Legende der Drie Genooten”, als tusschen het tweede deel der „Tweede Legende” en het „Speculum Perfectionis”.

Pater Edouard van Alençon speurde overhaaks nu naar de prioriteit; mede Pater Tilemann¹⁾, Pater Gratien en Thode.

Ook in dit onderzoek, onvruchtbaar, vaak verbijsterend bedat.

Masseron haalt het woord van Little aan:

„Men moet rekening houden met een zekere mate van vooringenomenheid, bij de interpretatie der feiten, aan beide kanten”.

---

¹⁾ Op het boek van Dr. Heinrich Tilemann, „Studien zur Individualität des Fr. v. Ass”, en op een werk van F. Imle „Ein heiliger Lebenskünstler”, kom ik terug.

De Franciscus-bestudeerders van alle natiën, in ziele-nood, kunnen hiermee naar huis gaan en een deun nazingen van de „Joculatores Domini!” Lichtelijk voordenen-mal-houderij, pruttelt ge? Zalige Vader Franciscus is nóg minder met eigengereide discussies, geleerheids-paranoia gebaat.

Strijdlustige Sabatier treedt telkens als een fel-critisch onderzoeker en navorscher van den eersten rang, in de gedingen op. Ook in de kwestie van de „Legende der Drie Genooten”.

„Fioretti”, fragmenten van Bonaventura, fragmenten der dichtelijke werken, heilige en profane kronyken, „rollen” van Leo en bronnen van Celano en Penitenten, alles kreeg door hem plaats en rangschikking.

VIII

Over „Speculum” op zichzelf is zeer veel geschreven. Allereerst bronnen-ontleding en uitgave van Sabatier's „Speculum Perfectionis”.

De Abt Minocchi verklaart, dat „Speculum Perfectionis” in de oorspronkelijke samenstelling niets anders zou zijn dan documenten die broeder Leo (Franciscus' biechtvader), Angelo en Rufino aan Crescent van Iesi gezonden hebben, vergezeld van den beroemden zendbrief.

Thode vat ook, in zijn hoofdstuk: „Kritische Betrachtung des neueren Quellenforschung” (F. v. As. p. 595) den strijd der meeningen over „Speculum” saâm. Thode wordt nauwelijks genoemd door Masseron¹⁾.

¹⁾ Ook het boek van Bernhard Christen, zoo diepzinnig en grondig, naar nieuwste bronnen, door Hilarin Felder omgewerkt, vermeldt Masseron niet. Waarschijnlijk wijl Bernhard Christen geen critisch, maar een stichtelijk-opbouwend leven schreef van Franciscus. Christen verlangde vóór alles hagiograaf en geen louter geschiedschrijver te zijn. Over Felder's voortreffelijken arbeid als Franciscus-kenner en schrijver over de idealen van Franciscus, lezen men het oordeel van Van den Borne in „Collectanea”, p. 84.

Goetz weer verklaart, dat het „Speculum” heelemaal het belang niet bezit dat men er aan toeschrijft. Het is geen geschrift van broeder Leo.

Hier tegenover plaats ik het oordeel van Sabatier, uit zijn „Préface” op zijn „Spec. Perf.”-uitgave: „Il n'est peut-être pas un seul document du Moyen âge où l'on sente une pareille intensité d'émotion. Celui-ci nous fait entendre les soupirs de François, ses gémisses et nous fait voir l'homme physique, en même temps qu'il nous fait pénétrer dans le cœur de l'homme spirituel. Les lettres et le Testament de François ont trouvé leur vrai cadre. L'œuvre du maître et celle du disciple se complètent, se correspondent et sont désormais inséparables”.

Pater Lemmens publiceerde een veel beknopter „Speculum”. Hij gaf een ouderen tekst dan Sabatier.

Weer discussies, debatten, overrompelingen, vernuftspel; kruisvuur van tegenstrijdigheden rond de vraagstukken van het „Speculum” en de „Legende der Drie Genooten”, waaronder vaak de historische geschiedvorsching bedoeld wierd.

Aan het eind der gevechten duikt Maurice Beaufreton weer op, streng van stem, en verdedigt de uitsluitend Celaniaansche traditie. Broeder Thomas verdient ons gansche vertrouwen.

IX

Ik vertaal, verkort en saamgetrokken, enkele argumenten van Beaufreton tegen Paul Sabatier.

Sabatier heeft tegen de autoriteit van Celano een argument naar voren gebracht, dat den geleerde vernietigend toescheen.

Als men de „Legende II” van Thomas van Celano

met het „Speculum” vergelijkt, zegt Beaufreton, ziet men dat „Specul.”, langer en van een veel minder literairen stijl is. Kan men zich nu indenken, dat een compilerator die Celano tot voorbeeld koos, dezen zonder doel langdradiger zou hebben gemaakt, terwille van het genoegen, zijn stijl te bederven? Dit is vrij onwaarschijnlijk. Integendeel, men begrijpt zeer goed dat Celano, die uitging van een verhaal dat hem te langdradig en te verward voorkwam, dit snoeide, de essentiele punten er uit naar voren bracht, de omtrekken tot hun recht liet komen, de handelingen dramatiseerde en er juist behagen in schiep, zijn literaire talenten te toonen. Laten wij een dergelijk verwijt aan het adres van broeder Thomas, dat hij den „gende lettre” speelde, gelijk Louis Veuillot zou hebben gezegd, uitschakelen. Wat zegt deze argumentatie anders, dan dat Thomas van Celano voor onze tijdgenooten het groote nadeel bezat, een uitstekend schrijver te zijn en, zoo hij verstoppen ware gebleven van talent, zijn geschriften groote kans gehad zouden hebben, als oorspronkelijke bron te worden erkend. Ziedaar een wonderlijk bezwaar, is het niet? Wij hebben het zeldzame voorrecht, betreffende het leven van St. Franciscus de getuigenis te bezitten van een talentvol tijdgenoot, dien de Paus zelf, als persoonlijk vriend van den held, boven alle anderen verkoos om zijn Leven te verhalen, en wij zouden teksten boven hem de voorkeur geven, waarvan niemand de machteloosheid loochent? Zeker heeft Thomas van Celano het kunstlooze proza van ongeletterde confraters tot sierlijk Latijn kunnen verwerken, maar ik zie niet in, waarom het „vrij onwaarschijnlijk” zou wezen dat zijn Latijn, juist te sierlijk om te kunnen worden genoten door de menigte, later niet door haar ten nutte zou zijn gemaakt. Het lied van Roeland, een

onzer schoonste Heldendichten, heeft hetzelfde lot ondergaan als de „Legende II, van broeder Thomas. De bewerker ervan heeft alles bedorven, en volgens getuigenis van Joseph Bédier, maken de zeven versies van zijn werk, die voor ons zijn overgebleven, een poveren indruk naast den ouderen tekst van Oxford. Niemand denkt er evenwel aan, te beweren dat men de les van dien ijverzuchtige bóven het werk van den Anglo-Normandischen schrijver moet verkiezen.....

Zoo polemiseert Beaufreton, soms met ingehouden krenkingsdrang.

Daartegenin zegt Masseron weer :

„Sans doute ... Mais peut-être sera-t-il permis de penser que la valeur littéraire d'une œuvre d'imagination et la véracité d'un témoignage historique sont des questions qui ne présentent que des éléments de comparaison assez lointains” .....

Al wat voor Pater Delorme en Sabatier onomstootelijk vaststaat, zegt Masseron, is voor Maurice Beaufreton waardeloos en geheel verwerpelijk.

In zijn boek, „Saint François d'Assise”, Appendices, p. 274, schrijft Maurice Beaufreton over San Bonaventura's Legende; doch het belangrijkste wel over het Speculum Perfectionis, p. 283. Hij bestrijdt daarin Sabatier hoffelijk, ingehouden-vinnig en toch waardeerend. Doch hij zet al zijn bewijzen op den kop.

De voortreffelijke studie van Pater Van den Borne over cultuurhistorische beteekenis van Sint Franciscus, in „Collectanea” (1927), getuigt van groote waarheidsliefde, van fijn-historischen zin en brengt een zeer boeiende beschouwingswijze. Toch schetst deze Roomsche geleerde het beeld dat Sabatier geeft van Franciscus, niet overal even juist ná. Zoo enkelvoudig en argeloos als Van den Borne beweert, dat Sabatier

Franciscus gezien heeft, zoo geeft Sabatier hem nergens en zoo geeft Sabatier ook niet Franciscus' verhouding tot Ugolino en tegenover de Pauselijke curie. Sabatier moge als protestant een andere innerlijke ontwikkeling van Franciscus' zielegesteldheid volgen dan de katholiek Van den Borne en dan onderscheidene beoordeelaars van Franciscus' cultuurhistorische beteekenis, zooals Van den Borne Sabatier's karakteristiek van Franciscus voorstelt, zoo is de karakteristiek van Sabatier zélve niet.

Wat van Pierron z.g. als iets „nieuws" in het licht gesteld wordt (Pierron zélf verklaart zich homogeen met Sabatier), dat Franciscus alleen dán voor zijn Minderbroeders het bedelen goedkeurde, wanneer het arbeidsloon niet toereikend was, dat heeft ook Sabatier juist zeer nadrukkelijk doen uitkomen, tegen vele valsche historische voorstellingen in.

Walter's critiek op Sabatier, dat hij Franciscus zou hebben voorgesteld als afkeerig van de katholieke geloofsleer, is zóó gegeven, onwaar.

Ook ik wijk in vele opzichten af van Sabatier's min of meer tendentieuze karakteristiek. Maar men mag nergens Sabatier's woorden, door verkorte samenvatting veranderen.

X

Over de „Legende" van Bonaventura wordt vrij hooghartig geoordeeld door verschillende Franciscuskenners.

St. Bonaventura maakte een nieuwe Sint Franciscus-legende. Men verlangde van hem een vreedzaam verhaal, een verheerlijking van den Orde-stichter en van de heilige Roomsche Kerk; geen critische geschiedenis. Hij schonk een stichtelijk boek en behield al de glansen van het aureool om het hoofd van den Heilige.

In 1263 gaf Bonaventura zijn „Legende”.

Masseron noemt haar soms zoetsappig en een weinig vervelend.

Sabatier acht Bonaventura's „Legende” wat geestloos. In zijn „Préface” uit „Spec. Perf.” (1898), kenschetst Paul Sabatier, Bonaventura's „Leven” . . . „Ce sont d'admirables fragments de mosaïque, classés et étiquetés, mais on préférerait les voir sur le monument auquel on les a enlevés, moins nettoyés, mais à leur place historique”.

Ironischer nog uit zich Sabatier, in deze zelfde „Préface”, over Bonaventura's daad: alle innige en eenvoudige menschelijkheid, Franciscus te ontnemen, om den Heilige vooral niet te schaden . . . Een heilige, spot Sabatier . . . „qui entre deux oraisons rêve de poisson, d'écrevisses et de mostaccioli! Quelle tristesse! On tancerait un simple convers qui en ferait autant. Il faut donc taire ces faiblesses malades et les oublier”.

Ook Thode oordeelt in zijn Bronnen-ontleding („Franz von Assisi und die Anfänge der Kunst der Renaissance in Italien”) over Bonaventura's Levensbeschrijving. Nieuws, zegt hij, brengt Bonaventura weinig . . . „Mit Grösster Kunstfertigkeit hat er alle zusammen gewebt, so dass es den Anschein hat, als hätte er frei geschaffen und komponirt, während er doch im Wesentlichen überall selbst in allgemeinen Betrachtungen nur die älteren Ideen und Worte wiederholt”.

Tegen Thode's boek is, na de verschijning, een belangrijke reeks polemische opstellen verschenen van S. Beisel S.J., „Die culturgeschichtliche Bedeutung des hl. Franz. von Assisi.” Het ging tusschen deze Franciscuskenners, merkt Fidentius van den Borne op, eigenlijk over de *geestes*richting van Franciscus.

XI

Over het Boek „Fioretti” (een compilatie uit het begin der vijftiende eeuw), dat volgens Masseron’s erkenning meer gedaan heeft dan alle oude legenden, alle recente levensbeschrijvingen en alle critische discussiën voor de glorie van St. Franciscus, klinkt geestdriftiger toon! Paul Sabatier alweer... heeft de „Fioretti” gekarakteriseerd en tegelijkertijd ze beschermd tegen hypercritische minachting van Pater Suyskens en aangetoond in welken zin ze historisch „onschatbare waarde” bezitten. Ze zijn legendarisch, overdreven, allicht zelfs valsch, maar toch... ze geven coloriet en het milieu waarin Franciscus leefde¹). Ze scheppen atmosfeer, de „Fioretti”. Ze blijken een vertaling van een latijnsch origineel, terwijl het origineel met zekerheid niet bekend werd²). Prof. Salverda de Grave verklaart in zijn opstel over Franciscus: „Het is haast onbegrijpelijk dat de Fioretti een vertaling zijn uit het Latijn, zoo frisch en zoo gewoon klinken zij”. —

XII

Bronnenstudie is veel, inzicht is meer.

Voor het doorgronden van een karakter uit de oudheid, is geschiedkundige, glanslooze bronnenstudie onmisbaar. Wanneer werken en bronnen van groote persoonlijkheden incompleet, vervalscht, of half echt, half

---

¹) Is b.v. Broeder Ginepro, naief-comisch, met zijn edel-dwaze, ietwat Uilenspiegelachtige streken, niet in zijn roerende goedhartigheid en onschuld, Franciscus in een lachspiegel gezien?

²) Masseron, dunkt mij, had hier Thode’s oordeel over de „Fioretti” niet mogen verzwijgen, als hij Sabatier zóó laat uitkomen. Te meer, wijl Thode ongeveer „hetzelfde schrijft” van de „Fioretti” in 1885, als nú Masseron in 1927! En waarom noemt Masseron niet de werken van A. Ott en van Dmitrewski?

Vgl. Thode, *Fra. v. A.*, Die Quellen, etc. pag. 583. —

mythisch blijken, dan kunnen deze dingen een geheel verkeerden kijk geven op innerlijke vermogens van zulke wezens. Wat Franciscus in verhevenheid dichtte, dacht, beleefde en uitsprak, moet toch van „hem” geweest zijn. Is het dichtsel, of woord — in Franciscus' extatische wezen vleesch geworden, — van een ander, dan vertroebelt onze voorstelling. Onmisbaar dus, geschiedkundige bronnenstudie.

Maar toch moet de St. Franciscus-beelder uit een tweede gezicht, symbolisch herscheppen en de figuur geestelijk „zien”! Hij moet uit de diepte der bovenzinnelijke legende en werkelijkheid, met instinctief besef scheiden en verbinden. En zoo gaat hij dan dwars door „Geschriften” van Franciscus, dwars door „Breviers”, „Redevoeringen”, „Legenda Antiqua”, „Speculum”, „Legende der Drie Genooten”, „Actus”, Celano, Bonaventura, Kronyken van Minderbroeders enz. En hij geeft „zijn” Franciscus”!

OVER FRANCISCUS

I

Franciscus, een mysticus-monnik, uit schijnbaar lichtzinnig vleesch ontplooid; een Godsontroerde, een dithyrambicus van het Absolute, die begon onder het stille huttenloof van Portiuncula en er weer wegschool bij zijn extatisch sterven. Een zoete heilige, in éigen innerlijk wezen sacramenteel, omglansd van legende en verdichtsel; een ziels-nederige, die zich zelf den kleinen, armen Broeder Franciscus noemde en zonder kleverige weekheid, in armoede begeerde den Allerhoogsten Heer Jezus Christus te volgen. Een argeloos-lief natuurprediker

met het blij-zingende, onbenevelde en teedere hart van een devoot troubadour Gods; een geestdriftige mensch en vreugde-droomer, die in alles Zijn genade en openbaring herkende; die in alles God voelde en beleefde en later, zich vereende met Heiland's smartlijden...

II

Wát eigenlijk bewonderde spotzieke en sceptische Anatole France (grillig vertaler van Monnik's Zonnehymne) in 'il glorioso Poverello het meest: zalige vroomheid (neo-platonische exaltatie gescholden), liefdezin voor „religio" of psalmistische poëzie? Rein evangeli-seeren van bijbelwoorden, zonder een snars Aristotelische scholastiek en theologie, of vergeestelijking van mensche-lijke zonde en deugd?

Padre Francisco, asceet en heremiet, loste de geheimen der Himalayawouden, in de bloeiende valleien van het Mid-Italiaansche berglandschap Umbrië, onbewustelijk op. Hij besteeg den machtigen rug van Monte Subasio, zooals Hindoesche kluizenaars het Vindia-gebergte. Uitgestooten, vervolgd en hevig vervloekt¹⁾ door zijn trotsch-halsstarrigen vader, bedelde hij barrevoets in de steile straatjes van Assisi, gelijk Bouddha in zijn land. Franciscus — gestigmatiseerd zelfkastijder, een naïef Middeleeuwer, onbegrensd trouw aan de heilige Roomsche kerk, in aanvang, door tijdgenootelijk volk, door vader en broeder en vrienden, gehoond als een gek, — was vernieuwer en onbegrensd her-belever van alle oorspron-

---

¹⁾ Eigenaardig dat ook de dertiende-eeuwsche monnik Fra Salimbene uit Parma, zoo heftig en woest door zijn vader vervloekt werd, in het klooster waar hij novitius was geworden, op zestienjarigen leeftijd. De onvervalschte autobiographie van dezen dertiende-eeuwschen monnik (editie: Holder-Egger) verhaalt van huiveringwekkende wreedheid en barbaarschheid dezer tijden. Of ook weer door nieuwere „historici" onmaskerd als bedrog en vervalsching?

kelijke christelijke ontroeringen en godsverrukkingen.

Oók vrome moeder Pica onderging deze. Een „roeping van boven”, zonder priesterlijke macht, aanvaardde zij voor haar gelukzaligen zoon Franciscus¹⁾. Zij geloofde in zijn Messiaansche menschenliefde, in zijn vroom verlangen naar den hemel.

„Vaandeldrager van Christus”, lispelt Bonaventura. . .

III

O, ik zal nog vele malen van Francesco en zijn monniken-mysticisme schrijven; misschien lós van feodaalkerkelijke wetenschap, maar vást aan de hoogstmenschelijke liefde en het onverminkte Evangelie. Ik zal telkens iets ánders bezien van zijn heilige, geestdriftige en heroïsche wezen; van de bruingepijde speelheden des Heeren; van Broeder Rufino, van Broeder Leo en Masseo; . . van de „Joculatores Dei”, discipelen die hem omringden. Nog vele malen zal ik den Umbrischen Ziener oproepen, uit de schemerdonkere avondgeheimenis van zijn bloeiend heuvelenland; hem die openbaarde, lang vóór Italiaansch Humanisme en vóór Reformatie: reine, heilige eenvoud beschaamt alle wijsheid van wereld en vleesch. . . Mijn God is mijn Alles!

Ridderlijke Franciscus werd de innerlijkste belever van Middeleeuwsche mystiek, omdat zijn natuur louter geestelijkheid en liefde, en zijn vrome geest louter onbesmette natuurlijkheid was. Franciscus zie ik als den zuiversten bewoner van het Lichtdal, in de diepe mystiek van St. Bernard de Clairveaux. Gods-innige Franciscus had God lief, oneindig. Hij, in evangelische ontzegging

---

¹⁾ „Adhuc erit filius Dei per gratiam”. „Tres Socii”.

van alle aardsche goederen, leefde in de „vreugde”, maar ook in het „lijden” van Christus, den Gekruisigde¹).

IV

Franciscus' „Canticum fratris Solis,²) is heerlijke gevoels-uitstorting, zonnehymne van een dertiende-eeuwer, maar géén pantheistische lyriek. Hier ~~p~~ wees al Johannes Joergensen in zijn boek: „Saint François d'Assisi, pag. 461:

„... jamais il ne lui est arrivé de confondre Dieu ni soi-même avec la nature; et l'alternance d'ivresse orgiaque et de désespoir pessimiste, telle que la produit le sentiment pathéiste, toujours lui a été étrangère. Ce n'est pas lui, comme plus tard Shelley, qui aurait souhaité de ne faire qu'on avec la nature, ni qui, non plus, avec le Werther de Goethe, ou avec Tourguénief, aurait eu l'impression de s'abandonner en tremblant à l'aveugle fatalité des choses, d'être la victime du monstre éternellement avide qu'est la nature. Son attitude à l'égard de la nature a toujours été, purement et simplement, celle du premier article du „Credo” de l'Eglise: la croyance en un père qui est, en même temps, créateur”.

V

Dat is bijna heelemaal zuiver doorvoeld. Niét heelemaal, wijl in Franciscus' verheerlijking van „broeder

¹) Er is tusschen de dichtende verbeelding, zuiver mystisch en religieus, van Franciscus en Santa Theresia, Virgo Seraphica, opmerkelijke overeenkomst. Ook zij puurt uit folterende zielepijn. . . gezang en zaligheid, en ook zij schenkt mystieke lyriek die tegelijk heilsleer blijkt. Uit een gedocumenteerd artikel van Pater Marius Lamers, in „Collectanea”, blijkt hoezeer Santa Theresia onder den invloed stond van Franciscaansche literatuur. Zie p. 219—239.

²) De vertaling van Gezelle („Canticus creaturarem”) heb ik zeer oorspronkelijk hooren beoordeelen en lang niet malsch, door Cyriel Verschaeve, in een lezing over Sint Franciscus op een avond van „De Violier”.

Zon", „zuster Maan" en „broeder Dood", toch ook een innig deel vroom-cosmische natuurverrukking trilt¹).

Over Franciscus' natuurliefde zou een boekdeel geschreven kunnen worden. Hij ontwortelde met zijn vurige scheppingsliefde, gnostici en kerktheologen en vroeg-middeleeuwsche, religieuze opvattingen, die de natuur verachtten als stoffelijkheid tegenover den Geest. Zelfs Erigena, de vroeg-scholastische, neo-platonische filosoof, negende-eeuwer, — Chamberlain wijst er op, p. 887—888: „Die Grundlagen", — hield natuurbewondering voor een met echtbreuk vergelijkbare zonde. Hier tegenover Franciscus met zijn Hymne, zoo eindeloos cosmisch en wijd van gevoel. Hoe aanzag hij moeder aarde, duizendglanzige bloemen, het wonder van sterren en maan. Hoe zegende hij perzik, amandel, en hoe gelukzalig zong hij tusschen de olijven... Zijn natuurliefde is mystieke verrukking, is ál hartstochtelijke vroomheid. Hij breekt door het beperkende sectarisme der kerkelijke lyriek heen met zijn scheppings-extase, zuiverder nog dan Böhme²).

Of Chamberlain juist ziet, door te beweren dat Jakob Böhme de natuur boven de Heilige Schrift plaatst, mag zeer betwijfeld worden. Ook Van Marle schrijft, in zijn groot werk „The Development of the Italian Schools of Painting", deel I, hoofdst. 6: „Influences during the XIII Century", p. 258:

„While the unrealistic conception of Christ and the saints and the abstract mysticism of the age had produced the inhuman and symmetrical forms of Byzantine art, St. Francis' conception in which the beauty of all

¹) Renan schrijft: „François d'Assise nage pour nous dans une lumière aussi éthérée que Jésus' que Cakia-Mouni" („Nouvelles Etudes d'histoire", page 326).

²) Paolo Arcari acht den Zonnezang „bien plus encore que le psaume 148 de David, l'hymne de l'universelle reconnaissance envers Celui qui nous a donné la vie et envers tout ce qui nous fait vivre". („Les Laudi").

things created by God formed so large a part, led people once more to observe and admire this creation”.

Voor Franciscus wordt ook de zichtbare schepping „reflex of the Eternal”. In Franciscus’ „Canto del Sole” is dezelfde hymnische, zinnelijk-geestelijke natuur-vergoddelijking als bij de Hebreeuwsche groote Propheten en de voor-exielische dichter-psalmisten¹).

VI

Jacob Burckhardt in zijn „Die Kultur der Renaissance in Italien” meent, dat „die festen Beweise für eine „tieferen” Wirkung grosser landschaftlicher Anblicke auf das Gemüt”, eerst met Dante begint. Onjuist. De Renaissance is zonder Dante Alighieri, Petrarca, Boccaccio niet denkbaar. Maar het diepste natuurgevoel van de Renaissancisten evenmin zónder den invloed van den grooten vreugde-belever Franciscus... Ook Dr. Hoogewerff verklaart, in zijn boek „De ontwikkeling der Italiaansche Renaissance”: „Franciscus’ benadering van de natuur en de goddelijke dingen, geschiedt niet langs allegorische omwegen, maar is „zeer” direct”. Wat Burckhardt over Franciscus’ Zonnehymne zegt (die niet van hem zou zijn), zal velen ergeren. Jacob Burckhardt verwijst naar „I della Giovanna im Giorn. Stor”. XXXIII. S. 74 ff.

Alexandre Masseron behandelt in zijn „Sources de la vie de Saint François” hetzelfde feit. Ook hij verwijst naar Ildebrando della Giovanna, maar tevens naar een weerlegger: Leone Braceloni, die in „Il cantico dil Frate Sole” de authenticiteit van den Zonnezang verdedigt.

¹) Dr. Imle, in zijn voortreffelijk boek: *St. Franciskus, ein heiliger Lebenskünstler*, schrijft: „Neue Gedanken sucht man in seine Schriften wie in seinen Predigten vergeblich”.

Paul Sabatier stelt vast, dat Franciscus dichter van het „Zonnelied” is. In zijn „Vie de St. François” merkt hij slechts op: „... il lui manque pourtant une strophe, mais si elle ne fût pas sur les lèvres de Saint François, elle fût certainement dans son coeur”.

Maar in „Speculum Perfectionis” behandelt Sabatier, naar de gegevens van Broeder Leo, ook de omstandigheden waaronder Franciscus zijn Zonnezang dichtte. In zijn „Speculum” geeft Sabatier deze noot te kraken aan de lasteraars van de „Zonnelied”-authenticiteit: „Il est vraiment permis de se demander si ceux qui ont trouvé le Cantique du Soleil indigne de saint François ont lu ses autres œuvres et taché d’en saisir l’âme? Ils auraient vu partout la même inspiration se manifestant par des moyens d’autant plus simples qu’elle est plus vigoureuse. Certains chapitres de la règle de 1221, ne sont guère que des litanies, c’est à peine si elles présentent un sens définissable. Mais la justement est leur sincérité, leur puissance. Ils ressemblent à ces syllabes à peine articulées de l’enfant à sa mère, à ces regards et à ces paroles qui paraissent parfois monotones à des étrangers, mais qui sont pour la mère d’un prix infini, et dont elle ne saurait se lasser.

Les critiques qui nient l’authenticité du Cantique du Soleil n’ignorent du reste pas que si Bonaventure n’en dit rien, Celano en parle à plusieurs reprises, aussi vous concèdent-ils que François fit des laudes, en particulier une laude sur les créatures, mais ils ne peuvent admettre que le Cantique du Soleil que nous avons soit précisément cette laude. Alors qu’est-il? C’est l’œuvre d’un grossier faussaire qui, au commencement du XVIe siècle, à pris pour point de départ les passages de 2 Cel. sur les Laudes Creaturarum, a emprunté à un autre faussaire Ubertain de Casal, le „Nos qui cum eo fuimis” que celui-ci avait

habilement glissé dans de prétendues citations d'une légende de frère Léon et, s'inspirant enfin des psaumes, à écrit les morceaux du Spec. perf. sur le Cantique du Soleil.

Faut-il que le besoin de croire à des falsifications soit fort pour que des hommes d'une haute valeur scientifique aient proféré des allégations pareilles?"...

VII

Franciscus' natuur-verheerlijking is veel meer Elohistisch-Hebreeuwsch dan oud-Italiaansch paganisme. De christelijke Gnostici verachtten de natuur en alle zinlijke schoonheid. Franciscus' „Lofzang op God" is, als hoort ge het wonderlijke ruischen van boomen op hooge bergkruinen. Zijn „Lofzang" is Hebreeuwsche lyriek, gelijk David de lieflijke, en Job ze uitzongen: dan schuchterin-deemoed, dan hevig-smeekend, dan heilig-nagloeiend als een inkeerings-gebed. Het zijn verrukkings-gebeden en zangen door malkander, die in één spanningstoestand zich strophisch ziele-hijgend verbinden, boven vernieling en verbittering. Het is de échte, mystieke vervoering¹). Jesaja, in zijn Gods-symboliek hoort ge erin; vooral den beziel-diturgischen Deutero en zijn heilige zelfbeinning. Oók hoort ge erin, de mystieke en energische levensvreugde van den grooten Psalmist. En van Asaf heeft erin mee, het verterend-koortsige, godsvruchtige eens zieners; en van de zonen van Korach het wild-vurige en het, aan een tragische levenswet-gebundene. Het Davidische rythme en den zielsvromen, innerlijken klank (accent der Zeven Boetpsalmen) van het geestelijke

¹) De schrijver van het stout-gedachte en stout-geschreven boek (zijn naam houdt hij verborgen): „Magie der Weltgeschichte", vindt, vreemd genoeg, Franciscus te dicht bij de natuur staan. „Seine Gestalt zeigt durchaus femininen Kosmischen Charakter"... Uit „Das Sacrement der Natur", pag. 28.

lied, herkent ge onmiddellijk in den „Lofzang op God”, van St. Franciscus.

Franciscus:

„Gij zijt alleen heilig, Heer God, Gij zijt de God boven de goden; de eenige die wonderen wekt.

Gij zijt de sterke, Gij de groote, Gij zijt de allerhoogste.

Gij zijt de almachtige, Gij zijt heilige Vader, de Koning van hemel en aarde.

Gij zijt de drievoudige, en de eene, Heer God boven de goden.

Gij zijt het goed, alle goed, het hoogste goed, Heer, levende en ware God.”

Plaatst hier naast, zoo maar gegrepen, de God-toesmeekende en verheerlijkende, oud-Testamentische zangen van David, den Psalmist van Israël, die naar de hemelen ópklinken.

Uit Psalm 72:

„Lof zij den naam Zijner heerlijkheid tot in eeuwigheid. . . Het gansch Heelal wordt met Zijn heerlijkheid vervuld. Amen”.

Uit Psalm 68:

„Lof zij den Heere; dag aan dag overlaadt Hij ons. . . die God is onze zaligheid. Sela”.

Uit Psalm 50:

„De God der goden, de Heer spreekt en roept de aarde”.

Uit Psalm 43:

„Want Gij zijt de God mijner sterkte”.

Leest nu bij Franciscus:

„Gij zijt onze hoop, Gij zijt de rechtvaardigheid en de matigheid, Gij zijt onze rijkdom.

Gij zijt de zachtmoedigheid, Gij zijt onze Beschermmer, onze Verdediger en Behoeder, Gij zijt onze toevlucht en onze kracht”.

Hoort den verbeeldings-heiligen Psalmist alweer:

„Gij Heere, zijt een barmhartig en genadig God en groot van goedertierenheid en waarheid. . . Rijd voorspoediglijk in Uwe heerlijkheid, op het woord der waarheid en rechtvaardige zachtmoedigheid”.

Nu weer uit het ruischende spel, Psalm 107:

„Loof den Heer, want Hij is het goede. Zijn goedertierenheid is in de eeuwigheid”.

Uit Psalm 25:

„De Heere is mijn Herder”.

Uit Psalm 33:

„Onze ziel verbeidt onzen Heere, Hij is onze hulp en ons schild”.

Eindelijk uit Psalm 148, als hét duizendmaal-geboren godswoord:

„. . . want Zijn naam alleen is hoog verheven. Zijne Majesteit is over de aarde en den hemel”.

VIII

Ook de Hebreeuwsche Propheten gingen óver Weltschmerz, persoonlijk heimwee en verschrikkingen, (hoor Jeremia's „Klaagliederen”, de oudste Rol uit de „Vijf Megilots”) tot het hart van den Almachtige. Ook bij hen, na een soms waanzinnige smart, met schokken van den geïnspireerden geest uitgestooten, een doxologie: verheerlijking van den Koning van hemel en aarde.

St. Franciscus zingt in zijn „Lofzang op God”:

„De Almachtige is de Koning van hemel en aarde”.

De psalmist van Psalm 148 zingt:

„De Majesteit van den Almachtige is over de aarde en den hemel”.

Zij bezingen dus beiden hetzelfde; Franciscus echter zooveel eeuwen ná de Hebreeuwsche dichters van het Psalmterium. Het vrome, innerlijke accent van hun

transcendente woord is evenwel volkomen gelijkwaardig.

Sabatier verdedigt onstuimig Franciscus' „Zonnelied” in zijn „Spec. Perf.”. Het „Zonnelied” is een godsdienstig document en indien het al geoorloofd is het als literatuur te bestudeeren, dan nog geschiede dit op kiesche en bescheiden wijze. Er zijn er die verklaren dat het „Zonnelied” niets nieuws geeft en dat het slechts een gloedlooze vertaling blijkt van den Daniël-Zang en van den honderd-achtenveertigsten Psalm. Naar aanleiding hiervan zegt Sabatier in zijn „Spec. Perf.”: Men veroorloove mij de namen niet te noemen. . . „de ceux dont je combats la façon de voir; en le faisant, je risquerais de paraître attaquer des hommes dont je tiens d'ordinaire les jugemens en très haute estime”.

Toch erkent Sabatier den geweldigen invloed der Hebreeuwsche profeten. Vooral Franciscus' cosmisch levensgevoel openbaart een oud-Hebreeuwsche drift. Sabatier erkent: „A ce point de vue encore, François renouvelle l'inspiration hébraïque et la veine si simple et si grandiose des prophètes d'Israël: Louez l'Éternel”.

Zoo zegeviert in dezen heiligen Middeleeuwschen Katholiek, de Hebreeuwsche universaliteit én lyriek-in-godsvrucht, de semietische lyriek, niét de Arische hymne!

Chamberlain kon hier al zijn geographisch-historische zwendelarijen zien falen. . . O . . . Romeinsche wereldheerschappij! . . .

IX

Ook in Franciscus' Zonnezang herleeft de Nebiïm-panegyriek, in natuur-aanbidding die zich alléén als godsontroering openbaart. Franciscus zingt:

„Niemand, o Heer is waard U te noemen!” De heilige Bonaventura verklaart in zijn „Legenda S. Francisci”,

Cap. IX: De fervore charitatis ejus et desiderio martyrii:
 „Inauditae namque devotionis affectu, fontalem illam bonitatem in creaturis singulis, tamquam in rivulis tegustabat et, quasi caelestem concentum perciperet in consonantia virtutum et actuum eis dactorum a Deo ipsas ad laudem Domini more prophetae David dulciter hortabatur” ¹⁾).

Joergensen beseftte het. Hij verklaart althans, in verband met hymnen en lofzangen van Franciscus. . . „Et ce sentiment n’a rien de grec ni de germanique; il est tout biblique et par suite tout chrétien”.

Hij hoort erin, den naklank van Ananias, Azarias en Mizaël.

Inderdaad zijn het gebed van Azarias en het gezang der drie mannen in het vuur (behoorende tot „Daniël” 3, na vers 23) in de „Apocriefe Boeken” opgenomen, van een hymnische verrukking die ook Franciscus doorsidderde.

Het is jammer dat Joergensen slechts de namen van

¹⁾ Bonaventura erkende in Franciscus’ godsdienstig-ontroerde natuurgeluiden, het „Davidisch”-lyrische. In zijn innigste gebeden, wanneer hij streed tegen Satan, gebruikte Franciscus vaak de psalmwoorden van David.

Vóór mij liggen twee Duitsche vertalingen van Bonaventura’s Latijnsche tekstregels die onderling zeer afwijken. De bekende bewerker van „Leben der heiligen Franziskus von Assisi”, Hilarin Felder, schept óm, diep bewogen en spreekt zelfs van „den koninklijken zanger David” in dit zinsdeel. De Franciscaner Gisbert Menge, in zijn vertaling van Bonaventura’s „Franciscus Vita”, blijft nuchter en zakelijk. De ontelbare vertalingen van Franciscus’ „Zonnelied” zijn alle verschillend van tekst en van waarde. Eigenaardig is die van Franz Brentano. Ook Dr. Jan Walch gaf een vrije vertaling, waarover later nog iets.

Vgl. nog, in verband met Bonaventura, pag. 597, in Henry Thode’s „Franziskus”: „Endlich 1261 schrieb Bonaventura auf Bitten des Generalkapitels zu Narbonne im. J. 1260 seine „vita”, die fortan als die eigentl. klass. Ausgabe zahlreiche Ausgaben erlebt hat”. Uit hoofdst. Die Quellen zur Geschichte des Franz. —

Thode noemt elders in zijn hoofdstuk: „Het dichtwerk der Franciscaners”, Bonaventura een dichter van groote begaafdheid. Vgl. ook het zeer gedocumenteerde artikel van Fr. Isaias Onings, in „Collectanea”, waarin hij polemiseert tegen Thode, Lempp, Hase, Renan, Müller, Sabatier, die allen meer of minder scherp vaststellen dat Bonaventura door zijn optreden het levenswerk van Franciscus meer misvormd dan hervormd heeft. Dit wordt een protestantsch-rationalistische beoordeeling van Bonaventura’s standpunt genoemd.

Ananias, Azarias en Mizaël noemt en vergeet het verband aan te wijzen tusschen deze hymne en de Psalmen. Het gebed van Azarias is zelfs een Hebreeuwsche hymne en ook de Lofzang der drie jongelingen in het vuur, klinkt als een late Psalm, waarin agonie en doodsangst zich oplossen in vergoddelijke overgave. De poëzie van deze Hebreeuwsche lofzangen heeft Franciscus zijn leven lang beheerscht in heftigste gemoedsbewegingen. Dus niet Grieksch, niet Germaansch, doch Hebreeuwsch is dit Gods-sentiment in Franciscus. Op dit feit mag de Ariër Chamberlain niezen!

Toch maakte de blondharige Houston Stewart Chamberlain een zeer zuivere opmerking. Over Franciscus als mysticus schrijvende, verklaart hij:

„In dieser Beziehung ist den Mystikern ein bedeutendes Verdienst zuzuschreiben. Wenn Franz von Assisi die Sonne als „messor lo frate sole“ anruft, so sagt er: die ganze Natur ist mein Blutsverwandter, ihrem Schosse bin ich entwachsen, und erblicken einst meine Augen jenen hellglanzenden „Bruder“ nicht mehr, dann ist die „Schwester“, der Tod, die mich in den Schlaf wiegt. Was Wunder, wenn dieser Mann das Beste, was er wuste, die Kunde von dem lieben Heiland, den Vögeln im Walde predigte? Ein halbes Jahrtausend brauchten die Herren Philosophen, um auf dem selben Standpunkt anzukommen, wo jener wunderbare Mann in vollster Naivetät gestanden hatte“.

Nu is de beurt aan de „heeren Philosophen“ om te snuiven en te... niezen!

X

Franciscus is een kind van de sprookschoone Umbrische bergen, met een extatischen weerschijn van het

smetloos blauw der Apennijnsche hemelen in de duister-gloeiende oogen. Een apostolische wonder-knaap, later een wonderdoener van Assisi, een geheel-in-God-verzonkene. O, die heerlijke Middeleeuwen, in vrome, seraphijnsche levensoprechtheid van Franciscaners... O, die huiveringwekkende Middeleeuwen van Italië, met haar godsdienst-moorden en prostitutie, met haar feodaal regime en onmetelijke kerkrijkdommen, waarin bisschoppen gelijkelijk groote feodale heeren worden en politieke gewelddenaars zijn. . . O, die Middeleeuwen met haar sluwen Urbanus II en haar eerste Kruistochten en haar verblindende kruisvaarders-figuren: Peter van Amiens, Godfried van Bouillon, Richard Leeuwenhart en zelfs met haar ouden Frederik Barbarossa. . . O, die Middeleeuwen met haar afgrijselijke intrigues der groote wereld; met haar bloedstrijd tegen verheidenschte heterodoxen en tegen alsoortige ketters!... O, die Middeleeuwen met haar kamp om staatsmacht en investituur-rechten, alleen reeds grootsch door den strijd tusschen den Duitschen koning Hendrik IV¹⁾ en Gregorius VII (Canossa-comedie en tegen-Pausen-tragedie, Clemens III) en om den Roomsch-Duitschen Keizer Frederik II, den vierhoekigen ketter, den vaak verbannen en verdoemden strijder tegen en tarter van den Paus, (ironie der historie!) die juist als pupil onder voogdij van Innocentius III opgroeide, geheel als Italiaan²⁾). . .

¹⁾ Prof. Brugmans noemt de heele vernederings-scène van Hendrik IV een meesterlijken politieken zet die omgekeerd, Gregorius VII de nederlaag bracht. (Wordt door vele moderne historici als een verouderd standpunt beoordeeld). Urbanus II noem ik dan den wreker van Gregorius VII; en hoe!

²⁾ Van dezen laatsten Hohenstaufen, een der geweldigste heerschers-persoonlijkheden der Middeleeuwen, schrijft Hellmann: „Der letzte Hohenstaufe ist kein Deutscher gewesen, die deutsche Sprache hat er kaum verstanden; seine ganze Leidenschaft und Sehnsucht galt dem Süden, dem wärmeren Himmel und der aus abendländisch-mittelalterlichen und antiken Elementen erwachsenen Mischkultur der Mittelmeergebiete, mit der sich in Sizilien noch ungewöhnlich starke Einflüsse des Islam verbanden“. (Kapitel 9; „Friedrich II“, p. 315).

XI

Geschiedschrijvers verhalen van de nauwelijks-ingehouden, hoonende vroolijkheid waarmee Franciscus en zijn devote volgelingen eens aan het Pauselijke hof ontvangen werden. Kon pronklievende heerscher Innocentius III (de hoogverhevene uit het trotsche, Lombardische Graven-geslacht der Segni's), op het gestoelte van den heiligen Petrus gezeten, ooit de volksziel van een nederigen Bernardone peilen?¹⁾ Kan macht ooit ootmoed begrijpen? Beseften Italiaansche prae-Humanisten haar?²⁾ Is zelfs Petrarca, de Cicero-aanbidder, niet verzotter in „ootmoed” op Rome en haar vroegere glorie dan op de ideaal-menschelijke Laura? Zijn er daarom niet spitsvondige en stoute horoscopisten geweest, die verklaarden dat Petrarca's heilige Amor (geanagrammatiseerd) eigenlijk Roma beteekende?...

XII

Franciscus' moeder, Pica de Bourlemont, werd bij de bevalling van Joannes (later Francisco) door een geheimzinnigen pelgrim naar nederige afzondering gewezen. Zij baarde in een stal, op stroo, bij os en ezel. . .

¹⁾ Vgl. het 15e hfdst.: „Saint François et Innocent III, bij Paul Sabatier's „Vie de St. François d'Assise”, waar hij Paus' oppermacht historisch-psychologisch karakteriseert en van wien hij zegt: „... il lui manqua l'amour!” Cotterill noemt Innocentius III den eierzuchtigste van alle Pausen. Ook Allard Pierson noemt hem in zijn „Gesch. v. d. R. K.” „de geweldigste en machtigste aller pausen, Innocentius III” (dl. 4). Ook Prof. Brugmans noemt hem den grootsten Paus der Middeleeuwen.

Vgl. ook de grillig-onhistorische studie van Barbey d'Aurevilly, in zijn bundel „L'Histoire”, over Innocent III, waarin hij met den geschiedkundige F. Hurter en zijn groot boek over Innocent en Tijdgenooten, afrekent. Waarom niet met Luchaire, Innocent III en met Paus' eigen brieven?

²⁾ Vgl.: Einwirkung des Humanismus, Kap. 2 in Jacob Burckhardt's „Die Kult. der Ren. in It.”, dl. 2, en Kap. 4: Der Humanismus in XIV Jahrhundert, dl. 1.

Al dadelijk, het legendarische en volks-evangelische in de moeder!

Franciscus is tijdsbeheerschend omwentelaar, maar óók een zachtzinnige woudkluizenaarsgeest, als een Bhikshoe of Evanta-Bhacti. Toch is er — Thode behoeft dit niet zoo nadrukkelijk te laten uitkomen, — een ontzachlijk verschil tusschen Bouddha en Franciscus. Franciscus in alles diep gemoedsmensch en ontroerd-geestelijk minnedichter. . . Bouddha in alles pessimistisch inzicht en ontzielend begrip. Bouddha overmijmert droefheid en ontgoocheling der wereld, . . . Franciscus jubelt en juicht God's schepping toe (zijn ridderdroomen wijken nimmer! Deze heilige is en blijft, ook in zijn goddelijke vroomheid, een onovertrefbaar Middeleeuwsch romanticus).

Toch: „...drängt ein Vergleich des Gründers der buddhistischen Religion mit dem Stifter des Minoritenordens sich unwillkürlich auf”. (Henry Thode: „Franz von Assisi”, p. 49).

XIII

Franciscus bemint argelooze dieren, spreekt met de vogelen en heeft, evangelisch met het heilig Evangelie, in eenvoud het volk lief. Hij eet zijn droge en afgebedelde broodkorst (tóch panum angelicum) onder armen en verworpenen. In hem is het eêlste Christenideaal van barmhartigheid gaan gloren, oneindig teederder dan in Dominicus den predik-monnik¹⁾. Hij zou zich liever,

¹⁾ „Iedereen denkt aan Franciscus naast Dominicus”, schrijft Pater Molkenboer in zijn geschrift over Dante.

Belangwekkend zijn ook de beschouwingen van P. Dr. A. A. Bergman O.P., over Franciscus en Dominicus, in het St. Franciscus-nummer van „De Maasbode”. Hierin wordt de dramatische heroiek van Franciscus' wezen en aard diep, het helderder inzicht van Dominicus eenzijdig gevoeld.

Vgl. ook Kap. VII: Franciscus und Dominicus, in Dr. Karl Hase's „Franz

naar het woord van Villari, aan de ergste marteling onderworpen hebben, dan een andersdenkend wezente doen lijden. Dante, of liever Doctor Angelicus Dominicaner Thomas van Aquino, Aristotelische rede-ontleder, verheerlijkte Sint Franciscus en Sint Dominicus in „Paradiso”. Vader Franciscus noemt Broeder Thomas geheel een seraphynen-natuur in al zijn geloofsvuur; Dominicus prijst hij als een die den Cherubijnen-glans op aarde ving. . .

„L'Un fu tutti serafico in ardore
l'altro per sapienza in terra fue
Di cherubica luce uno splendore”.

Zijn eigen Ordebroeders (die gulzige kudde!) hekelt hij scherp aan het slot.

Machtig zingt Dante Alighieri vooral in dezen „Canto Decimoprimo”, waarin hij verklaart dat Franciscus' wonderbaarlijke leven zuiverder nog in hemelsche glorie, zou worden bezongen:

„Nè gli gravo viltà di cuor le ciglia,
Per essér fi' di Pietro Bernardone,
Nè per parer dispetto a raviglia.

Ma regalmente sua dura intenzione
Ad Innocenzio aperse a da lui ebbe
Primo sigillo a sua religione.

Poi che la gente poverella crebbe
Dietro a costui, la cui mirabil vita
Meglio in gloria del ciel si canterebbe”.

---

von Assisi”, pag. 69. Scherp zag deze Kerk-historicus hun wezens-tegenstelling.

Zeer karakteristiek duidt Villari het essentiele verschil tusschen Dominicus en Franciscus aan: „Domenico andò a predicare la crociata contro gli Albighesi, infiammando gli animi ad una sanguinosa persecuzione degli eretice. Francesco invece si sarebbe sotto porto ad ogni tormento piuttosto che far soffrire una qualunque creatura”. —

Hier al vangen wij het bovenzinnelijke licht van den Kristallijnen Hemel.

Het oordeel van Franciscaan Johannes Fidanza (San Bonaventura), den scholasticus en mysticus, over den heiligen Dominicus, in „Canto Decimo secondo”, is heel wat gedwongener en moeizamer, en smaakt flauwer naar den Zoeten Appel van den Paradijs-boom, al berispt ook Bonaventura, gelijk Thomas, eigen Ordebroeders.

Hoe moeten bezit-Christenen zich doodelijk schamen onder de gedachte aan Seraphijn Franciscus' half martelaars-leven, al beleed hij zielszuiver, onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de Moederkerk; onderwerping aan Pausen en Protectors, en al openbaarde hij overal de zaligmakende kracht van het Katholieke geloof¹⁾. Schamen ook voor heftig-geeselenden Dante, die in „Paradiso”, in den negenden Zang, Pausen en Cardinaalen te lijf gaat met bijtend sarcasme, . . . ze als verblinde doodstaarders op Decretalen en bijeenstapelaars van rijkdommen, in het voorbijgaan hoont en striemt.

XIV

Zooals Dante ook Pausen in de Hel liet martelen door God's wrekende gerechtigheid („Inferno” XIX). In dezen Zang laat Dante de schandbazuin schelscheurend klinken over Paus Nicolo III en over Paus Bonifacius, wegens simonie, (zoogenaamd naar Simon Magus van Samaria), — wegens verkoop van geestelijke ambten of geestelijke voorrechten tegen geldsommen. De geheele

¹⁾ De armoe-heiliging van Franciscus is niet hét oorspronkelijke in Franciscus. Michael v. Dmitrewski schrijft in zijn voortreffelijk werkje: „Die Christliche Freiwillige Armut”: „Die Armutsauffassung des Franz von Assisi ist an und für sich gar nicht neu”. (Hfdst. 16, Ausblick. 89).

XIX-zang is een fel uitvaren tegen Pausen-bedrog en kerkelijk wanbestuur.

Martinus IV stoot Dante, om zijn vraatzucht, in het Vagevuur. De monnik Salimbene noemt dezen in zijn autobiographie een kruisvaarder-besteler!

Mr. Bohl neemt Paus Bonifacius VIII telkens tegen de haatwoede van Dante in bescherming.

Prof. Hauvette, in zijn boek over Dante, verklaart en bevestigt integendeel Dante's afschuw van Bonifacius' geheele regime; Dante's orthodoxie en zijn aanvallen op Pausen en kerkelijk wanbestuur. Er is over dit feit nog een geheele literatuur te noemen van Dante-verklaarders, Dante-kenners, Dante-doorschouwers, van buiten- en binnenlandsche auteurs. Ik gaf slechts één groepje.

Frans Erens, in zijn „Kantteekeningen” bij Dante's „Monarchia”, meent dat Dante's antagonisme tegen sommige Pausen, zuiver persoonlijk was.

P. F. Th. van Hoogstraten, in zijn belangwekkende „Studie en Kritieken,” schrijft: „In het staatkundige heeft Dante gedwaald en nu en dan lucht gegeven aan onbillijken toorn en onheiligen wrevel, maar in het theologische spreekt hij de taal van de grootste zonen der Katholieke Kerk”. (dl. I, p. 284).

Wij gedenken Voltaire's woord, prikkelend als geur van brandend hout; Voltaire, die soms met grimmigheid, maar ook met bewondering Dante's „Divina Commedia” beoordeelt¹⁾. En Howard Candler, die alle buitensporige

---

¹⁾ Omtrent Voltaire heerscht, geloof ik, een ingewoekerd misverstand. Men kan in alle opstellen en boeken lezen, dat hij Dante een gek en zijn „Commedia” een monstruositeit genoemd heeft. Waar deed hij dat? Ik las nimmer een bron... Zóó is het geval. Voltaire correspondeerde met Père Bettinelli, een Jesuit. Deze beoordeelde blijkbaar Dante. Voltaire schrijft in een brief aan Bettinelli, in Maart 1761: „Je fais grand cas du courage avec lequel vous avez osé dire que le Dante était un fou, et son ouvrage un monstre. J'aime encore mieux pourtant dans se monstre une cinquantaine de vers supérieurs à son siècle que tous les vermineux appelés „sonetti”, qui naissent et qui meurent

en smakelooze beelden en gelijkenissen van Dante naast wreede en platte grappigheid, rij aan rij plaatst en dichter's gemaaktheid, grilligheid, gebrek aan proporties, scherp hekelt. Daartegenover weer, hooren wij naar de koortsachtige verheerlijking van Carlyle, waar hij als het ware kreunend van geluk, spreekt van den hevigen Dante, hevig in alles; tot alles doorgedrongen. Waar hij verklaart: „Morally great, above all, we must call him: it is the beginning of all. His scorn, his grief are as transcendent as his love”. („The Hero as Poët”, Carlyle).

OVER GIOTTO EN BYZANTIJNERS

I

Giotto's fresco-verheerlijkingen op de Assisische kerkgewelven van San Francesco, boven het graf van den Heilige, (Venturi noemt ze het werk zijner leerlingen), schijnen zoethartig van innigheid en tegelijk stout-verhalend. De hartstochtelijke Florentijn Giotto bracht nieuwe schoonheid, als psychologisch portrettist, nochtans vast aan de middeleeuwsche traditie. Toch, wat kunstgeschiedenis-boeken van treffelijke kenners en grondige tijdvak-bestudeerders ons van Giotto's schepingen vertellen, blijkt veelal napraterij.

à milliers aujourd'hui dans l'Italie, de Mila jusqu'à Otrante". (Correspondance 9" in „Oeuvres complètes de Voltaire", p. 251).

Wél dwaas is Voltaire's oordeel over Franciscus van Assisi:

„Mais je suis peu content du bonhomme François;
Il crut qu'un vrai chrétien doit gueuser dans la rue,
Et voulut que ses fils, robuste fainéants,
Fissent serment à Dieu de vivre à nos dépens".

(„Oeuvres complètes de Voltaire", dl. 10, p. 380).

Zijn eigenlijk oordeel over Franciscus vindt ge in „Quête", dl. 20 van „Oeuvres complètes", en in „Essai sur les mœurs", dl. 12.

II

Het potsierlijkste geval van letterdieverij en gedachten-dieverij, heeft de vermetele Stendhal ons allicht „geschonken” in zijn „Histoire de la peinture en Italië”.

Oppervlakkiger en armelijker gekeuvel over Giotto, is niet denkbaar. In dit heele werk van den geestelijken aristocraat, blijkt alleen het gestolene... belangrijk! Stendhal vertaalde, doch hij eigende zich het vertaalde geheel toe. „Il traduit peu fidèlement”, verklaart Paul Arbelet in zijn „annotaties”. Doch in zijn „Préface” op de „Histoire” van Stendhal, doet hij eerst een boekje over Henri Beyle open. Arbelet noemt Stendhal’s geschiedenis der Italiaansche schilderkunst één lang en kunstig-volgehouden plagiaat, al is er hier en daar rapheid en klare fijnheid van stijl (naar mijn meening nergens te vinden in dit boek)¹). Stendhal maakt zich doorlopend schuldig aan de meest onbeschaamde naschrijverij. Het ergerlijkste bestal hij wel Lanzi, „Storia pittorica dell’ Italia”. Stendhal besteelt Amoretti, hij besteelt Giuseppe Bossi. Van Venturi neemt hij gansche hoofdstukken over. Niet slechts feiten ontleent hij aan hen, doch hij maakt zich meester van hun persoonlijk oordeel en hun meeningen. Hij steelt van Mallet en van Lalande. Hij plundert Pignotti’s „Storia della Toscana”. De „Edinburgh Review” besteelt hij zoo, dat er heele hoofdstukken uit verdwijnen.

Dezerampzalige nakletserijen gapperij van den toch zoo grooten Stendhal, wordt door Arbelet op zijn wijze nog psychologisch verklaard, en zelfs ten deele in eigenaardige bescherming genomen. Beyle, zegt hij, maakte van het plagiaat een werkmethode...

¹) Balzac, in zijn studie over „La Chartreuse de Parme”, hekelde reeds zeer scherp Stendhal’s stijlgebreken. Arme Balzac, hoezeer zou hij zelf vernietigende stijlcritiek van groote en kleine beunhazen, op eigen werken ondervinden!

„Au fond, ce qui passionne son âme d'écrivain, ce sont les faits et les idées. Il les saisit où il les trouve. La vérité n'appartient-elle point à tous, et les phénomènes de la nature, ou ses lois, sont-ils la propriété du premier qui les observe? On pourrait donc admettre que, malgré les apparences, si Beyle pille sans vergogne les livres d'autrui, il n'y a point là calcul d'intérêt personnel. Son amour ardent et exclusif du vrai a fait de Beyle un voleur.

Au reste, la plupart de ceux qu'il a pillés n'étaient que des érudits, et ce grand seigneur de lettres, candidat à la gloire des créateurs, méprisait comme il convient tous les pédants, qui ne savent ni penser ni sentir. Il ne se fait donc aucun scrupule d'emprunter suivant son bon plaisir à pareille canaille. Toute cette part de son livre, Beyle la juge à sa vraie valeur: savant attirail, bon tout au plus à éblouir des lecteurs naïfs. Il aura beau, grâce à Lanzi, Bossi, Amoretti ou Pignotti, accumuler des dates, des noms, des références; il sait que le mérite de son „Histoire” est ailleurs”.

Wat Stendhal in zijn boek, over Giotto vertelt, is als critiek en als historie nagenoeg waardeloos.

Prof. Gustave Lanson schreef over Stendhal: „Il passait pour un esprit paradoxal, ironique, froid, qui aimait à mystifier et scandaliser les gens.”

(„Époque contemporaine” in „Histoire illustrée de la littérature française”). Zou in déze geestes-gesteldheid dit „gewrocht” geschreven zijn?

III

Giotto's allegorische verbeeldingen verzadigen ons niet meer, ondanks het psychisch in- en doordringen van heilig dadenleven. O, weinigen herschiepen zoo

zielsgetrouw den aanbiddelijken liefdemensch Franciscus en zoo visioenair de naïef-grillige daemonen-sfeer zijner Middeleeuwen. Joergensen verklaart in zijn „Saint François d'Assise”: „Giotto nous montre des diables, avec une variété infinie de formes horribles”.

Giotto is intens, maar zijn monumentale stijl ontbeert de immaterieele en ideëele ziels-mystiek van den Poverello. De dramatische handeling der fresco's is slechts cerebrale compositie-knapheid en versteende innerlijkheid. Het zielstragische is veruiterlijkt in een physisch gebaar! Men wil noemt Giotto een verteller als Boccaccio en Sachet. Voor mij zijn vele dertiende-eeuwsche Italianen slechts nabootsers van Oostersche, vooral oud-Indische vertellers. Giotto verhaalde in de Franciscus-fresco alles ná wat Bonaventura had beschreven in zijn „Legende”, met dit wonderlijk eenvoudig begin: „Vir erat in civitate Assissii, Franciscus nomine...”

IV

Ervaart b.v. hoe eigenaardig Giotto's fresco: „Franciscus' breuk met zijn vader”, door Van Marle in zijn groot werk „The Development of the Italian Schools of Painting”, als psychologisch-picturale observatie-kunst beoordeeld wordt. Van Marle acht het een der belangrijkste fresco's... „and certainly the first in which Giotto had scope to display his just psychological observations”.

Van Marle roemt vooral, — hij karakteriseert al de fresco's stuk voor stuk, — de dramatische compositie van deze muurschildering.

Over de Vader-uitbeelding merkt hij op: „The figure of the furious father is the first instance in Giotto's career — perhaps in the history of Italian art in general

— of the portrayal of such realistic and psychological details and the representation of figures belonging to a popular art, already far distant from the dignified naturalism of Cavallini's mosaics in Sta. Maria-in-Trastevere, and finding its direct ancestors in the frescoes of S. Clemente, Rome". (Vol. 3, p. 22).

Het is min of meer belachelijk, te spreken van Cavallini's „dignified naturalism", maar rechtaf mal vind ik de geheele karakteristiek van Giotto's fresco. Hoe onnoozel is de opmerking bij fresco 14: „The donkey shows us this artist's great skill in depicting animals". (Vol. 3, p. 35).

Opmerkelijk scholastisch bespreekt Van Marle ook de voorstelling van de Kerst-mis te Greccio, waarin de kleine figuur van het Christenkind tot leven ontwaakt in den arm van den Heilige. De geheele beschouwing van Van Marle is totaal op uiterlijkheid gericht. Deftig verklaart hij: „Of all his works in S. Francisco, this is perhaps the one where Giotto's sense of reality manifests the greatest perfection". (Vol. 3, p. 33). Daarop volgt de houterige karakteristiek van Van Marle en keuvelt hij weer over: „Some of the spectators are depicted with the greatest realism".

Alsof dit het eigene, zoet-oorspronkelijke in het fresco is. Ach, hoe bot is dit „miracle" in zijn tragische schoonheid door Van Marle aangevoeld. Laat hij maar praten over „retouche" en „licht-effecten" en „drapeerieën". Dan is hij in zijn element.

Wat Van Marle zegt over het stigmata-fresco, is al heel weinig zaaks!

Mijn bedenkingen tegen den zielsdoorgronder van groote schilders uit dat tijdperk, raken echter nergens mijn buitengewone waardeering voor den verzamelaar, rangschikker, groepeerder, keurder en onderzoeker van

historisch feiten-materiaal. Als zoodanig is Van Marle waarschijnlijk onovertroffen. Doch als kunstzinnig ken-schetser van creaties en als herscheppend beschrijver van schilderijen, blijft er een ontzaggelijk tekort aan levend en beeldend gevoel en bewustzijn, in dit acht-deelige werk.

Ook Henry Thode geeft in zijn „Franz von Assisi” diergelijke onoorspronkelijk-schoolsche beschrijvingen van Giotto's fresco's. Hoe vervelend als overzichtelijk koud-historisch gewrocht, tóch teekent Thode gevoeliger dan Van Marle.

Onmiddellijke en overstelpende schoonheids-indruk-ken schenkt ons het grootsch-geïllustreerde werk van Beda Kleinschmidt O.F.M.: „Die Basilika San Francisco in Assisi”, waarin óók een beschrijvend hoofdstuk over: „Giotto und seine Schule en den Legenden-cyclus”, p. 99. In dit prachtwerk worden Thode, Zimmermann, Wulff, inzonderheid echter de fresco-onderzoekers Rintelen en Schmarsows herdacht.

V

Ons grijpt Giotto's apotheose-achtige figuren-opstelling niet meer zoo aan (archaïsch). Het is natuur-van-buiten-gezien; het is droge gevoels-veruiterlijking juist zónder oorspronkelijk-dramatischen drang, al lijkt Giotto „Innovator in realism” (Van Marle) en al ijlt ook Prof. Thode over het Vaderbreuk-fresco bewondering uit; vooral. . . „über sein dramatisches Vermögen”.

Theodor de Wyzewa schijnt iets hiervan gevoeld te hebben. In „Appendice II”: „Les représentations artistiques de Saint François, van Joergensen's boek: „Saint François d'Assise”, door hem uit het Deensch in het Fransch vertaald, schrijft hij o.m. over Franciscaansche icono-

graphie, en het oorspronkelijke werk van een „peintre anonyme” uit Siena (dus „niet” over het Fresco in het Sacro Speco te Subacio, in 1222, de oudste beeltenis van Franciscus)¹⁾: „Jamais, par exemple, ni Giotto, ni Gozzoli, ni aucun autre peintre n’a su traduire avec tant d’émotion simple et poétique la scène du renoncement de François à son père, ou celle de la fameuse prédication aux oiseaux” (p. 508).

Toch woelt in Giotto allerinnigst verlangen, het gegeven architecturaal en monumentaal, als wandschildering leven te schenken, maar de tragiek van het gebeurde met haar sidderende dreiging, versteent ook in deze schijnbaar gemouvamenteerde kunst.

VI

In de toekomst (misschien over eeuwen) zullen oorspronkelijke schoonheids- en levens-keurders een geheel anderen maatstaf aanleggen dan de hoogste beoordeelaars van verleden en heden, en tóch den Florentijn als een schoonheids-hernieuwer van zijn tijd roemen²⁾. Voorvoelde Chamberlain, de Angelsaksische Teutoon, deze kentering reeds in zijn „Die Grundlagen”, waar hij schrijft over „diese wunderbare Persönlichkeit des Franz”, in verband met de dertiende-eeuwsche schilderkunst en navolgers? (Band II, p. 975).

---

¹⁾ Ook in de Hoog-Renaissance beeldde Raphaël, naast zoovelen, St. Franciscus, zonder diens innerlijke menselijkheid en heilige geestelijkheid.

In ziele diepte overtrof geen school Florence.

²⁾ Het biographisch werk van Giorgio Vasari is, ook naar de meening van Prof. Huizinga, in verband met zijn ontwikkeling der Renaissance-voorstelling, overschat. — We zien Giotto nog heel anders, dan deze schilder-schrijver. De bewondering voor Vasari van den tijgerspeelschen Benvenuto Cellini is al verdacht (Gedenkschriften). Wat Boccaccio en Da Vinci over Giotto's „natuurlijk” schilderen opperden, blijft bij conventionele kenschetsing.

VII

Als dertiende- en veertiende-eeuwsche schilderkunst, zijn Giotto's middeleeuwsche allegorieën van Franciscus „an sich”, van edele beteekenis. In hun tijd waren ze een donker en licht geruisch.

Giotto's realiteits-macht is hier en daar een bijna kettersche afscheuring van kerkelijke kunsttraditie en vormendwang. Maar hoe ver blijft ze onder de cosmische liefde van Franciscus en hoe ver onder het vurig-zeeglanzige woord en den gemoeds-angst, onder melodie en rhytmus van Dante's taal, van den visioenair die ook zeer huiveringwekkend-realistisch kon beelden in zijn „Inferno”.

Franciscus is oneindig veel heiliger, menschelijker in boete-, berouw- en gebeds-predikingen en dieper in broederliefde, dan ooit Giotto's schilderijen vermochten uit te drukken¹⁾. Fra Angelico's transcendente godsvrucht staat „den ridderlijken arme” van Christus en den Zanger Gods, nog veel nader.

VIII

Ik word na het uitspreken van dit oordeel, groote innerlijke onrust in mijzelf gewaar.

„Eens, bijna twintig jaar her, heb ik met verrukking over Giotto geschreven, in een Toorop-studie. Van mijn bezinnende jeugd af, behield ik in heilige heugnis liefde

¹⁾ Het hoofdstuk over: Giotto und seine Schüler, in Prof. H. Thode's boek, brengt in verband met Franciscus, weinig oorspronkelijke onderscheidingen. Evenmin zijn hoofdstuk over Giotto en de Giottisten.

Vgl. ook het boek van Wilhelm von Bode: „Die Kunst der Frührenaissance in Italien”, het hoofdstuk: Die Kunst Süd-Umbriens Perugia, over den invloed van Franciscus op kerk en kunst, p. 111.

Ook de opmerking tegen Giotto's kunst van Cotterill in „Italië in de Middeleeuwen”, is van groote beteekenis, p. 488.

voor waarlijk Grooten, al kan er een uur komen dat we met al soorten vroegere en tegenwoordige genegenheden afrekenen moeten, omdat het leven zelf in onverbiddelijken vorm afrekening eischt en ieder zelfbedrog daarover, in eigen wezen voortvreet.

Ik werd nimmer boosaardiglijk gekweld door perverse verminkingsbegeerte: het éénmaal vereerde (dat wat ons de oogen opende, ons deed lachen en schreien), gelijk velen, uit een soort wreede bezetenheid, waan en jaloezie, te willen krenken of vernielen.

Ik zag den idealistischen Florentijn, als grootmenscheijken Christen, ondanks typische antinomieën in verkondigde vroomheid. Hij dook uit half-donkere eeuwen op, gelijk een bestoker van leerstellingen, van versteende opvattingen in kerkelijke kunst, en niet als een zoel en zinnelijk na-vernisser van de Byzantijners. Ik zag hem als hernieuwer, die met echt danteske visioenenmacht een nieuwe wereld van oproerigheid in vormen en techniek schiep en half-gesmoorde zieners-aandriften ontketende. Ik zag hem in heel zijn levenskracht, van dwang-conventie zijner twaalfde- en dertiende-eeuwsche voorgangers zich losscheuren. Hij bracht golving en trilling in de hiëratistische onbewegelijkheid van geschilderde automaat-menschen. Hij wischte innerlijk meer uit dan uiterlijk ooit de verminkende en plunderende krijgstroepen van Barbarossa het vermochten, in kerken en paleizen. Ik zag hem als hater van het doode in de Byzantijsche kunst, verachter van al het vormelijke, het ontzielde, in een plastiek die de veel strakkere ideëelheid van het West-Romeinsche Christen-ideaal ontsnapte, die de Christelijke Gods-idee eigenlijk vertroebelde met oriëntale driften en oostersche praal. Ik zag Giotto als een geweldig bouwer en muurschilder in Assisi, in Verona, Rome, Ferrara; in Padua het heer-

lijkst. Ik herkende hem als een verafschuwer van het lage en zag hem ademen met Dante in één sfeer¹⁾. Hij verscheen ontzachlijk in zijn afschuw, en hij was aanbiddelijk in zijn liefde. Zou ik hem nu verloochenen? Nooit, in pijn zelfs niet. Hij is groot, diep en heel menschelijk, Giotto, in al ziele-spanningen en geestelijke tegenstroomingen. Toch was hij van het allerhoogste in kunst nimmer een voortbrenger. Da Vinci noch Rembrandt (heeft niet met tijdverschillen, alléén met schepende zienersmacht te maken) omvatten hem geheel, zooals het universeele, het individueele omkringt. En nu voel ik, dat er een Gemeenschap te groeien komt, waarin critische keurders, niét Giotto's tot-nieuw-leven-wekkende persoonlijkheid noch invloed op leerlingen en navolgers, doch uitsluitend zijn arbeid opzichzelf zullen schatten, — dat zij Giotto's werk dan ver, oneindig ver beneden Franciscus' religieus en geheel vergeestelijkt levensniveau plaatsen.

IX

Ach ja, Giotto brak met de archaeologische schilderkunst en met verduft-kerkelijk-Byzantijnsche traditie. Giotto's fresco's zijn bloeiende, oorspronkelijke schepingen. Hij zag de westersche en oostersche Middeleeuwsche gemeenschap soms origineel-realistisch, met hel-klare en durvende oogen. Naast de naïeve plastiek van het Goede-Herderschap en Orante als zaligheids-symbool der oud-christelijke catacomben-kunst, is Giotto een toch formalistisch naturalist. Hij is een vroom-ontroerde, een dramatisch-bewogene hartstochten-natuur

---

¹⁾ Niét in Dante's scholástisch-theologische sfeer, dor-diepzinnig. Wél in zijn intellectueele liefde die, naar Molkenboer zegt, éerst „harte-liefde” geweest is.

geweest. Maar dat Franciscus' gevoel — het allerheiligste en zuiver-mystische der Middeleeuwen — de atmosfeer zélve van Giotto's kunst zou zijn, gelijk de overigens zoo klaar, geestelijk-indringende zieledoorgronder Aug. Vermeylen in zijn „Geschiedenis der Europeesche plastiek en schilderkunst” verklaart, loochenen wij met alle kracht. En ook wat John Symonds over Giotto schrijft in zijn „Renaissance in Italy”, lijkt mij valsch, opgeschroefd en rhetorisch.

Vader Franciscus, in zelfvergetelheid, genoot de Communie met de heele natuur, onzegbaar veel dieper, in hartstochtelijker gelukssfeer dan Giotto. Zooals Franciscus hemel en aarde beminde (onbewust Pythagoreïsch) in cosmischen zwijmel en toch weer onder huiverend besef van God's almacht; zooals hij vogels, boomen en dieren liefhad, zoo teer en hevig en tegelijk goddelijk, zoo roerde het nooit binnen in Giotto. Ontleedt Giotto's landschap in de compositorische elementen, en geervaart het onmiddellijk. Giotto's natuur-in-het-landschap, is zonder de heilige levensdrift van Franciscus gegrepen. Giotto voelde den mineur-toonaard der ziel nauwelijks¹⁾.

Het mystisch-emotioneele ontbreekt en de geaetheriseerde reinheid van Franciscus' hymnische woorden. Schoon de figuur-groeping in het landschap realistisch en vrij is, bleef Giotto's visie op de natuur, traditioneel als bij alle Italiaansche Primitieven.

De critiek der toekomst zal eens geheel breken met antiek, byzantijsch, middeleeuwsch denken en modern denken. Ze zal in Goethe's juridicties, in zijn vergissingen en dwalingen over antieke Italiaansche, Middeleeuwsch-

---

¹⁾ Goethe karakteriseerde zuiver het wezen van de mineur. . . : „Die Sehnsucht, die nach auszen, in die Ferne strebt, sich aber melodisch in sich selbst beschränkt, erzeugt den Minor”. (Band, 2, Aufs: 2, „Kult. Thea. und Lit.-gesch.”, p. 651).

Christelijke kunst en Gothische theologie, voldoende stof vinden tot verwerping van het meeste kunsthistorische (beoorlijke?) gekeuvel, óók van den Olympiër, van den grooten Winckelmann¹⁾, van Baumgarten, Kant, Hegel en Hartman, d'Argenville en Guyay, Spencer en nog een troep andere hooggekuifden, hooggeleerden inclus! Toch dient erkend: Goethe schreef dialectisch uitmuntende Maximen over kunstgeschiedenis waarvan hij, in zijn eigen critische (vaak Germaansch-wazige) beschouwingen, veel zou hebben kunnen leeren. . . Wat Goethe daarin b.v. over Albrecht Dürer zegt, is wel een krenking voor Dürer, maar een waarheid tegenover de Duitschers.

X

Het individueelste sentiment in Franciscus is nog ganschelijk voor de Gemeenschap bestemd, wijl door heel zijn wezen het rhytme van aarde en hemel schokte. Maar naast zijn onderwerping aan Christus' Kerk is het algemeen-menschelijke hoogste en eerste eisch, in ieder zijner brandende, evangelische liefde-woorden.

Giotto kon de zalige deernis, de zoete deernis en het gods-heilige in Franciscus nooit genoeg vermenschelijken en zijn menschelijkheid (buiten of boven Latijnsche traditie en scholastieke mystiek) nimmer zuiver genoeg verheiligen. Zoo ver reikten de verlossende scheppingskrachten van Giotto's eigen genie niet, al bezocht hij Byzantium, al heerschte hij in Toscana en Padua en al mat hij het voorhoofd van Augustinus.

---

¹⁾ Winckelmann stond boven alle z.g. „kunstgeschiedvorschers”. Deze Rooms-katholieke protestant verdient een afzonderlijke karakteristiek. Hij was niet alleen een theoretiseerend „aestheet”. Zijn Hellenisme kende waarlijk ook innerlijke verrukkingen.

XI

In het begrip „handeling”, in de schilderkunst, ligt door den aard der kunst zelve, een beperking opgesloten. Alle schilderkunst met „handeling”, die zich van het waarneembare uit verinnerlijkt, en iedere „actie” die zich van het innerlijke uit noodig heeft te veruiterlijken, brengt verlaging en verslapping van schoonheid. Wat voor begaafde kunsthistorici van heden, in Giotto als grootheid geldt: dat de Florentijn zijn gestalten liet leven¹⁾, gebaren liet spreken; dat hij compositorisch, verhoudingen in onderwerp en geval, klaar weergaf, — dat zal bij toekomstige beoordeelaars, die met „actie” iets geheel anders bedoelen, iets oneindig veel diepers en innerlijkers dan de beschouwers van vroeger en tegenwoordig, later juist tégen hem gelden als een zwakheid en een scheppings-machteloosheid.

Het groote, het blijvende in Giotto's arbeid, bestaat niet in „handeling”, niet in „sprekende” gebaren zijner figuren, niet in lossere, vrijer gestyleerde natuurlijkheid zijner gestalten, doch in zijn verwerping van het leeg-oostersch ceremonieel, van het versteende in de Byzantijnsche kunst; bestaat in zijn uitwissching van Byzantijnsche vormen en conventiën²⁾. Cimabuë (Giovanni

¹⁾ Goethe verklaart: . . . voor de gestrenge oordeelaars „ist nur freilich der alte, christliche Giotto mit seinen langen, steifen Figuren, Proportions- und Zeichnungsmängeln und Sünden wider die Perspektive ein Argernis”.

Over het Avondmaal van Giotto in vergelijking met Da Vinci, oordeelt Goethe ook al niet gunstig.

Voor kunsthistorici vindt hij Giotto's uitbeelding waardeerbaar, wijl zij ons de gelegenheid geeft te zien hoe Giotto zich het gegeven van het „Avondmaal” indacht. . . „jedoch mit kindlichen, den schweren Aufgabe noch „nicht gewachsener” Kunst seinen bessern Absichten und Bestrebungen zurückbleiben musste.”

Goethe over „La Cena, Pittura in Muro di Giotto”, enz.

²⁾ Zou Giotto inderdaad, waarlijk zulke „ongebonden opdrachten” gekregen hebben, om muren geheel vrij naar zijn inzichten te beschilderen, gelijk Prof. R. N. Roland Holst meent in zijn „Studiën over de monumentale schilder-

Cenni) en Cavallini waagden zich nooit zoo hachelijk ver. De Byzantijnsche kunst, geheel oostersch als het oorspronkelijk-oostersche Christendom, is een saamstrooming van allerlei Oostersche, Semietische en Klein-Aziatische traditiën geweest¹). Oost-Rome stal figuraal en symbolisch, van Perzië (Sassaniden-tijdperk). Byzantium stal van Arabië en Armenië, van Syrië en Aegypte; pronkte met Assyrische en Hellenistische elementen. Ook Heidensch-Latijnsche en vroeg-Christelijke tendenzen mengelde het afwisselend dooreen.

XII

Ik behoor niet tot de verzeilde minachters of onderschatters der Byzantijnsche kunst, in haar hoogste opbloeiingen: zesde en tiende eeuw²). (Haar z.g. opleving weer, in het midden der XIIIe tot het midden der XIVe eeuw, is ondanks Kondakov, Schmit en Diehl, geen hernieuwing van den „Byzantijnschen stijl” te noemen, door haar vermengingen)³).

kunst” enz.? Moest ook bij den Florentijn tenslotte niet alles „binnen de grenzen der Katholieke idee” blijven, juist door de gebondenheid en geloofseenheid der Middeleeuwen? Of zullen wij van de z.g. „ideeën-eenheid” in Giotto's dertiende en veertiende eeuw maar niet eens reppen? Want deze dertiende eeuw immers, was naar Sabatier verklaart: de eeuw der heiligen, maar ook de eeuw der ketters! — Ontbeerde Giotto niet juist, naar het prachtige woord van R. N. Roland Holst zelf in zijn opstel over de ethische factoren in de monumentale schilderkunst. . . „de diepzinnige stilte” en de rhytmische spanning?

¹) Zelfs de kroon der Byzantijnsche keizers was symbolisch, als onderscheidingsteeken, ontleend aan Perzië. Zie het nog steeds belangrijke werk van J. B. Bury „The Constitution of the later Roman Empire”. Vgl. ook by Byzantijnsche muurschildering, Chapter V: Mural Paintings and Panels, in Dalton's „Byzantine Art and Archaeology”, doch vooral Chapter XII: Iconography. Composition and scenes, symboles etc.

²) De zestiende-eeuwsche schilder-schrijver Vasari spreekt een schel vonnis uit over de Byzantijnsche meesters.

³) Vgl. in dl. 3 van Michel's „Histoire de l'art”, Livre XI: „La dernière évolution de l'art Byzantin”, van Millet. Ook hij spreekt over een derde gouden tijdperk van de Byzantijnsche kunst in de XIVe-eeuw. . . Een onbekende uit Mistra, in dit tijdperk, bezit volgens hem zelfs de uitdrukingskracht van Giotto: „Tel artiste inconnu de Mistra atteignait la force expressive de Giotto”.

Het zou ook belachelijk zijn, zooveel schoonheid te willen loochenen of te hoonen (al is ze alleenlijk uit strenge keizers- en kerk-kunst geboren en niet uit volksdrang).

Schlumberger heeft in „L'Épopée byzantine à la fin du dixième siècle”, haar scheppingskracht voldoende in het licht gesteld. Byzantium inderdaad, is door scheldwaze verzenen-tegen-de-prikkelslaanders, door tegenstrijdige beoordeelaars uiteengereten. Ch. Bayet, Rambaud, hekelden reeds zekeren afschuw van Byzantijnsche beschaving en de laatste liet het Grieksche Keizerrijk in de Xe eeuw voor ons leven.

Na hem optredende cultuur- en kunstbeschouwers hebben dien arbeid versterkt. Nevens den zeer belangrijken Strzygowsky staat vooral Gabriel Millet, over: *L'art byzantin*, chap. 3, in dl. I van André Michel's „*Histoire de l'art*”. Hij karakteriseert: „La culture grecque devait maintenir à Byzance non seulement le sentiment du style, mais aussi le goût de la mythologie figurée”. Hij verdedigt verzoenend de Byzantijnsche kunst, in „'t sweet syns aenschyns” en toch zonder vehementie¹⁾. Hij erkent: „Peut-être, en effet, intéresse-t-il plus l'historien qu'il n'émeut l'artiste: les chefs-d'œuvre que Byzance nous a laissés la placent très haut dans l'ordre de l'intelligence, car à ses mathématiciens, à ses chimistes elle dût la réussite merveilleuse de sa „Grande Église” et de ses émaux”.

Ook Aug. Vermeylen is koen bewonderaar van de Byzantijnsche kunst.

Dr. Jan Romein neemt hetzelfde standpunt in (zie

---

¹⁾ Een zeer uitvoerig en merkwaardig hoofdstuk schreef Van Marle in zijn „*The Development of the Italian Schools of Painting*”, over: Byzantine art and Franciscan influences, during the XIII century, in Pisa, enz... p. 257 dl. I. Vgl. ook Cotterill, „*Italië in de Middeleeuwen*”, p. 243.

„Elsevier's Maandschrift (1827)”). „Wat men vroeger voor een verlengstuk en een slecht verlengstuk gehouden had der klassieke geschiedenis en beschaving, bleek een heel eigen beschaving te zijn, met eigen fundament en eigen invloedssfeer”. Ik verwerp alleen haar koele ver-starring, in de twaalfde en dertiende eeuw; haar bedriege-lijke misvorming, haar bizarheid, onechtheid, haar saaie opgesmuktheid, haar manier, haar latere doode vormenverstijving. Hier ging Giotto (geen „vuur-karakter” als Dante) tegenin als hersteller; veel oor-spronkelijker dan hernieuwers uit de Sieneesche school. Toch is ook in Giotto absoluut geen saamgroei van stijl en leven, al begeert hij monumentaal-scheppende een-heid. In zijn besloten individualisme is hij onbewuste voorlooper van Quattrocento; in zijn uitworp van con-cepties: Cinquecento; daardoor bevestiger en ontkenner van zichzelf; is hij door zekere psychische stijl-elementen, mensch der Vroeg-renaissance en door zijn denken, mensch der Hoog-renaissance. Giotto is om beurten realistisch en antiek, omverwerper en streng behouder; naturalistisch en stijf, naïef en geraffineerd, impulsief en beredeneerd, manlijk en week, androgynisch en a-typisch.

Franciscus leefde uit oneindig dieper, alomvattender, innerlijker eenheid. Zeer eigenaardig merkt Henr. Roland Holst op: „Ware hij een eeuw later in Noord-Italië geboren, de Kerk, die hem nu heilig verklaarde, had hem misschien verdoemd als ketter”.

XIII

Al schuchter overmijmerend mijn eenzame gevoelens over Giotto, ontstaan uit een, aan alle kanten ervaren overschatting van den Florentijn; vooral geprikkeld door

het op eene lijn plaatsen van zijn geestelijk wezen, met dat van den cosmisch-grootschen dichter en heiligen Franciscus van Assisi en ook met den geweldigen Dante, — maakte ik, terwijl deze Fragmenten reeds persklaar lagen, kennis met het boek van Dr. G. J. Hoogewerff „De ontwikkeling der Italiaansche Renaissance”; vanzelf ook met zijn beschouwingen over Giotto. Ik kreeg een schok, omdat er in onze waardeschatting van Giotto, een in vele opzichten treffende overeenkomst bleek te bestaan.

Dr. Hoogewerff acht Giotto's wijze van weergeven en uitbeelden, ganschelijk formeel. Giotto's kunst staat ook volgens hem, geheel in dienst der traditie. Giotto noemt hij geen grondvester van een „epischen” stijl en niet, den „eerste meester der Renaissance”. Giotto is veel meer bestendiger dan vernieuwer; een voortzetter van vroegere meesters. Giotto verdiept wel de kunst, maar zijn middelen noemt Dr. Hoogewerff zeer primitief. Giotto's opvatting der realiteit is overigens die der Middeleeuwen. Erg aardsch, ondanks christelijke symboliek!¹⁾

In alles spreekt Dr. Hoogewerff, als kunstgeleerde, tegen de verheerlijking van Giotto's oorspronkelijk genie. Vooral tegen de bewonderingssoort van Van Marle, schoon hij dien nergens noemt. Ook Hoogewerff acht de observatie van Giotto hoofdzakelijk meditatief.

Goddank, geen kunsthistorisch naprater is hier aan het woord, doch een oorspronkelijk onderscheider, een scherp, ontledend intellect, overheerscht nochtans door een synthetisch en cultureel diep-verbindend schoonheids-gevoel. Ik verheugde mij zóó in dezen oordeelssteun, (althans ten deele „steun”), dat ik nu dit fragmentje er tusschenschuif.

---

¹⁾ Gelukkig schrijft Emerson... „Each material thing has its celestial side”; („Uses of great Men”).

OVER FRANCISCUS EN MIDDELEEUWEN

I

Franciscus, de kleine, de Hervormer zonder hervormings-idee en zonder eigenlijke kerkelijke wijding, voelde diep-democratisch het Evangelie der Armoede, de volksziel, gelijk Jezus¹⁾. (Van „volksmystiek”, rept Henr. Roland Holst). Hij predikte de gelijkheid der menschen voor God, „und das direkte persönliche Verhältniz jedes einzelnen Menschen zum Schöpfer”, voegt Henry Thode er, in zijn boek over „Franciscus en de aanvang der Renaissance-kunst”, aan toe²⁾. Zijn droomgezichten teerden hem uit. Deze rondzwervende man, stichter van een Bedelorde, was ééns rumoerig, genotzuchtig zanger en fuivend levensstudent, grand-seigneur, verzot op troubadour-kleeren en nachtelijke festijnen geweest; was ééns Assisi's krijger tegen het sterke Perugia. Hij was ééns rijk koopmanszoon, maar werd met vuil en steenen besmeten bij het handhaven van zijn sociaal armoede-ideaal.

Franciscus, de Heilige van Assisi, is de groote boetedoener en Minoriet, in harte-eenvoud, minste en onwetendste van alle monniken; stichter van de Sera-

¹⁾ Zelfs Chamberlain ziet de democratisering van het gemoedsleven in Franciscus. Zie „Grundlagen”, dl. I, pag. 13.

Prof. R. Ligtenberg O. F. M. meent, dat het „gevoel” alvast *niet* begint met Franciscus. Het godsgemeenschaps-sentiment spreekt al heel duidelijk in de geschriften der Victorinen, van Sint Bernard, in geschriften van mystieke figuren als Elisabeth van Schönau, die allen tot de XIIe eeuw behooren. Volgens Prof. Ligtenberg is misschien evengoed de beschouwing te verdedigen, dat de Franciscanen den stempel des tijds dieper droegen, dan dat zij dien tijd hun stempel hebben ingedrukt. Oorspronkelijke historische visie, door velen reeds „gevisioneerd” die de vóór-Franciscaansche armoede-beweging hebben beschreven.

²⁾ Op Thode's beschouwing over, „Die Kreuztragung”, in hoofdstuk: Die Passion Christi, p. 477, kom ik terug in een afzonderlijke studie over Franciscus' stigmatisaties.

phynsche Orde¹). Deze man van zoete droomgezichten weende zich blind om de zwakheid der menschen. Hij begeerde geen Cardinalenpraal. Hij verafschuwde weelde, geld. Hij walgde van schraapzucht en koophandel. Stom stond hij tegenover bezit van prelaten, bisschoppen, die heerschten over uitgestrekte leengoederen. . . Al kende hij nimmer den ontzachlijken, zwarten haat van Dante tegen het sjacheren met kerkelijke waardigheden, zelfs waar het de Stedenhouders van Christus gold, . . . toch hekelde ook Franciscus inhaligheid.

De Archidiaconus Thomas Spalatensis verklaart, dat Franciscus' kleedij er vervuild uitzag; en dat hij zelf verscheen als een verachtelijk schepsel, met bleek, uitgemagerd aangezicht. De christelijke mysticus in Franciscus, hunkerde naar openbaring der Mysteriën; naar ingeving, naar litteekens en wonden van Christus den Verlosser, op eigen uitgemergeld lichaam. In hem leefde de zuiverste zelfverloochening, maar nog méér een brandend, hevig-smachtend verlangen naar God, in wien hij alles bezat!

II

In zijn over-vroolijke, luchthartige jeugd (toén nog geen visioen van „*fratres minores*”), dweeptte de latere zelfkastijder van goddelijke genade, met de beschaving van Provence, met ridder-vertelsels, met liefderomantiek. Hij zelf leefde als ijdele en verkwistende minnezanger, en zwijmelde onder den zoeten saamklank van viool en harp. Hij zong de Fransche liefdesliederen der Troubadours, misschien zelfs de „*descort*” mee. Hij zong tor-

¹) Over het wezen der Bedelorden in de XIIIe eeuw: Vgl. van Dr. H. Hefele: „Die Bettelorden und das Religiöse Volksleben Ober- und Mittelitaliens im XIII. Jahrhundert”; vooral Kapitel III over Franciscus en „Die Bettelmönche und ihre erste Berührung mit dem Volk”, pag. 42.

nado's, nagalmen van Perzische hoflyriek, zalige liefde-wanhoop of wanhopige liefde-zaligheid. Hij begeerde ridderroem en krijgsroem („Les Pouilles!"). Hoe kon zulk een geweldige omkeer mogelijk worden? Omkeer en inkeer, uit koorts en ziekte? Eéns zoo verzot op ridder-dichtkunst, op Kruistocht-liederen, op tenzonen, onbloedige versgevechten, op wereldsche jool, op uit-spattingen en op oorlogs-avontuur? (Zijn drang immers, Graaf Walter van Brienne bij te springen, op diens tocht naar Apulië en voor een heldhaftigen keizer te mogen vechten!). Wel grillige gewrochten der Schepping. De schraapzuchtige vader, Piëtro Bernardone, een versteende natuur, die het zondig-menschelijke en materialisme der zonde in zichzelf bestendigde als vrekkige rijkaard; de edel-idealiseerende zoon, een natuur die het zondig-menschelijke overal uitwierp... mystiek ridder van Vrouwe Armoede, die de pijnigende wonden van den Heiland begeerde!...

Franciscus gaf luttel om het kruisigen van het vleesch alleen. Bidden in duistere grotten, schreien en stroef vasten kon óók een slecht schepsel. Maar onder de menschen te blijven en in zijn Heer verloren te gaan, vermocht het niet.

Franciscus wierd onmiddellijk, met trillende ziel, door een adellijke jonkvrouw verstaan: Gravin Clara Scifi, éérst schuchter bruidje van Christus, in de kerk van den Heilige Rufino, later algemeen de Heilige Clara geheeten.

III

Pieter van der Meer de Walcheren herhaalt, in zijn stuk over Franciscus, („Opgang") blijkbaar de woorden van den Heilige Bonaventura: „de hitte der liefde ver-

teert hem". Begrijpen wij dát wel buiten letters, buiten literatuur, buiten ethiek en godsdienst?... De „hitte der liefde verteert hem!". . . Het is iets heelemaal onuitsprekelijks. . . door de „hitte der liefde" verteerd te worden! . . .

„O, Heer Jezus, doe, bid ik U, Uw licht verrijzen in mijn ziele-duisternis. . . Laat mij U vinden, o Heer". Zoo bad Franciscus, als avondschatuwen achter het nederige Sint Damianus-kerkje opdoemden. . . En hij vond. . . en hij preekte voor het volk, de zachtzinnige Trooster, zelfs voor den Paus. Cardinaal Igolino, Ostia's bisschop, bad voor hem, dat hij niet „uitgelachen" zou worden. . . uitgelachen, op het Hoogfeest van Pinksteren, door priesteren omgloeid van purper en goud! . . . Waar zijn hier duivelen met gloeivorken, om laaiend vuur in te stooten?... Franciscus uitlachen! . . . Hij die voor het Katholieke geloof en voor de heilige Kerk iedere stonde bereid was te sterven! . . . Franciscus, die heele nachten in arme en verlaten kerkjes met bidden doorbracht, omdat hij Christus daar eenzaam in de stilte zag smachten! . . .

IV

Is er ook een vleugje comediespel in den jongen Franciscus? Hij gaat in Rome ter bedevaart, bedelen op de trappen van den Sint Pieter. Wolf, in zijn hartelijk boekje over St. Franciscus, verklaart: „Hij is nog een beetje acteur!". . . Misschien, maar zijn huwelijk met de heilige Armoede is écht, is geheel een drang uit de allerdiepste, nooddruffte ziele-hunkering geboren.

Pierre Pourrat schrijft in zijn studie over „La Mystique de Saint François": . . . „Son amour passionné de la pauvreté lui inspira un complet mépris de lui-même".

Toch is hij ridder en troubadour zijner Geestelijke idealen die, eerst angstig en schuchter, in de grot van Beviglie hem doorhuiveren. Leest de teedere woorden van Bonaventura over hem: „Alles, alles wekte hem tot de liefde Gods”. Opgejaagd van vurige verontwaardiging is de houding tegenover zijn vader vóór het aangezicht van volk en bisschop. Hij werpt alles terug naar den inhaligen koopman. En hij krijgt met bevende stem: „Mijn vader Piëtro Bernardone ken ik niet meer. . . Ik zie alleen mijn Vader in de Hemelen! . . .”

Zelfs Dante bezingt en verheerlijkt deze daad tegenover den bezitachtigen vader Bernardone, in zijn „Paradiso” (Uitgave Ulrico Hoepli¹):

„che per tal donna giovinetto in guerra
del padre corse, a cui, com'alla morte,
la porta del piacer nessun disserra;

e dinanzi alla sua spirital corte
„et coram patre” le si fece unito;
poscia di dí in dí l'amò piú forte.

Questa, privata del primo marito,
mille e cent'anni e piú dispetta e scura
fino a costui sit stette senza invito;”

Franciscus' bruine pij was geen comédie meer! Tot zijn dood ging hij onder het grauw der armen, barvoets. Hij zocht God niet voor zich zelven, maar voor alle menschen. Zijn volgelingen werden „speellieden des Heeren” geheeten.

---

¹) De reden waarom Dante Franciscus nog meer bemint dan Dominicus? Omdat Franciscus nog heviger de goddelijke liefde voor de Armoede in zich heeft. Vgl.: een studie over „Franciscus in de Divina Comedia” van Dr. Carlo Tagliavini, „Studia Catholica”. Nov.-Dec. 1927.

V

Was hij een opgewondene, een krankzinnige, een „putatur insanire”, een naïef-verdwaasde¹⁾, hij die tot een zwerm vogelen predikt dat de gevleugelden den Heer der Hemelen moeten loven; die al het argeloos-geschapene verheerlijkt: het murmelen van beken, het bloeien van moerbeï en wingerd?²⁾ Was hij een verwarde droomer uit het oude Assisi, die nog altijd luisterde op het vesperuur naar de lokkende klanken van een mandoor en zelfs als heilige zijn genegenheid voor Giacopa niet verloochent? Of was hij een ridder met de ellemaat gemeten, die knielde voor den Allergelukzaligsten Vader? Zwijgt, nietige modernelingen met uw narcistischen begeerte-drang, uw weeke zelfliefde. Waarom wilt gij juist heimelijk spotten, lachen of grijnzen bij zulk een goddelijke overgave? Lachen, om den teederen man die ook heel streng kon zijn; die zijn discipelen verkondigde: preek argeloos, met stillen eenvoud... de Boetvaardigheid!

Wanneer een sultan, Melek-el-Kamel, Christen wordt, belooft Franciscus (op zijn zendingsreis naar Aegypte),

¹⁾ Honderd jaar geleden schreef een bekend kerkhistoricus: L. T. Spittler in „Grundriss enz.” ... Franciscus van Assisi een man wien men reeds volle eer geeft door te zeggen dat hij niet wel bij het hoofd was. ... „Wer heute so schriebe”, ... verklaart Tilemann in zijn „Studien zur Individualität des Franziskus von Assisi”, ... „würde Gefahr laufen, sich blozustellen”.

²⁾ Er dient vermeld dat de mysticus Hugo v. St. Victor reeds nadrukkelijk in de 12e eeuw, de zichtbare natuur als een heilige Openbaring Gods beschouwde, die nimmer de ongerepte zinnen kon schaden. Hem was de natuur een zinnebeeld van des Schepper's Almacht.

Op Franciscus' heilig natuurgevoel kom ik nog terug, in verband met de hoogst merkwaardige beschouwing over het natuurgevoel in de Middeleeuwen, van Dr. Wilhelm Ganzenmüller; vooral in verband met het hoofdstuk „Das transzendente Naturerlebnis auf seinem Höhepunkt”, in zijn boek: „Das Naturgefühl im Mittelalter”; ... merkwaardig vooral waar hij over Franciscus schrijft (pag. 175). Ganzenmüller verklaart erin: „So erscheint der Heilige von Assisi als der idealste Vertreter des mittelalterlich-transzendentalen Naturerlebnisses” (pag. 180).

door een vuur te zullen gaan. Verbrandt hij, dan mag dit alleen zijn zonden worden aangerekend en niet God's beschermingskracht!¹⁾ Ach, hoe ademde deze heilige mensch al op aarde, den dauw van het Paradijs in, . . . al hunkerde hij naar de martelpijn van Christus' vijf-voudige wonden. . .

Henry Thode zegt: „Hatte er schon früher in Stunden der Verzückung dem Himmel sich nahe gefühlt, so entschwand jetzt immer ferner und ferner die Erde seinen Blicken". („Franz von Assisi", p. 39).

Hoeveel vromer schouwt Hilarin Felder, in zijn „Leben des Heiligen Franziskus von Assisi"²⁾.

Ja, er wás innerlijke heerlijkheid verscholen in de Middeleeuwsche menschheid, Leppert en Ton Kerssemakers, gelijk gij uitroept in uw vurige stukken ter herdenking van het „Zevende eeuwfeest" van den heiligen Franciscus. Vooral in de Middeleeuwen van het cultuurrijke Italië. Zelfs tijdens krijgswelingen der Heidenen; tijdens veroveringen van Vandalen, West-Gothen, van Dacie uit; Oost-Gothen (uit Zuid-Rusland); tijdens de overwinningen van, eerst Ariaansche, later orthodox-Katholieke Longobarden (dé groote verrukking van Gregorius de Groote) op Gepieden-benden en Saksen-barbaren en tijdens de heerschappij van het nieuwe westelijke keizerrijk³⁾.

¹⁾ Sabatier wil, dat wij dit verhaal (van St. Bonaventura afkomstig) met omzichtigheid lezen. . . Een vertoon van mirakelen lag niet in Franciscus' natuur.

²⁾ Dit werk van Dr. Hilarin Felder, dat eigenlijk een geheel oorspronkelijke bewerking is van Bernhard, Christen van Andermatt's „Franciscus' leven", bij allerlei nieuwe navorsingen aansluitend (vooral critisch, besnoeiing van Wadding's „Annalen" en een ruimer gebruik van het „Spec. Perf."), wordt door Prof. K. Wenck, in zijn artikel over Franciscus (in „Die Religion in Geschichte und Gegenwart" waarin de oudste biographieën (Thomas van Celano tot Felice Tocco en Holzapfel voorkomen) niet vermeld.

³⁾ Vgl. „Ullstein's Weltgeschichte" in deel: „Gesch. des Mittelalters", hoofdst. 7, van Prof. Dr. Von Pflugk-Harttung: „Italien unter den Longobarden".

In hoofdst. 4 en 5 van hetzelfde werk, over het West- en Oost-Gothische rijk,

Er was heerlijkheid in de diep-bovenzinlijke, edele wijsheid van den tragischen Boëtijs, in zijn „De Consolatione philosophiae”, (hoe schoon herdacht Gibbon hem in hoofdstuk XXXIX van zijn „Decline and fall of the Roman Empire”), maar ook in de astronomische intuïtie van een vijftiende-eeuwer als Copernicus, die heel de cosmologische scholastiek van Aristoteles omver liep.

Ik hoor uw ontroerde stemmen in „De Morgen”, Leppert en Anton Kerssemakers!...

Franciscus wás gansch en al de dogmatisch-goddelijke en goddelijk-naïeve, onbewust-groote Middeleeuwer.

Maar laten wij elkaars sferen (irreligieus?) eerst doorspiegeland verkennen, slechts voor historische continuïteit.

Franciscus di Bernardone wás een Middeleeuwer uit het tijdperk der hiërarchie, toen het Pauselijke gezag, óver Leo I, den Groote (Concilie van Chalcedon); óver Gregorius den Groote, vreeselijk verachter van het heidendom¹⁾; óver den geweldigen Hildebrand (Gregorius VII); óver Urbanus II, naar zijn hoogsten luister drong met Innocentius III; toen de feodale macht met vorsten en geestelijken nog stijgen kon, ondanks verzet, in de twaalfde eeuw reeds opwoelend tégen het leenstelsel. Franciscus was een Middeleeuwer zooals het eerste z.g. „duistere” en het weelderige tijdvak der latere Middeleeuwen er nooit meer een voortgebracht heeft.

VI

Ja, er was innerlijke heerlijkheid verscholen in de Middeleeuwen; vooral in Zuid-Europa, in Italië, op

¹⁾ Gibbon vooral karakteriseert den heiligen Gregorius als fanatiek verwoester van heidensche cultuur, en vooral van Livius. Gibbon schrijft: „His virtues, and even his faults, a singular mixture of simplicity and cunning, of pride and humility, of sense and superstition, were happily suited to his station and to the temper of the times”. (Deel II, pag. 695).

Romeinschen bodem der oudste Grieksch-Romeinsche beschaving. Maar de Middeleeuwen, — aanvangend bij den val van het West-Romeinsche Rijk (476, afzetting van Romulus), de vroeg-Middeleeuwen, met overwoekerend Arianisme (door Constantijn zelfs schaamteloos aangeblazen) van Gothen en Vandalen, Longobarden, Saksen, in Italië; tot den dood van Pepijn's oudsten telg, den Frankischen koning en Roomschen keizer Karel de Groote¹⁾, strever naar de caesaropapie; de Middeleeuwen van ridderwezen en leenstelsel, — zijn zoo geheel anders dan het middentijdvak met stedenopkomst en bloei van hiërarchie en machtsontwikkeling van de Kerk; zoo heel anders dan de Middeleeuwen met haar Kruisprediking, haar romantisch-avontuurlijke Kruistochten en Palaestijnsche bedevaarten, zoo vurig en dwepend door den somptueuzen Innocentius III aangehitst (Latijnsche Kruistocht), in navolging van den heiligen Bernard van Clairveaux²⁾.

¹⁾ Ook Karel de Groote vocht al tegen simonie en verlangde van den Paus waakzaamheid tegen zwendel en bedrog. Vgl.: „Papst Leo IX und die Simonie“, van Dr. Johannes Drehmann; vooral hoofdst. 2: „Verurteilung der von Simonisten erteilten Weihen und der Bezahlung für Amtshandlungen“.

Vgl. Drittes Kapitel: Karl der Grosse in „Das Mittelalter bis zum Ausgange der Kreuzzüge“ von S. Hellmann, pag. 45—62: „Die biographische Kunst der Zeitgenossen Karls des Grossen hat nicht ausgereicht, ein abgerundetes Bild seiner Persönlichkeit zu entwerfen. Was sie vor allem an ihm bewunderten, war die unbedingte Überlegenheit gegenüber Dingen wie Menschen, eine Grosseheit der Gesinnung, die dem Umschlag des Glückes standhielt und die Gewähr des Erfolges in sich trug.“

²⁾ Vgl. de belangwekkende historische karakteristiek van „Die ersten Kreuzzüge“ in S. Hellmann, „Das Mittelalter“, pag. 212.

Een typisch romaansch gezicht op de Kruistochten geeft Dr. Seignobos in „Histoire générale“ van Ernest Lavisse en Alfred Rambaud. Vooral in hoofdst. 6 *Caractère des Croisades*.

Hoe verouderd echter is deze historische karakteristiek van tijdperken en personen naast die van Hellmann. Doch niet verouderd en zuiver als geloofsfeit, zijn de woorden van Pater Van Hoogstraten: „En wanneer wij, katholieken, er in juichen, dat het bovenaardsche leven der zoogenaamde middeneeuwen nog voor ons voortduurt; dat wij ons verbroederd gevoelen met de grootste zonen der tijden door het innigst zieleleven; dat, met andere woorden, de middeneeuwen voor ons geen gesloten tijdperk zijn der geschiedenis; dan straalt

De Middeleeuwen van begin dertiende eeuw, met het kettersche Zuid-Frankrijk, met het oproerige Duitschland, met de Gueltische Pausenpolitiek, tot Humanisme, Renaissance en Hervorming, — er zijn belangrijke geschiedschrijvers die de Middeleeuwen in Italië en Frankrijk al in de veertiende eeuw, bij opkomst der Wedergeboorte beëindigd zien, — geven weer een geheel anderen cultuurgroei en een geheel nieuwe geestelijke ideeën-beweging te aanschouwen; groei van West-Europeesche Middeleeuwen, ook van het historisch Italië, waarin ééns (tiende eeuw), Otto de Groote, éérs slechts koning van Italië in naam, in zijn optrekken tegen den schande-Paus Johannes XII, en door dezen toch tot Keizer gekroond, zooveel herstel moest brengen¹⁾.

VII

De twaalfde-eeuwsche, bovenaardsche naïeveteit van Sint Franciscus, — o, dat spreken tot de ranke zwaluwtjens van het gehucht Alviano, — de twaalfde-eeuwsche verborgen innerlijke heerlijkheid, zou in den toegespitsten strijd tegen Pauselijke almacht, zou in eind-vijftiende eeuw niet meer mogelijk zijn geweest. Franciscaansche teederheid tegenover de natuur, tegenover kwetterende vogeltjes past ook niet meer in de weeldelevenssfeer der Hoog-Renaissance, in die van Lorenzo di Medici of Caesare Borgia of Malatesta... Welk een kenterend verschil reeds tusschen den Innocentius der dertiende, en den Innocentius der vijftiende eeuw!²⁾

en schittert voor ons oog de hemelglans dier leer, die van alle tijden is en de zielen tot God voert, omdat zij met goddelijke kracht van God is uitgegaan". („Studiën en Kritieken", dl. 1, pag. 309.)

¹⁾ Vgl. „Das späte Mittelalter" van Kurt Kaser, Drittes Kapitel: Die italienische Staatenwelt 200—1400.

²⁾ Vgl. Drittes Kapitel: Die Religion und der Geist der Renaissance, in Jacob Burckhardt's „Die Kult. der Ren. in It.", Band 2.

Hoe protserig verachtten zekere Renaissanisten niet zélf vaak middeleeuwsche kunst en de gansche „barbaarsche” gothiek! . .

VIII

Ja, er wás wel „innerlijke heerlijkheid” in de Middeleeuwsche menschheid. . . Maar nog méér verbeeldingskrachtige opgewondenheid en vreeselijke heiligschendingen, waarvan zelfs Ordericus Vitalis¹⁾ niet zwijgen kón en Gulielmus von Malmesbury niet te zwijgen begeerde. Oók Middeleeuwsch leven, maar van duisterste menschen-naturen en hun omdwalingen en hun duivelachtige wreedheden, onder geestelijken niet het minst.²⁾

Toch, Middeleeuwsche heerlijkheid en reine mystiek was er gelouterd in den seraphijnschen Vader Franciscus die eens nederig, een pit olie bedelde voor de lampen van het kreunend-vervallen Sint-Damianus-kerkje tegen een heuvel. In Franciscus leefde evangelische erbarming, zoetste deernis, onder moord, eigenbaat, roof, oorlog, en vernietiging van medemenschen.

IX

Geeselt nu met mij kleinmoedigen en zwakken van heden, onder velerlei gelooven! . . Gij, in uw Eeuwfeestnummer van „Franciscaansch leven” steelt mij de woorden van de lippen. . .

„Konden wij toch maar zoo sterk-onbevangen leven als Franciscus”!

¹⁾ Vgl. Orderici Vitalis, *Angligenae Coenobii Utigensis Monachiae*, „*Historiae Ecclesiasticae*.”

Zie ook in dit verband, Allard Pierson: „*Geschiedenis van het Rooms-katholicisme*”, dl. 4.

²⁾ Vgl. Ferdinand Gregorovius over misdaden en schanddaden van het middeleeuwsch Christendom. „*Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter*”.

Want het leven dat in hém opborrelt, dat laat-twaalfde-eeuwsche natuurleven, is in Poverello louter liefde, liefde, eeuwige liefde, terwijl het tegelijkertijd in anderen losbrak als haat, eerezucht en machtswaan. Geeselt nu mét mij, jongeren, de bezit-Christenen die zijn als razende Piëtro Bernardone, meer of minder inhalig, hebzuchtig, maar die toch altijd de materie overmeesteren met den krampgreep van begeerig-bevende handen; die de materie aanbidden, vastgraaien, vastknellen. Wat zijn wij allen, met onze menschenlijke hartstochten en innerlijk-geestelijke broosheden naast den onbezweken Heilige van Assisië?...

Misschien waren er al onder de Franciscaners, ketter-jagers die de strengste dogma-zuiverheid, het inzicht, verstand en tucht der dogmen-leer boven harte- en liefde-ontroering en menschenlijke gemoeds-verteedering plaatsten. Zoo hoorde ik vaak in het woord van Dominicanen, onder streng formalisme, het teedere gevoelsaccent van de Franciscaansche ziel en andersom in een Bonaventura, den Franciscan, het fanatisch-streng van St. Dominicus. En ook in latere, groote Florentijnsche meesters brak Middeleeuwsche vroomheids-ontroering soms plots door, ondanks verfijning en vernieuwd religieus bewustzijn. Maar, ... wel of niet innerlijke bekeering tot Christus eischend door de Roomsche Kerk, ... Sint Franciscus blijft voor alle geloovers in zeldzame, menschenlijke heiligheid, een bovenaardsche figuur, gansch anders weer dan grandioze Dante, dichter der egocentrische innerlijkheid.¹⁾

¹⁾ De melkboerenhondenharige Teutoon-Angelsakser Houston Stewart Chamberlain, geraakt in zijn „Die Grundlagen” telkens en telkens weer in geestdrift over Franciscus. Deze man, zegt hij (dl. 2, p. 867), die in iedere richting... „eine wahre Kulturgewalt bedeutet — da er auf die Kunst ebenso mächtig wie auf die Weltanschauung gewirkt hat — kommt überhaupt in der Geschichte der Philosophie nicht vor...”

In het eerste deel der „Grundlagen”, p. 74, beweert Houston... „wie die

DE RENAISSANCE

I

Michelet, Gebhart (fijn en grondig kenner van Italiaansche Middeleeuwen en Italiaansche cultuurontwikkeling), Thode, Burckhardt, George Voigt, Fester, Symonds, Walter Pater, Konrad Burdach, verbonden reeds het begrip, het woord, de voorstelling Renaissance aan de figuur van Sint Franciscus.

Walter Pater schrijft in zijn boek „The Renaissance. Studies in art and poetry: „The subjects of the following studies are taken from the history of the „Renaissance,” and touch what I think the chief points in that complex, many-sided movement. I have explained in the first of them what I understand by the word, giving it a much wilder scope than was intended by those who originally used it to denote that revival of classical antiquity in the fifteenth century which was only one of many results of a general excitement and enlightening of the human mind, but of which the great aim and achievements of what, as Christian art, is often falsely opposed tot the Renaissance, were another result”.

Söderhjelm acht het beroemde boek van Pater overschat en zijn kenschetsing van het Renaissance-begrip al te willekeurig.

Vgl. mede: „Ausdehnung des Begriffs Renaissance” in Burckhardt's „Die Kult. d. Ren. in It.”.

Konrad Burdach geeft in zijn studie: „Sinn und Ursprung der Worte Renaissance und Reformation”, in zijn bundel: „Reformation, Renaissance, Humanismus”

---

von dem grossen und heiligen Franziskus versuchte religiöse Wiedergeburt, welche zu unserer neuen Kunst der Malerei den ersten Anstoss gab. . . .”

Ziehier een historische pragmatiek, door den hekelaar der historie-leugenaars natevelijk uitgedacht!

(2de druk, 1926) opgenomen, een uitvoerige ontleding van „die rein philologische Frage”.

Voor vele Nederlandsche Renaissance-beschouwers is Burdach onmisbaar geweest, al wordt hij vaak minnelijk verzwegen.

Er is nog een ontzachtelijke literatuur over Renaissance te noemen; ook van oude en nieuwe historische onderzoekers; van Symonds, Walter Goetz tot Weisbach en Borinski, van Jannitschek, De Gobineau en Geiger tot Ernst Troeltsch, Karl Brandi, van Konrad Burdach tot Chledowski, Bretoni, Monnier, enz.

Deze „fragmentarische” studie begeert echter geen literatuur-bronnenopgave te zijn. Het „volledige” resultaat van heel het verwerkt materiaal is in „fragmentarischen” arbeid niet te geven.

II

Het historisch artikel van Prof. Huizinga, in „Tien Studiën”, over „Het probleem der Renaissance”, zal onder geschiedvorschers en kunstenaars zeer tegenstrijdige gevoelens hebben gewekt. Huizinga's beschouwingen raken niet alleen het wezen der Middeleeuwen, maar welhaast de geheele latere Europeesche beschavings-geschiedenis.

Wij erkennen stillekens: hoe fraai en soms hoe geestig, worden in deze studie, visies op historische tijdperken, op Middeleeuwen en Renaissance voorbereid. Prof. Huizinga is watervlug, lenig van geest en Fransch-zwierig, zonder oppervlakkigheid. Hij bezit tintelend bel-esprit en aristocratische reserve in bewondering. Dit proza, in zijn soort, is van ándere maar misschien gelijke waarde als het werk van lyrici die den diepen, dronkenmakenden geur van het dichterwoord ontsluiten. Deze

fijnzinnige historicus geeft niet alleen geschiedkundige „wetenschap”, maar openbaart intuïtie en een zeer intens gevoel voor schakeeringen in inzichten.

III

Wat vermogen tenslotte grondige historiekennis en historische critiek tegenover een voorbijgegane werkelijkheid, die alleen te doorleven blijkt uit opschriften, uit papier; uit geschreven en ongeschreven bronnen, uit perkamenten, uit mémoires, folianten; uit zegels, prenten munten, penningen; uit literatuur, uit kunstwerken, uit godsdienstige en philosophische stelsels; uit politieke en economische kronyken, verwerkt met een, eeuwen later opgedaan levensbewustzijn? . . .

Bij „wetenschappelijke” geschiedvorschers is, in iedere historische voorstelling, oordeels-subjectiviteit vaak ongelooflijk groot (nog gansch iets anders dan Ranke's Ideeën-leer!)

Er bestaat eigenlijk geen wetenschap der geschiedenis. Prof. Huizinga verklaart zelf, in verband met het Renaissance-probleem, dat de ontwikkeling van het begrip Renaissance weer een der duidelijkste voorbeelden vertoont „van de onzelfstandigheid der geschiedenis als wetenschap!” Constateeren echter is niet voldoende, doch ook toepassen op eigen woorden, inzichten en methode. . .

Bij alle soorten van historici bestaat véél speculatief beschouwen, veel zegmoed en deductieve schakelmederij; veel achterafsch vernufts-gebruik. . .

Wéten hoe alles geschiedde vermag geen sterveling, zelfs al beschikt zulk een wezen over grondigste kennis, over geheime en openbare kronyken, over particuliere brieven, onvervalschte documenten en allerlei hulp-

wetenschappen, omdat het, in al deze feitengroepen aangebrachte perspectief, toch aan „ons” modern en persoonlijk bewustzijn ontspringt en niet het leven zelf, de „levende waarheid” is die voorbij ging. . . Alles wat b.v. Middeleeuwen, Humanisme en Renaissance geldt, moet door mensen van dezen tijd, met een geheel vervormde twintigste-eeuwsche perceptie, zeven- of zeshonderd jaar later opnieuw worden doorleefd. . .

Maar voor een empirisch-psychologische historicus (man der critisch-doorvorschte bronnen) zijn er toch werken van tijdgenooten, archieven van Steden, van Rijken, van Gemeenten; zijn er toch kronyken, brieven, gedenkschriften, uitgewerkte geschiedkundige gegevens en overleveringen op allerlei gebied, merkt ge op? De schrijvers hiervan hebben toch, maatschappelijk en politiek, zélf den tijd mee-doorleefd en de plaatsgehadhebbende gebeurtenissen gezien en verwerkt? Zij hebben toch alles bijgewoond? Ontwikkeling van godsdienst en ontwikkeling van empirische wetenschappen en allerlei elkaar kruisende, geestelijke werkzaamheden van omringende volkeren aanschouwd? Was er niet, reeds in de oudheid, een Polybius, met fenomenale eerlijkheid als feitenziener, feitenbeschrijver en beschavings-keurder, die zijn historischen geest aan iedere persoonlijke zinsbegoocheling poogde te onttrekken? De geschiedschrijver diént . . . Ja. . . hm. . . in orde. . . Hij „diént!” . . . Maar. . . ten eerste. . . rangschikking en schifting van geschiedkundige bouwstoffen is al een „persoonlijke” handeling van den vorscher, waarin het Ik eigen levenshouding en geestes-gesteldheid openbaart; vaak zonder eenige bewustheid van teleologischen drang en hypercritische natuur. — Ten tweede. . . hebben mensen die over eigen tijdgebeuren schrijven, alles, veel, of zelfs maar een deel van de werkelijk-plaatsgehadhebbende

gebeurtenissen bijgewoond? En als zij de werkelijk-plaatsgehadhebbende gebeurtenissen van hun tijd om zoo te zeggen zintuigelijk meemaakten, is er dan niet eigen hartstocht en vooroordeel, eigen aanleg, inzicht, vorming, eigen aard, karakter-ontwikkeling, standen-instinct, ras, persoonlijkheid, religieuze invloed, geloof, geloofshaat, eigen partijzucht (zelfs bij Polybius, zoodra hij Macedoniërs en Achaeërs beoordeelt,) waarmee de z.g. „feiten” reeds van de „objectieve” werkelijkheid worden gescheiden eer zij tot „geschiedenis” geraken? Met deze vaak ganschelijk-verschillend-geestelijke en verschillend-zintuigelijke dispositie,¹⁾ beoordeelen, ondergaan, groepeeren, schiften, scheiden, verbinden menschen éénzelfde reeks van causaal-plaatsgehadhebbende gebeurtenissen, één z.g. historische werkelijkheid. Wat zij zelf als tijdgenoot, ons geven, is dus nooit en nimmer plaatsgehadhebbende werkelijkheid, hét objectieve geschiedfeit, doch een psychische vertolking, een saamvatting van eigen indrukken en ontroeringen

---

¹⁾ Zie maar eens (om bij het onderwerp te blijven), hoé een Pater van Hoogstraten, in verband met Dante, en een Busken Huet dezelfde vroeg- en laat-Middeleeuwen, dezelfde gebeurtenissen en feiten beoordeelen, alsof deze „oordeelen” van twee geheel anders-georganiseerde schepselen op twee „verschillende” werelden komen. En waag het in 's hemelsnaam niet te beweren, dat de eerste geen historiographie verstaat, geen kenner der Middeleeuwen blijkt, en dat de tweede geen cultuurvorscher zou wezen. . . Lees eens de wijze waarop een Bilderdijk en een Wagenaar over éénzelfde geschiedenisfeit oordeelen; . . den schimp van Bilderdijk op Wagenaar daargelaten!

Zie hoe één geschiedschrijver „Satan” sigismond Malatesta, den goddeloozen Condottieri (een vorst der Renaissance), oproerig vasal onder zijn verachter Pius II (Aeneas Silvius), als een ondiep, een beul, een laaghartig moordenaar en zinlijk monster schetst, uit „historische” gegevens, en hoe een ander (niemand minder dan G. Voigt, in „Die Wiederbelebung des Klassischen Altertums”) hem poogt menschelijk-psychologisch „aannemelijk” te maken. . . met dezelfde documenten tot bron.

Er tusschenin staat Charles Yriarte in zijn boek „Un Condottiere au XVe Siècle”, die Sigismond een genie noemt, een mengsel van woestheid, grootheid, begaafdheid en schaamteloze zinnelijkheid en wreedheid.

Rome echter noemde hem „vijand van God en menschen” en Aeneas Sylvius ziet slechts een allervreeselijkst menscheest in Malatesta.

mét het z.g. objectieve feitenmateriaal als grondslag vermengd. En deze geschiedenis van tijdgenooten, deze z.g. objectieve geschiedenis van stoffelijk en geestelijk volksleven, moeten wij (zoo ongeveer deden allen vóór ons, zoo zullen allen weer na ons doen) lezen, bestudeeren, onderzoeken, ontleden of saambrengen en met óns tegenwoordig levensbewustzijn keuren. Zoo moeten wij met geest, ziel, zinnen en verbeelding gescherpt, plaats-gehadhebbende, — soms zeer gecompliceerde — feiten op godsdienstig, maatschappelijk en staatkundig gebied, van honderd en duizend jaar her doorleven; ze opnieuw als een causaal, organisch gebeuren (ontwikkelings-geschiedenis) in dat modern levensbewustzijn opnemen en in onderlingen samenhang verwerken. En zóó het beschrijvend deel der historie tot een verklarend deel maken. Doch op hetzelfde oogenblik werpen de historici hun breede schaduwen over eigen geschriften (Lord Acton).

Daarom is het voor een psychologisch historicus, met een tijd-herscheppend vermogen als van een kunstenaar, noodzakelijk, de elementaire eigenschappen der mensche-lijke natuur, door alle ontwikkelings-stadia heen en in alle vermommende wisselings-gestalten, te herkennen, zonder verlammeende scepsis en toch critisch.

IV

Zoo opgevat als creatief inzicht in een gewichtige periode der beschavingsgeschiedenis, is de studie van Prof. Huizinga over het probleem der Renaissance, zeer belangrijk en tegelijk een weinig halsstarrig, een weinig hoogmoedig, óók aristocratisch-conservatief uit het oog-punt eener sociale evolutie-leer. Zoo is ze juist door haar hartstochtelijken drang naar geschiedkundige on-

bevangenheid, in verschillende opzichten, subjectief en speculatief.

De Hooggeleerde wil ons eigenlijk duidelijk maken: essentieele en genetische wijzigingen in volkerenmassa's gaan zeer traag en vervormingen van binnenuit, nog veel trager. Een waarheid, Professor, een anthropologische waarheid, een... evolutionaire waarheid zelfs... Maar een waarheid die toch zeer verschillende aangezichten heeft. Wij stelden vast: er zijn in eigenlijken zin nooit „feiten”, „concreties”, in geschiedenis. Wij kunnen het vlietende leven zelf niet vastgrijpen. Het experiment, het wetenschappelijk bewijs, ontbreekt als in de natuurwetenschappen. Er waren toestanden, die in werkelijkheidsvormen zijn „voorbijgegaan”. Over blijft slechts de getuigenis in steen, in beeldhouwwerken, in architectuur, in kerken, tempels, antiquiteiten; in woord, wetgeving, rechtsleer; in literatuur, epiek, lyriek, tragiek; in kunst, schilderwerken, teekenwerken, waarin gebeurtenissen verteld, of waarin gebeurtenissen (alweer telkens door één geest, één ziel, één persoonlijkheid sociaal-psychisch verwerkt), uitgebeeld worden. Wij behouden slechts individueele weergeving. Gebeurtenissen zelf verdwijnen. Het gebeurende, het concrete bestaat zelf niet meer, maar wel de vergeestelijkte getuigenis ervan, de dorre oorkonde en... het „geschiedverhaal” aan de scheppende verbeelding ontsprongen. Dit vergeestelijkt-nageschapene van de ééns bestaanhebbende werkelijkheid, (ook indien ze van ooggetuigen komt, want wát beteekent, dieper gedacht, eigenlijk „ooggetuige”?... wijl niet het oog ziet, maar de geest), kan de plaatsgehadhebbende gebeurtenissen telkens met een anderen lichtval beschijnen en telkens een ander aangezicht schenken. Hierdoor ontstaan juist de hypothesen en het, met individueel inzicht samenvallend speculatieve in

de. . . objectieve historie. Het objectief-geschiedwāre van feiten, collectief of afzonderlijk doorleefd met de Voorstelling, (iets gansch anders dan met de Verbeelding), vermag ons dus geen sterveling „waar” te geven; kán nergens anders bestaan dan „in het gebeurde zelve”.¹⁾ Over de z.g. historische evidentie zal ik elders afzonderlijk schrijven²⁾, in verband met Prof. Fruin’s vereering voor Shakespeare, den man der duizend geesten, die onpartijdig „alle” karakters doorgrondde.

V

Wat doet nu Prof. Huizinga met het probleem der Renaissance? Aristocratisch oplossen! — Kijk mensen, repeteert hij hoffelijk met ons. . . de Renaissance wordt beschouwd als het intreden van het individualisme, het

¹⁾ Zelfs het zoo onpartijdige, beroemde boek van Paul Sabatier over Franciscus, brengt Théodore Duret in de „Revue des Idées” van 1907 er toe, te verklaren dat een Roomsche-Katholieke Heilige erin beoordeeld wordt door een geestelijke, een predikant der Hervormde Kerk, die achter den geschiedkundige telkens den protestantschen geestelijke laat uitgluren.

²⁾ Voortreffelijke, maar ook geheel onjuiste dingen werden hierover geschreven door Acquoy, in zijn boek „Kerkgeschiedvorsching en Kerkgeschiedbeschrijving”. In deze fragmenten-reeks over Franciscus is het mij niet mogelijk, de geheele stof der geschiedschrijverij te behandelen. Want Voltaire, Hegel, Wundt, Herder, Comte, Schopenhauer, Von Humboldt, Taine, Michelet, Buckle, Ranke, Fruin (in verband vooral met zijn studie over de objectiviteit, of liever „De onpartijdigheid van den geschiedschrijver”) . . . om maar enkelen en een allegaartje te noemen, verschijnen onmiddellijk op het eerste plan, bij een karakteristiek van ideologische, genetische of pragmatische geschiedbeschrijving.

Acquoy zegt rake en fijne dingen over den geschiedschrijver-kunstenaar.

Wie het onderscheid tusschen den gewonen geschiedschrijver en den kunstenaar-geschiedschrijver dieper wil gevoelen, vergelijkte eens de „Nederlandsche Oorlogen” van den eezamen Pieter Christiaansz. Bor, met de „Nederlandsche Historiën” van Pieter Cornelisz. Hooft, . . . roept hij uit.

Ook Prof. R. Fruin schreef in dl. 9 van zijn „Verspreide Geschriften”, pag. 253: „Shakespeare’s „Coriolanus” en „Caesar” vol fouten, geven een beter denkbeeld van het Romeinsche staatsleven, dan al de geschiedboeken van Rollin.

In deze zelfde beschouwingen van Acquoy wemelt het van onjuistheden en psychologische onzuiverheden, in verband met het wezen der historiographie.

ontwaken van schoonheidsdrang, van zegepraal, van wereldzin en levensblijheid, verovering van de „aardsche” werkelijkheid door den geest (tegen deze formuleering, angstvallig-subjectief, is nog heel wat in te brengen). De Renaissance wordt beschouwd als een herleving van den heidenschen zijnslust, bewustwording der persoonlijkheid.

Prof. glimlacht fijn-spotziek en murmelt: herhaal, herhaal mijn woorden. Braaf... braaf... aardig bij elkaar geknutseld... Maar... maar... wanneer begon toch de Renaissance?... Wanneer eindigde ze?

Professor's brilleglazen fonkelen uitdagend. Hij vraagt: kan men Renaissance scheiden van Humanisme? Heel het begrip Renaissance staat wankel...

Dit herhaalt de begaafde Professor in zijn artikel, tot in den treure. En zijn brilleglazen blijven flikkeren. De schalksche flikkering erin, heeft gelijk. Wie vermag historische ontwikkelings-resultaten in overgangen te begrenzen?...

De Renaissance zelf immers heeft geen nieuwe geschiedschrijverij voortgebracht... Of is Mussato veel méér dan middeleeuwsch kronykschrijver? Of Lorenzo Valla, of Flavio Biondo of Poggio, Bracciolini de Humanist, Plethon of Marsilio Ficino, ... intimus van Lorenzo il magnifico?¹⁾

Ay,... roept de droomer,... ontnem ons die Renaissance niet, Hooggeleerde! Gy randt er een levenshouding mee aan. Het is voor ons, hunkeraars naar „nieuwe vormen” en „levenshoudingen”, geen technische geschiedenis-term meer... het is hooggeestelijk leven... nieuw leven, Wedergeboorte!... Zie het leenstelsel der Middeleeuwen, de leenheeren, de achterleenmannen...

¹⁾ Over „den Prachtige”, zie W. Armstrong „Lorenzo de Medici and Florence”...

het begrip edelen en burgers, in Italië. . . het grondbezit, het groote bezit der Middeleeuwen. . . wijzigde zich door de opkomst van het kapitaal-bezit, door nieuwe voortbrengingsvormen. . . De Renaissance bloeide toch ook op uit gewijzigde maatschappelijke verhoudingen; nog wel feodaal, maar. . .

Prof. glimlacht al wijzer, fijner en schelmscher. . .

Zoo zoo. . . Wedergeboorte. . . een fraai woord! . . .

Omdat gij den onverbrekelijken samenhang van gebeurtenissen, de gemeenschappelijkheid van menschen-natuur en tijden niet causaal ziet, smeekt ge om het behoud van een term. . .

Zoo iets, lacht de geleerde bril van den Zeergeleerden Professor.

VI

De eerste helft der zestiende eeuw voelde zich herboren. Er was herleving in alles! De nieuwe menschen gingen terug tot de oorspronkelijkheid der Ouden. Want de Ouden volgen is teruggaan tot de ware bronnen der natuur¹⁾. . .

Hebben wij nu met die verheerlijkte, die bezongen Renaissance een afgerond beeld eener Renaissance-cultuur? De conceptie van een afgesloten bloeitijdperk van kunsten en letteren? Het mocht wat! Prof. Huizinga gebruikt vijftientig groot-formaat-pagina's om dit telkens opnieuw vast te stellen. Schoolmeening is: Middeleeuwen en Renaissance zijn uitdrukkelijk tegenstellingen. „Historische denkers” (aboe. . . geen kille

---

¹⁾ Vgl. C. von Chledowski. „Rom: Die menschen der Renaissance”, pag. 113. . . .”Gegen den Humanismus, gegen die Offenbarungen antiker Denkweise gab es kein Halten, keinen Widerstand mehr; Päpste Kardinäle, die gesamte römische Gesellschaft waren von alter Kultur durchsetzt. . .”

rationaliteiten!) noemen deze schoolmeesterlijke wijsheid, burgerlijk-tweedehandsch! Een weinig ingénu... en duf! De origineele Heeren der Schepping (de historische denkers), schenken een ander cultuurbeeld. En dit beeld geeft Huizinga zélf met soms prachtig élan. Ook verbindt hij vaak wijsheid, diepte, intuïtie en geleerdheid tot een waarlijk-geestelijke ontledingsmacht.

Maar de heimelijke glimlach over het simplicisme van den tweedehandsch-historiekenner... heeft een verborgen hoogmoed, een zachte terging die niet aflaat! Alweer dat eigenaardig-spottende zelfbehagen in geestelijke meerderheid. Een weinig speelsche ironie... Niet gerechtvaardigd... want ook de „historische denkers” zijn au fond maar armzalige gissers; maar menschen die slechts uit den vigouzeusen geest een verleden-werkelijkheid pogen te veroveren, pogen op te bouwen. Ook zij zijn maar aardse schepselen die nimmer zich objectief kunnen vereenzelvigen met de historische werkelijkheid uit het verleden. Het aesthetisch vibrato van Prof. is óók gebonden aan zekere geluidshoogten en geluids-laagten... Laten wij zeggen... hij is deductief in zijn manier van zien,... en inductief in methode van „vaststellen”... dat niets of weinig vastgesteld kan worden.

VII

We wéten het nu: Renaissance en Middeleeuwen (gedenk de „historische denkers”) zijn dus geen „uitdrukkelijke” tegenstellingen¹⁾. Van Renaissance-mensch,

¹⁾ Prof. Brugmans schrijft: „En daarom ook zijn de Middeleeuwen ten einde, zoodra de Renaissance begint”.

„Daarom”?... „Waarom”, vraagt de onnoozele hals?...

„Omdat in de Middeleeuwen de beschaving zoo goed als uitsluitend het monopolie der Kerk was... en geheel doortrokken van den geest der Kerk.”

De Renaissance was het werk van leeken, en een cultuur van leeken, „of juist, in deze dagen (Renaissance in tegenstelling met Middeleeuwen

van vrije, geniale persoonlijkheid, verheven boven doctrine en moraal. . . is eigenlijk geen sprake.

Tegenstellingen tusschen latere Middeleeuwen en Renaissance? . . . Eigenlijk denkbeeldig! Afgrenzing van die tijdperken? . . . Eigenlijk denkbeeldig.

Professor glimlacht.

Ziet gij, tweedehandsch-peinzertjes... schoolmeester-tjes... die Middeleeuwen zijn lang niet zoo collectief als je ons wilt inprenten. De Renaissance begon al eigenlijk vóór Petrarca, leert Gebhart. . . Waar blijft gij nu met uw tijdtafels, die naar morsige schoolbanken, en met uw data's die naar lavendel-geurige pruiken der verouderde historici rieken; historici waartoe ook. . . Möser behoorde, een pruik die nochtans lang vóór Prof. Huizinga den zeer tragen omgroeï, de stabiliteit in den historischen gang der dingen bepleitte.

Wat? . . . Beweerden de hooggeleerde broeders Söderhjelm, dat reeds in het begin der Renaissance, kunstenaars en wijsgeeren „den mensch *geheel* anders zien” dan aan het einde der Renaissance? Beweerde dit hooggeleerd broederpaar niet ook, dat de grenzen der Renaissance door velen vergroot zijn, en laten haar daarom de geheele veertiende, vijftiende en zestiende eeuw beheerschen, zonder te ervaren dat de maatschappij der veertiende eeuw nog lang niet die der Renaissance is, doch deze in de laatste helft der zestiende eeuw alweer voorbij blijkt? . . . Sprak dit historisch broederpaar niet van de Renaissance als de Wedergeboorte van heel het leven, de loutering van den geest onder vuur en strijd uit „de duisternis” der Middeleeuwen? Och kom, och kom. . . hoe tweedehandsch. . . Maar hoe eerstehands

---

dus, Q), werd de beschaving weer gemeengoed, waaraan iedereen deel kon hebben, onverschillig tot welken stand of klasse hij behoorde”. (Brugmans, „De Middeleeuwen”, p. 177).

verklaren deze Hooggeleerden dan weer: „Geen enkele historische gebeurtenis kan begrensd worden en de Renaissance het allerminst!“ . . . Och kom. . . och kom. . . ook onder Hooggeleerden openbaart zich wel eens, . . . kom, kom, . . . een geest van dilettantisme. . .

VIII

Psst! . . . een vuurpijl in den klaren nachthemel der avondlandsche tweedehandsch-peinzers fluit op en schiet open tot een alom-fonkelenden vuurregen.

Carl Neumann, (de hoogst-merkwaardige katholieke criticus) in Holland veel te weinig bekend, verwierp de z.g. „bevruchtende gedachte” der classieken, in de Renaissance. De oudheid bedierf juist de Renaissance-beweging. . . Dit dreunt ál te Teutoonsch onze schuchtere ooren in.

Bij dezen stouten éérste-handsch-denker (een volslagen omkeering van het oorspronkelijke Renaissance-begrip). . . bel-esprit? . . . vraagt Huizinga, met een ongekenden klank van deelneming in de stem.

Ook bij u, Prof., die niet zulk een huiver gevoelt voor volslagen omkeeringen in zekere begrippen, bel-esprit in de bestrijding? . . . Hoe schitterend ook voorgedragen? . . . Of ook een weinig romantiek die tóch gelooft aan „een geheimzinnig-onpersoonlijk-westerschen volksgeest”, al blijkt deze romantische idee een belachelijk „erfstuk” of een weinig „modieuze branie”?

Prof. wil vaststellen: ónder de Renaissance liep de Middeleeuwsche cultuur eigenlijk ongeschonden door (in zeden en religie). Met de Renaissance is er, slechts „zeer ten deele”, het begin van den nieuwen tijd¹⁾.

---

¹⁾ Casimir v. Chledowski verklaart:

„Das Mittelalter hatte das Empfinden für die antike Kultur verloren, trotz-

IX

De geest der Renaissance is eigenlijk lang niet zoo modern als wij wanen. . . wij waners. . . (althans daarin eerstehandsch!) De Pauselijke decreten. . . Prof. kucht! . . Weest u wel bewust, tweedehandsch-schouwvertjes, dat stof en inhoud van de Renaissance-kunst, ondanks allen inslag van classicisme en profaniteit, voor het grootste gedeelte „christelijk” zijn geweest en gebleven, „even” christelijk als de Middeleeuwsche kunst tevoren was.

Maar de secularisatie van den Kerkelijken staat. . .

Prof. kucht weer. Is er hoogmoed of struma, die den krop zoo laat zwellen? . . . Gij zegt. . . ál wat levend was in de Middeleeuwen, heet tenslotte Renaissance. Eilieve, wat blijft er dan van de Middeleeuwen zelf over?

De Prof. vraagt zoo maar, zelf heel simplicistisch en schijnbaar-wanhopig. Het antwoord heeft hij reeds in zijn hooggeleerd vestjeszakje. . . In de Katholieke Middeleeuwen was niet alles collectivisme, zelfs niet in de Katholieke kerkinrichting. . .

Prof. glimlacht! De Middeleeuwsche beschaving juist geeft geheel andere bewijzen. Ook in de Middeleeuwen treden de individualiteiten telkens naar voren, met scherp persoonlijk streven, denken en handelen¹⁾.

---

dem es im Besitz vieler griechischer und lateinischer Werke war. *Unverstanden* (ik cursiveer, Q.) blieben die Gedanken der Alten, verbrämt in scholastische Formen. . .”

En: „Die schöne, edle Einfachheit der antiken Dichtkunst, hat das Mittelalter nicht begriffen. . .” (p. 68: „Rom: Die Menschen der Renaissance”).

¹⁾ De historicus Prof. Brugmans schrijft in zijn boek over de Middeleeuwen: de maatschappelijke verhoudingen laten weinig plaats aan den uitgroei van de persoonlijkheid: „scherp geteekende karakters zijn zeldzaam”.

En verder: „Men behoeft slechts weinig thuis te zijn in de periode van omstreeks 1500, om te bespeuren niet alleen, dat een nieuwe periode begint, maar ook dat de menschen zich daarvan bewust worden”.

Ook Prof. I. Schairer schrijft in zijn studie: „Das Religiöse Volksleben am Ausgang der Mittelalters” pag. 59: „Bis in die zweite Hälfte des 15. Jahrhunderts war das Volk beim Bezug geistiger Werte rein auf die Kirche ange-

Waar men vroeger gesloten collectivisme zag, onthulden jongere onderzoekingen juist individualistische trekken. Besef... „jongere onderzoekingen!” Tooverij en modern-historische doelstelling! Vader Lamprecht heeft afgedaan... het individualisme was evenmin de alles-overheerschende trek in de Renaissance, gelijk Jacob Burckhardt zoo fel ons wil opdringen. „Het is hoogstens één trek uit velen”, doceert Prof. Huizinga...

Nu krijgt de groote cultuurkenner zacht-bestrafende klapjes op zijn posteriorus... Konrad Burdach strijkt het broekje... Te fel staarde Burckhardt in het Italiaansch Quattrocento... Nam dus gebrekkig waar wat daarbuiten lag!... Historie-ontwrichter dus?... Voor Burckhardt is immers het kenmerk der Renaissance „persoonlijke doelvoorstelling en vrije levensbepaling”... En wat is hem al niet „ontgaan!”... Neen... de geest der Renaissance is „veel minder modern” dan men steeds weer geneigd is aan te nemen, zegt Huizinga. De Renaissance staat „zeker niet aan den modernen kant”. Hier helpt Troeltsch weer een handje mee... Burckhardt een verkeerde generaliseerder?...

Misschien Prof.

Neem kennis van hoofdstuk „Die Religion und der Geist der Renaissance” dl. 2, in „Die Kultur der Renaissance in Italien”. Daar klinkt het al duidelijk:

„Diese modernen Menschen, die Träger der Bildung des damaligen Italiens sind religiös geboren wie die Abendländer des Mittelalters, aber ihr mächtiger Individualismus macht sie darin wie in anderen Dingen völlig

---

wiesen. Sie allein vermittelte dem Volke Kenntnisse und innere Bildung, aber rein nach ihrer Auswahl. Wenn das geistige Leben des Volkes allmählich selbständig wurde und erstarkte, trug dazu viel bei, dass ihm jetzt auch andere Quellen aus dem Reiche des Geistes sich öffnen. Durch das Hineintreten des Humanismus bekam dieses Eigenwerte, unabhängig von der Kirche.”

subjektiv, und die Fülle von Reiz, welche die Entdeckung der äuszeren und der geistigen Welt auf sie ausübt, macht sie überhaupt vorwiegend *weltlich*.

Daarbij nog:

„Ferner hatte von jeher der häufige und nahe Kontakt mit Byzantijnen und mit Mohammedanern eine neutrale *Toleranz* aufrecht erhalten, vor welcher der ethnographische Begriff einer bevorrechteten abendländischen Christenheit einigermassen zurück trat. Und als vollends das klassische Altertum mit seinen Menschen und Einrichtungen ein Ideal des Lebens wurde, weil es die grösste Erinnerung war, da überwältigte die antike Spekulation und *Skepsis* bisweilen den Geist der Italiener vollständig”.

X

Zoo schetst ons Burckhardt de geheele geestesbeschaving der vijftiende eeuw en ook den „geestes-toestand” van het nieuw historisch tijdperk van geestelijk leven. Natuurlijk ontmoeten wij schouderhooge vóórloopers, in twaalfde en dertiende eeuw. Dante’s vereering voor den heidenschen Virgilius en die van Petrarca en Boccaccio voor de machtige Latijnen. Vooral Petrarca stak uit, . . . toen hij den Pauselijken zetel van Avignon hoonde en geeselde. . . Toch kon Petrarca de Grieksche oudheidsstudiën niet doen herleven, wjl hij alleen Latijn kende.

Eerst Kydonios, maar vooral Manuel Chrysoloras, de Byzantijn, bracht een nieuwen stroom van Helleensche geleerdheid mee in eind-veertiende eeuw (over hem schreef Leonardus Aretinus met geestdrift) en schonk Florence, Nieuw Athene, een geheel nieuw geestelijk genot en een nieuwe wetenschap, waarin de glansen van Lorenzo, Il magnifico, ruim een halve eeuw later nog zouden hergloeien.

Burckhardt juist laat ons de universaliteit, de humanistische grootheid zien van een Paus Pius II, den Turken-hater, verschijnend in zijn veelvoudigheid, („wie ein halber Heiliger“, Burckhardt: „Die Kul. d. R.“ p. 12, dl. 2) zooals geen vorig tijdperk kan hebben opgeleverd, omdat de Onfeilbare zelf het Middeleeuwsche om hem heen zag vergaan in de vroeg-Renaissance. . . Overal geeft Bruckhardt den dieperen zin der Renaissance als cultuurhistorisch gebeuren te verstaan.

XI

Hernieuwde studie der oudheid, verklaart Burckhardt, heeft slechts op eenzijdige wijze de Renaissance beïnvloed. De Wedergeboorte van Italië is ook er zonder denkbaar. Maar dan zegt hij:

„Die „Renaissance“ wäre nicht die hohe weltgeschichtliche Notwendigkeit gewesen, die sie war, wenn man so leicht von ihr abstrahieren könnte“. („D. K. d. R. i. I.“, dl. I. p. 191).

Even verder zegt Burckhardt (p. 191):

„Das übrige Abendland mochte zusehen, wie es den groszen, aus Italien kommenden Antrieb abwehrte oder sich halb oder ganz aneignete; wo letzteres geschah, sollte man sich die Klagen über den frühzeitigen Untergang unserer mittelalterlichen Kulturformen und Vorstellungen ersparen. Hätten sie sich wehren können, so würden sie noch leben. Wenn jene elegischen Gemüther, die sich danach zurücksehnen, nur eine Stunde darin zubringen müssten, sie würden heftig nach moderner Luft begehren. Dasz bei groszen Prozessen jener Art manche edle Einzelblüte mit zugrunde geht, ohne in Tradition und Poesie unvergänglich gesichert zu sein, ist gewisz; allein das grosze Gesamtereignis darf man des-

halb nicht ungeschehen wünschen. Dieses Gesamtereignis besteht darin, dasz neben der Kirche, die bisher (und nicht mehr für lange) das Abendland zusammenhielt, ein neues geistiges Medium entsteht, welches, von Italien her sich ausbreitend, zur Lebensatmosphäre für alle höher gebildeten Europäer wird”.

Dit is een merkwaardige erkenning.

Wij mogen niet weemoedig jammeren („eligischen Gemüter!”) over den vroegtijdigen ondergang der Middeleeuwsche cultuurvormen en voorstellingen. De hoogere Europeesche beschaving wortelt er immers in.

„De „groote gebeurtenissen” der Renaissance worden door dezen cultuurhistoricus dus gul bevestigd.

Ook Dr. Ludwig von Pastor in zijn „Geschichte der Päpste, seit dem Ausgang des Mittelalters”, als katholiek historicus, erkent de zelfstandige waarde en beteekenis der Renaissance. Hij stelt vast: er was een Renaissance van zinnelijke bedwelming voor spotters, sensualisten en sceptici, . . . de valsche Renaissance, maar ook een echte Renaissance voor groote geesten en diep-ernstige karakters. En dié overheerschte en haar aanhangers vormden de overgroote meerderheid. Hun levensleer, verklaart deze katholieke historicus, is de grondslag geworden voor alle hooger onderwijs der Wetenschappen in Europa.

Ook hier een historicus die de groote hernieuwing der Renaissance als cultuurverschijnsel erkent.

En uit lateren tijd verklaart niemand minder dan Symons, in zijn „Renaissance in Italy”: de geschiedenis der Renaissance is niet haar geschiedenis van kunsten, wetenschappen, letteren noch volkeren. Het is de geschiedenis van het „bemachtigen van zelfbewuste vrijheid van den menschelijken geest”. . . Het was een spontane geestelijke kracht, die de menschen in deze periode dwong haar te gebruiken.

Ook Dr. Hoogewerff erkent in zijn boek „De ontwikkeling der Italiaansche Renaissance”:

„In hare gevolgen beteekent de Renaissance een gansch andere verhouding van den mensch tot de hem omringende natuur en in verband daarmede een gansch nieuwe bewustheid van zichzelf. Dit is de Wedergeboorte”.

En dit:

„De Renaissance heeft behalve, maar vooral bóven dit alles een geestelijke strekking. Zij beteekent het moment, waarop een langzaam proces van trapsgewijze geestelijke ontwikkeling het hoogtepunt bereikt in een nieuwe opvatting van het leven. Dit moment is een historisch factum, maar tevens méér dan dat, in zoover het zich, als inzicht, herhalen kan en herhaalt voor elken geest (van volk of mensch), in welken de bedoelde ontwikkeling zich nog niet voltrok.

Dus méér dan een historisch factum.

XII

Prof. Huizinga, alweer, speelt gaarne het antagonisme (de handhaving der Middeleeuwsche cultuur) tegen de Renaissance uit. Hij vat saâm: twee grondeigenschappen van het Middeleeuwsch denken, formalisme en anthropomorphisme, verflauwen heel langzaam.

De Renaissance ontbrak alle hooger sociaal gevoel. Ze was in het maatschappelijke al bijzonder onvruchtbaar. Tegenover de Middeleeuwen constateeren zij „historische denkers”, in verband met godsdienstig-sociaal besef, „eêr een stilstand dan een herleving”. Zoo preekt Professor! . . .

Voelt ge de bloedige ironie, tweedehandsch-denkers, met uw Herleving en Nieuwen Tijd; met uw individua-

listische vrijheidsbepaling en pragmatische doelstelling; met uw belachelijke „enkelvoudige allesverklarende formule der Renaissance?”

Een enkele, . . . als Da Vinci, mag een vertegenwoordiger zijn van het nieuwe waarheidsvorschen, . . . meent Huizinga, . . . de Renaissance in haar geheel blijft de „oude houding” toegedaan. . .

Is ook dit niet een weinig gehallucineerd inzicht in de historie. . . inzicht van Michelet, door Prof. Huizinga zoo voortreffelijk gekenschetst? . . .

XIII

Wat in beeldende kunst en literatuur der Renaissance een volkomen breuk schijnt met de Middeleeuwen, raakt slechts kwaliteit en niet „grondslag” der kunst zelf.

De brilleglazen van den Professor flonkeren weer guttig. . . die arme spirit-dilettanten. . .

Ook hierin bleef in alles continuïteit; is nergens volstreckte eenheid van geest. . .

Nu zucht Professor. . . of glimlacht hij weer?

Er treedt nu en dan uit de taal van den Hooggeleerde zulk een eigenaardige. . . is het zelfverzekerdheid? . . . Neen. . . zulk een typische behagelijkheid in eigen weten en onderscheiden, dat. . . och kom. . . wat Prof. Huizinga zegt is juist. . . maar ook onjuist. . . Hieruit ontstaat iets comisch. Er is groote scherpzinnigheid in Prof. Huizinga's thesis. . . maar ook een karakteristiek tekort uit óver-objectiviteit; een objectiviteit waar achter toch een eigenzinnige verklarings-tendenz van ontwikkelings-verschijnselen hurkt. Want, al blijkt de Renaissance met veel grondwortelen vast aan de Middeleeuwen, er is ook veel vólslagen anders; veel dat nimmer in de Middeleeuwen zoo essentieel tot uiting kón worden

gebracht. Doch weer heeft Huizinga gelijk, wanneer hij wijst op figuren en grillige idee-bewegingen in de Middeleeuwen, die het „nieuwe” der Renaissance in kiem, of zelfs in een vóórontwikkelingsstadium reeds lang in zich omdroegen.

XIV

Nu mijmeren wij na: hoe was een Dominicaan Girolamo Savonarola eigenlijk bestaanbaar, met zijn fabelachtigen invloed en volksgunst, midden in de Renaissance?¹⁾ Deze geweldige „vendaal” striemde geest, geleerdheid, praal der Renaissance. Met hem dus weer terug tot de Middeleeuwsche cultuur? Neen, toch niet. . . want boetpredikend striemde hij ook de verdorvenheid van het Pausdom met geheel andere tendenzen dan vroegere hekelaars van Pausen en kerkelijk wanbestuur. Van Zijne Heiligheid (Alexander VI)²⁾, beweerde hij vierkantweg dat deze heelemaal geen Christen was. Savonarola, de kloostermoonnik, verdoemde in zijn visioenaire boetpreeken, laaghartige simonie, concubinaat, misdadigheid van aartsbisschoppen en het Hof van Ferrara. Boven Rome en Jeruzalem, hoog in de hemelen, zag hij vurige kruisen gloeien en zwaarden vlammen. Savonarola's gluiperige en openlijke vijanden, als Fra Mariano, als Vorst Lorenzo, als de Arrabiati, die hem marktschreeuwer, oproerling, gek en gewetenloos beeldstormer scholden,

¹⁾ Het standaardwerk van Prof. Pasquace Villari over Savonarola, „La storia di Girolamo Savonarola e del suo tempo”, behoort nog tot de voorname biographieën. Villari ziet in Savonarola een hervormer (d.w.z. allerminst voorlooper van de Reformatie); een groot schepper van nieuwe gedachten en een prooi van lage politieke listen zijner vijanden. Hij schetst ook den staatkundigen toestand van Florence tijdens Savonarola's leven.

²⁾ De Katholieke kerkhistoricus Ludwig Pastor, in zijn „Geschichte der Päpste”, hekelt de misdaden van dezen Paus heftig, als wereldlijk vorst; als kerkvorst brengt hij hem hulde. . . Savonarola vonnist Pastor onvoorwaardelijk.

beefden nochtans verborgen voor de schrikkelijke gerichten en voorspellingen van dezen „godsgezant”.

Wij mijmeren na: dit wonderlijk-dweepezieke wezen Savonarola, een jaar geboortig vóór den val van het Oost-Romeinsche Rijk, (Byzantium door de Turken genomen, 1453, bijna symbolisch in verband met Monnik's verschijnen), groeit woedend en dwars tegen de Herleving en Wedergeboorte in en op? . . . Hij biologieert den Hertog van Ferrara, die beefde voor zijn „Compendium Revelationum”¹⁾. Hij biologieerde de stad der Medici en schept oproerspheer om een Republiek. Hij brengt een schitterenden „kettterschen” denker als Graaf Pico della Mirandola (vriend van den pauw Lorenzo de Medici, „eereburger” van Florence), die hem te Reggio hoort, tot inkeer en besef van berouw en boete, zóó zelfs, dat deze stoute geest en nóg koener vrouwenroover, niet meer zonder hem kan bestaan²⁾.

Dus mét Dominicaan Savonarola terug naar het verleden, naar kerkvaders, naar Aristotelische scholastiek, naar Middeleeuwsche cultuur die geen „tegenstelling” met de Renaissance vormde? . . .

Neen, neen, . . . want de omverwerper Girolamo Savonarola, ondanks zijn uitvaren tegen wellust, heidensch verderf en sensualisme van Renaissance en haar zinnelijkheids-triumphen, dondert zelf over bevend-bijgeeloovige Florentijnen: „De Heer wil dat gij alles vernieuwt. . . dat gij het verleden vernietigt, zoodat er van alle wetten, gebruiken, instellingen niets overblijft”³⁾

¹⁾ Vgl. Casimir von Chledowski „Der Hof von Ferrara”, Kapitel 5: Ercole I, p. 108—109.

²⁾ Zie over Pico della Mirandola een opmerkelijke studie van Walter Pater in „The Renaissance”; vooral p. 46, in verband met Savonarola.

³⁾ Le Comte de Gobineau, in zijn: „La Renaissance”; Scènes historiques, laat hem „historisch” uitvaren: „l'heure a sonné! il faut agir. Tout change à l'époque actuelle” . . .

Hij veracht met prophetische woede, wereldsche tyrannen (Lorenzo de Medici die hem vleide), maar ook Pausen; Pausen van vroeger en Pausen van zijn tijd. . . Hij wil zuivering, omwenteling, vernieuwing, loutering in alles. Boven Rome doemt óp, ontzachlijk, een zwart kruis, zwart als een hellenacht. . . en groeit, groeit mateloos in het matelooze uitspansel. . . En de Ziener ziet er op gloeien de woorden „Crux Irae Dei”. . . en boven Jeruzalem stijgt en zweeft een kruis van verblindend goud licht. En alweer leest de Ziener van Ferrara. . . „Crux Misericordiae Dei”. . . De zonde en de erbarming! . . .

XV

Zoo was er geen plaats voor een Franciscus in den tijd van Savonarola; geen plaats voor diens goddelijk-naïeve, dertiende-eeuwsche godsvrucht. Maar evenmin was er plaats in Franciscus' tijd, voor een Savonarola (wel voor een Schio), wjl deze onder geheel gewijzigde maatschappij-verhoudingen opdook, en Savonarola's verzet een ontwikkelings-hoogte beteekent in het tijdperk der „Wedergeboorte”. Zoo vocht hij tégen het afzichtelijke in de Renaissance, en bleek zijn oproerig apostolaat toch alleen mogelijk dóór de Renaissance, en onder een veel grootere geestelijke vrijheid.

XVI

Neen. . . de Renaissance blijft een Wedergeboorte van mensch en geest, een schitterende herleving van het Heidendom dwars door het Christendom. Tusschen de gloed-doorbrande Cherubs-vleugelen dwalen de Olympiërs. Ge ziet het schild van Ares blinken áchter het

kruis van Christus; en Aphrodite Pandemos trapt korzelig op het vroom-geplooid kleeid van Moeder Maria. . .

Ge kunt het licht op de gebeurtenissen zoo laten vallen en op de feiten, dat ze een werkelijke herleving moeten worden genoemd. Maar ge kunt ook de analytische bezinning en den objectiviteits-drang van Prof. Huizinga zien zonder historische haarklooverij, en dan valt het licht op de historische werkelijkheid, zooals hij de feiten groepeerd. . .

Toch blijft dit alles subjectief en speculatief spel, hoe fraai ook voorgedragen en hoe schitterend ook van vernuft (met sarcastischen tongval), waartegenover een syncretisch standpunt kan ingenomen worden. De wedergeboorte is een herleving van den mensch als vrije persoonlijkheid. Ze ontstond in het Renaissance-tijdperk, een tijdperk dat niet met vaste data kan worden afgeperkt. Soms ziet ge deze herleving, deze wedergeboorte in kiem al in de Middeleeuwen en soms pas essentieel ver na Hervorming en na Renaissance. De z.g. Renaissance-handboekenlessen maar uitvlakken? Goed! En verderf erkennen, in sommige opzichten stilstand en zelfs achteruitgang? Goed! Maar tóch, . . . de geestelijke herleving „in het algemeen”, blijft in de Renaissance ontstaan. Zoo is er een zekere afbakening en toch een sterk-organische aansluiting bij de Middeleeuwen en bij latere moderne cultuur. Want in de twaalfde en begin-dertiende eeuw van Franciscus, gebeurden heel andere dingen dan in de vijftiende van Da Vinci. . . Onder Hildebrand geschieden in Italië essentieel heel andere dingen dan onder Martinus V (begin vijftiende eeuw, ontsnapt aan de verscheuringen van het Schisma, door het Concilie van Constanz), toen „ternauwernood de Paus zich in Rome kon handhaven”

(Brugmans: „De Middeleeuwen”). En al zijn er gelijksoortige vormen van individueel denken, voelen en verbeelden, ook in de Middeleeuwen aan te wijzen, er is toch in vele dingen een geheel nieuw element, een nieuw levensgevoel¹⁾). Die nieuwe ideeën, die levensgevoelens, die verbeeldingen en nieuwe gedachte-vormen zien wij niet realiseeren buiten tijd, buiten doctrine en atmosfeer van vroegere beschavingen. Integendeel. Alle „nieuwheden” zijn voorbereid, al in de twaalfde eeuw, in de dertiende sterker, in de veertiende nog sterker. . . maar toch hooren en zien wij eerst in de Renaissance. . . de machtige doorbraak naar een nieuwen tijd.

XVII

Er blijft altijd organische verwantschap en continuïteit tusschen vroegere en latere uitingen en toestanden²⁾). Zelfs herhaalt zich veel van het voorafgegane, het verworpene, bespotten of afgemaakte, in grondvormen. Maar ook veel, dat absoluut in vorige tijdperken nimmer zóó essentieel bloeide of slechts in uiterst-zwakke kiem. Zoodat voorstanders van de Renaissance, haar doopend

¹⁾ Zie b.v. — roepen de Zeer- en Hooggeleerde historici Torsten en Werner Söderhjelm uit, — de positie der vrouw in het begin der Quattrocento en ongeveer honderd jaar later. Het is heel eigenaardig te zien hoe gedurende de vijftiende eeuw, „een geheel ander vrouwentype wordt voortgebracht dan tevoren bestaan had.”

Dr. Hoogewerff verklaart: „De Middeleeuwen kennen individualiteiten, maar geen individualisme en ook geen humanitair voelen dan alleen in gevallen van zeer zeldzame uitzondering.”

En dit: „Bevorderd door de misverstanden binnen de organisatie der Katholieke Kerk en door de ingeslagen misbruiken, breken zich gaandeweg meeningen baan die met „de middeleeuwsche levensbeschouwing en denkwijze lijnrecht in strijd zijn”. . . „Dit is de Renaissance. Geen historisch tijdvak dus, binnen bepaalde grenzen afgebakend, maar veeleer een overgang.”

²⁾ Konrad Burdach schrijft: „Das mystische Bild von der Wiedergeburt und der Reformation in seiner Zweiseitigkeit hatte das ganze Mittelalter durch gelebt. Aber es war verblaszt und erstarrt zu einer dogmatischen Formel der Sakramentenlehre”. (pag. 43, „Sinn und Ursprung” enz.).

als een Wedergeboorte van het geestelijk Ik, het Individuele, in tegenstelling met het collectieve in de Middeleeuwen, gelijk hebben, maar, ook bestrijders van het begrip Renaissance, die in de Renaissance geen afgesloten historisch tijdperk, — geen begrip van een nieuwen tijd — willen erkennen, doch juist ónder de Renaissance de Middeleeuwsche cultuur zien doorloopen.

Wij gedenken het fijn-doordringend woord van Prof. Huizinga met vreugde, maar ook begrijpen wij waarom, ondanks onmiskenbare affiniteit, kronkelgang van cultuur en gecompliceerde terugschuiving van beschavingsplannen, er groote geesten zijn en waren, die onder een ánderen lichtval, van bepaalde, histórische tijdvakken spreken en spraken, wanneer zij Humanisme, Renaissance en Hervorming bedoelden.

XVIII

Daarom: noem de Renaissance, het Humanisme, tijdperken van Wedergeboorte, Herleving, en ge stelt een historisch „feit” vast; loochen haar afzonderlijk Wedergeboorte- en herlevings-karakter, en ge stelt eveneens een historisch „feit” vast. . .

Zoo staan, „historische denkers” met flonkerenden geest, — waartoe Prof. Huizinga behoort, — en tweedehandsch-onderscheiders-simplicisten, onnoozelen, dilettanten naar den geest (historie-ontwrichters?). . . en beroemde kunsthistorici met handboeken-reputatie en data-vastleggers. . . beiden in hun recht.

Een geschiedkundige casuïstiek, die historische denkers niet verlaagt noch prijs geeft als oorspronkelijke peilers en doorgronders van historische ideeën-beweging en een maatschappelijken geschiedenis-gang. . . de tweedehandsch-simplicisten evenmin verhoogt.

Zoo is voor den een functioneel gescheiden, wat voor den ander nog organisch verbonden blijft. Er blijke misschien dat het verschil „niet” in de „historische” werkelijkheid bestaat, maar... in onzen geest, in onze beperkt-menschelijke en subjectieve natuur. Eén mogelijkheid rest, dat Prof. Huizinga ten eerste zal opmerken, — zoo hij althans iets opmerkt, en zijn beschouwingen, ondanks historischen objectiviteits-drang, als zéér persoonlijk erkent, — ... gij, met uw synthese, zijt subjectiever, omdat ge nóg objectiever begeert te zijn dan ik!... Ten tweede: Querido... ik draag geen bril!

FRANCISCUS EN DE MAATSCHAPPIJ

I

Ook gij, hoogmoedige, en alle burgerlijke heiligheid wegzweepende socialist, die met krijtende longenkracht schimpt op ieder alternatief der cultuurhistorie, op privaatbezit, op meerwaarde, op gebochelde ideologie, op obscurantisme en sensualisme; die den mond vol hebt van onderdrukking, vernedering, uitbuiting, wat zijt gij zelf innerlijk, als handelend mensch, naast zulk een eindeloos gevoel voor en begrip van onstoffelijkheid? Naast den man der dogmatische leer, die met trillende stem uitstiet: „ik geef alles wat in mij is” en die *alles*, *alles* liefhad? Hoe gul stemmen Fra Leo en Bonaventura hiermee in!¹⁾

¹⁾ Ik verwijs naar het geestdriftige oordeel over Bonaventura, van Konrad Burdach, in „Reformation, Renaissance, Humanismus”, pag. 43 e.v. Ook Prof. Allard Pierson schrijft fraaie pagina's in zijn „Geschiedenis van het Rooms-katholicisme” over Bonaventura als stylist en als mensch, pag. 292, e.v., IV.

Het grootsch-gedachte werk van Etienne Gilson over „La philosophie de Saint-Bonaventure” (leer van den Seraphynschen leeraar), gaat boven alles

Wat zijn wij allen, kreupele dwergen, verminkte dienaartjes van een kapitalistisch caesarisme, naast zulk een waarachtig-goddelijke overgave aan het Eeuwige; naast zulk een humilitas, een ingetogenheid, zinnen-soberheid en jubelenden ernst; naast zulk een volstrekt-immaterieele Godsliefde, die de Communistische levens-hoogte der allereerste Christengemeente bereikte, gelijk deze uit „Handelingen der Apostelen” ons verschijnt.

II

„Er faszt sein Leben als einen Dienst auf,” beweert Heinrich Tilemann in zijn hoofdstuk: „Die Eigenart des Franciscus und seine geschichtliche Stellung” (p. 201, „Studien zur Individualität des F. v. A.”).

Hiervan gaat geen tittel of jota af!

Daarin spreekt de geheele habitus van den Arme van Assisi. Het Evangelie is voor hem inderdaad hét eenige levensbevel.

Tilemann verklaart, dat Franciscus' vroomheid door haar onwrikbaarheid en van alle bijredeneeringen losgemaakte onmiddellijkheid, die van Bernard van Clairveaux achter zich laat.

Voor Dr. Tilemann, den diepen historischen en psychologischen doorgronder van het Franciscus-karakter, is er eigenlijk niets nieuws in den Poverello. Geen nieuwe elementen blijken er in zijn vroomheid te ontdekken. Alleen de gaafheid en edele echtheid ervan heffen hem vér boven zijn tijd.

„Vielleicht kommt man der Wahrheit am nächsten, wenn man sagt: *Die Frömmigkeit des Franziskus zeigt*

uit. Ook het werk van Pater Luyckx in Band XXIII van „Beiträge z. G. d. Phil. des Mittelalters”, over Bonaventura's „Erkenntnislehre”, is voortreffelijke karakteristiek der 13e eeuwse Scholastiek.

Zie ook het belangwekkende artikel van Jozef Muls: Sint Franciscus, de vader der moderne Italiaansche kunst, in Dietsche Warande en Belfort (Februari 1930).

*den Typus mittelalterlicher Religiosität in seiner Vollen-
dung*". (p. 213, „St. z. I. des F. v. A.").

Ik hoor Faustiaanschen spot en fel-nijpende critiek. Ik hoor zeggen: wie vermag er tegen zulk een dwepend-ziekelijke Franciscaners-mystiek (product van afzondering in Umbrische grotspelonken), tot nacht-duisternis der Middeleeuwen terugschuifelend; wie vermag er iets tegen zulk een bulkenden domheids-waanzin, die, met naïef-christelijken geest, vrijwillig Armoede als bruid verheerlijkt en bloedsbanden ermee knoopt, maar de „lijdende en strijdende massa" niet kent? Bovendien, stond voor de Middeleeuwsche Kerk, armoede niet in den zuiveren glans van Christus en bleef goederengemeenschap niet in den reuk van apostolische heiligheid? En werden zulke monastische en wonderdoenerige ideaal-heiligen niet onmiddellijk in een stralentoover, een nimbus gevangen, die al hunne menschelijke zwakheden en dwaasheden overschitterde? En werd niet iedere dramatische karakterontwikkeling van een heilige geschuwd als een soort van schennis? Wij socialisten, die de proletarische revolutie zien opklaaien aan alle hoeken der aarde; die den toorn der opstandig-geknechten als een beving voelen schokken door heel de chaotische wereld, wij haten juist woest armoede, goorheid, slavernij, onderwerping, walm en stank van het bederf, het vunze der ellende, de wroetende machteloosheid der onterfden. Wij allen willen vreugde in en voor het leven, zonder gewauwel over neo-romantische verbroedering. Al wat er aan gezond genot kan bereikt worden voor ieder wezen en voor alle schepselen, begeeren wij, en tegelijk huiveren wij terug van armetierig ascetisme en uitmergeling, om valsch-religieus gevoel (quasi-hoogere orde van geestesrichting) te bevredigen, dat telkens buiten zichzelf treedt.

III

Ik begrijp dit verlangen. Ook wij eischen onbeperkte levensblijheid voor alle mensen. Maar bedenkt, bij Franciscus den Middeleeuwer, bestaat geen kniezende, verbitterde of grimmig-zwartgallige somberheid, al had ook deze heilige wel eens neerslachtige uren. Zijn armoede is geen marskramersavontuur, doch een opperste verheerlijking van het onstoffelijke levensbeginzel, uit geestelijke en oneindige Gods-vreugde geboren. Pourat spreekt ergens typisch van zijn „Italiaansche blijheid”. Dr. Imle ziet ook een weerglans van den Umbrischen vroolijken hemel uitgespreid over de geheele persoonlijkheid van Franciscus en Binding schrijft in zijn Inleiding tot de „Blütenkranz”, dat Umbrië ons verplaatst, in de verbeelding, naar het oeroude hart van Italië, waar de zon een God is die schatert, waar de bijen zoemen, de heelen lieven, langen zomer¹).

Konrad Falke, in zijn groot boek over Dante, zingt den lof van Umbrië: „Wer die umbrische Landschaft kennt, mit den süszen, sanften Umrisslinien ihrer Gebirge und dem unaufhörlichen, fast wilden Schrilla der Schwalben, der glaubt an die köstliche Legende, dasz der heilige Franz die Vögel eines Tages erst bitten muszte, etwas innezuhalten und auch ihn mit seiner Predigt zum Wort kommen zu lassen”. (p. 58).

¹) „Das Schöne war ihm der Abglanz Gottes, und am Abglanz Gottes fand sein Herz sein Vergnügen... Trunken vom Göttlichen war er bis zur Verzückung, in allem schaute er Gott, und Gottes war er so voll, dasz ihm alles rein war, dasz er die Aussätzigen küszte, den Schmerz belächelte, die Demütigung zum inneren Triumph wandelte, und er sah Gott selbst auf Erden von Angesicht zu Angesicht”. (Binding).

Zie ook de merkwaardige vergelijkend-historische studie over „Die Entwicklung des Gefühls für das Romantische in der Natur im gegensatz zum Antiken Naturgefühl” in „Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms” van Ludwig Friedlaender, hoofdst. 12, met de karakteristieke bewering o.m.i. „Auch bei Shakespeare ist von dem Eindruck der Gebirgslandschaft nirgends zu Rede...” (pag. 143).

Hoe schuchter bloeien en geuren Franciscus' „bloemkes" ook buiten de Fioretti en de laat Byzantijnsche compilatoren. De mysticus Franciscus huivert van heerschzucht, is diep afkeerig van hiërarchie, van eerbetoon en weelde. Heinrich Tilemann wijst steeds weer en weer op Franciscus' zaligheidsgevoel, op zijn stralende levensvreugde. „Es sei daran erinnert, dass Franziskus sich sehr angelegen sein liess, die Jünger geradezu zur Freude zu erziehen. Sie ist ein notwendiges Element in der inneren Verfassung des rechten Minderbruders". (p. 176).

In „Vita I" zien we al, hoe hij zijn vreugde naar alle kanten laat uitstralen. Zijn heele ziel is één dithyrambe. Wanneer hij zingt, bidt, zegent de Poverello, is alles panegyriek. Alles in hem is godsvreugde. Zijn pijnen, zijn martelingen, zijn ontberingen, hij ziet ze voorbij, zijn nietig lichaam. Hij leeft in een zaligheidsgevoel, de troubadour Gods. „Nihil aliud desideremus, nihil aliud velimus, nihil aliud placeat et delectet nos nisi Creator et Redemptor et Salvator noster, solus verus Deus, qui est plenum bonum, omne bonum, totum bonum, verum et summum bonum, qui solus est bonus (Luc. 18, 19), pius et mitis, suavis et dulcis, qui solus est sanctus, iustus, verus et rectus, qui solus est benignus, innocens et mundus, a quo et per quem et in quo est omnis venia, omnis gratia, omnis gloria omnium beatorum in celis gaudentium. Nihil ergo nos impediat, nihil separet, nihil interpollet." Reg. prima, c. 23." (Tilemann, St. p. 177).

Zoo is God hem het hoogste goed.

Franciscus jubelt, jubelt en schreit van geluk-en-weemoed zich de oogen blind. De koopmanszoon heeft zich in bovenmenschenlijke kuischheid afgescheurd van genot en zinsvreugde der lagere sferen¹). Hij heeft

¹) Dr. Tilemann schrijft over Franciscus' jeugd die zelf zijn leven in twee deelen splitste in zijn Testament: zijn leven in peccatis en zijn leven buiten de

zich afgescheurd van zijn bloedeigen, rijken vader die hem onterft, wijl Franciscus het Vaderschap Gods boven zijn naaste bloed stelde. Hij walgde van alle aardsche bezitdrift der schattengaarders, van lijfeigenschappelijke hebzucht, van handelsbloei en winstverrijkingen. In dezen grooten dichter-onwetende, in dit verrukkelijke natuurkind, mystisch-romantisch uit diepsten aard, was álles heroïek. Het liefst knielde hij neer in eenzaamheid, in armelijke, donkere kerkjes. Hij was, — Jan Walch verklaart het, — „een der heerlijkste uitstortingen van den Heiligen Geest die de aarde heeft gekend”.

Hoe oneindig meer hêld, zelfs in den phyziëken zin, blijkt Franciscus dan alle stoute potsenmakers of koene vliegeniers van heden die hun leven wagen, maar die door hysterische en krankzinnig-geestdriftige menschenbenden met weerzinwekkend eerbetoon worden over-smakt en overweldigd, een minuut ná de volbrachte daad, terwijl de „gek” Franciscus, die in zuiveren deemoed zich uit de omklemmingen en hartstochten van eigen losbandig en heerschzuchtig Ik verlost; die, naar Imle meent, hemelwaarts-strevende vlucht en geheimzinnige neiging tot de duisternis van zijn eeuw¹⁾, al in zijn jeugd in zich vereenigde; die niets stoffelijks voor persoonlijk wezen meer begeerde, wreedelijk steenen toegeworpen kreeg!

In zijn vrome ontzachlijkheid — domme boosaardigen lasteren en leuteren van „ziekelijke” waandenkbeelden en ziekelijke smart-kwellingen, — durfde Franciscus,

---

wereld, als over „ein ganz und gar von Sinnengenusz beherrschtes Jugend-leben”, waarvan een gewetenlooze opvoeding zwarte ondergrond is. Vgl. ook i. Cel. 13. —

¹⁾ „Franzens Zeitalter ist das der Kreuzzüge, das erhabenen Sollens, das selbst- und weltvergessene Prediger mit hinreiszendem Radikalismus kündigten, und des alles mitraffenden Wollens in weitesten Volksmassen vom ideal-begeisterten Rittertum bis zu den armen Kindlein des kleinen Volkes”. (Dr. F. Imle, „St. Franziskus”, pag. 21).

onder zijn boetebroeders alles. Luistert naar zijn hymne-achtige gesprekken met edelen Broeder Leo, die niet alleen de Franciscaansche overlevering (Fioretti), doch heel een volksverbeelding bewaart, en waarin hij over het verdragen van beleedigingen, smaad en mishandelingen oordeelt¹⁾. In zijn heilige zelfverzaking en „verwonderlijke blijheid”, bestond hij voor *zichzelf* niet. Hij ziet overal God, den Almachtige, in hemelschen glans. Hij bezat alles in God en in God had hij alles lief. Daarom ook was hij verliefd op het „wezen der dingen”. Daarom bleef hij eeuwig een apostolisch-bezielde. Hij leeft in zuiverste Godsgemeenschap²⁾. O Deus, ego amo te, zingt hij in zijn stil-brandende hymne.

IV

Vele Katholieke vereerders van de Latijnsche Christenheid en van den Heilige, verklaren dat in Franciscus fundamenteel, geen aardsch-opstandige en revolutionaire

¹⁾ Dr. Heinrich Tilemann ziet het preeken in Franciscus' leven een zeer groote plaats innemen. Hij zegt: „Gewiss darf von Franziskus gesagt werden, dass sein Leben predigte. Es zeigte vollauf, was Franziskus wollte. Wir werden uns deshalb aber doch nicht entgehen lassen, was die Quellen über seine eigentliche Predigtthätigkeit berichten. Sie füllt in seinem Leben einen breiten Raum aus, und so ist zu erwarten, dass auch ein Eingehen auf diese Seite seiner Wirksamkeit für die Erkenntnis seiner *Eigenart* etwas abwirft”. („St. z. I. d. Fr. v. As”, pag. 124).

²⁾ Met de erkenning van Franciscus' eenvoud en afschuw van onnatuurlijken dwang, willen wij nimmer het z.g. anti-kerkelijk element in Franciscus' streven vastleggen, wijl dit niet in hem bestond. Franciscus maakte andersom het dogma juist tot levende waarheid.

Ook Tilemann schrijft merkwaardige dingen over Franciscus en zijn verhouding tot de Roomsche Kerk. Vgl. in „Stud. z. In. des Fr. v. As”, het hoofdst.: „Franziskus und die Kirche”; . . . „Halten wir das tatsächliche Verhalten des Franziskus zur Kirche, wie es im täglichen Leben und in den entscheidenden Akten seines Lebens erkennbar wird, und seine grundsätzlichen Äusserungen zusammen, so ergibt sich:

Der Sachverhalt wird *unzulreffend* wiedergegeben, wenn man es so darstellt, als habe Franziskus sich mit der Kirche abgefunden. Vielmehr handelte es sich um innige *Verehrung* und herzliche *Anhänglichkeit*, mit anderen Worten um ein positives Verhältnis”. (pag. 166). Dus, een positieve verhouding!

drift gloeide. Hij heeft het „bestaande” niet „aangepakt”. Misschien waar. Luistert naar zijn stem, naar de stem van Kardinaal Colonna en naar de stem van Innocentius. Gehoorzaamheid wordt geëischt, aan Opperherder en Kerk.

Vóór Franciscus, in elfde en twaalfde eeuw, stonden reeds velen in verzet, tragischer, opstandiger en benarder dan hij, tegen het grond- en schattenbezit der Middeleeuwsche Kerk; mannen die wél „aanpakten”. Allereerst de prophetisch-vervoerde en oproerige monnik Arnold van Brescia¹⁾, in Italië, met een Abelardistischen ontleedgeest gewapend; de evangelisch-predikende koopman Peter Waldus²⁾, uit Lyon, die de wereldlijke macht

¹⁾ „Mais Arnaud, qui fut un tribun plus encore qu'un mystique”, schrijft Emile Gebhart in zijn „L'Italie mystique”.

Keizer Barbarossa liet Brescia verbranden, om Paus Adrianus welgevallig te zijn.

Deze grootmenschelijke Arnold uit Lombardye was een ontzachtelijk revolutionair uit de twaalfde eeuw; meer verwerper dan ketter.

Chamberlain, in zijn „Die Grundlagen”, noemt hem „der apostolische Feuergeist”. . . . .

²⁾ Vgl. „De Waldenzen” van Ernesto Comba; vooral het hoofdstuk over den prediker Petrus Waldus uit de stad Lyon. Over de Waldenzen vóór de Reformatie en hun verhouding tot de Roomsche Kerk. Ook Sabatier oordeelt over de „armen van Lyon” (Waldenzen), in zijn „Vie de St. François d'Assise”, in verband met de Kerk in Italië aan het eind der twaalfde en begin der dertiende eeuw. Hij schrijft zelfs (pag. 42): „Les analogies d'inspiration entre Pierre Valdo en Saint François sont si nombreuses, qu'on pourrait être tenté de croire à une sorte d'imitation”.

Over de Fransche Catharen oordeelt Sabatier onhistorisch. Vgl. slechts: Ch. Molinier *L'église et la société Cathare*. (Revue Historique, 1907 en E. Broeckx: „Le Catharisme.” etc. Ook Waldus zelf beoordeelt hij niet juist. Toch verheugt het mij, dat Dr. F. Imle in zijn voortreffelijk boek: „St. Franziskus, ein heiliger Lebenskünstler”, omtrent Sabatier verklaart: „Sabatier schildert uns die Menschen des Jahrhunderts, wie mich dünkt, nicht blosz historisch korrekt, sondern auch psychologisch gerecht und mit wohlthuender Hervorkehrung auch der Lichtseiten, indem er schreibt:” enz. (pag. 20). Ook Dr. Tilemann spreekt over „de suggestieve kracht van Sabatier's volmaakt werk.”

Dit, tegen het geringschattend oordeel van Prof. H. A. van Bakel in „N. T. T.” over Sabatier's boek en tegen het oordeel van Prof. Huizinga. . .

Over Dr. Imle's boek oordeelt Pater Van den Borne, in „Collectanea”, p. 83, zeer gunstig. Hij schrijft: „Hier dient vooral genoemd F. Imle, die de persoonlijkheid des Heiligen zeer goed doet uitkomen in zijn historisch milieu”.

van Paus, Bisschoppen en priesters, met zijn apostolische boodschap in gevaar bracht; Peter de Bruys in Zuid-Frankrijk en de hevig-oproerige, zoogenaamd kettersche beweging van Bonomini en Waldenzen (grootte bijbellezers!) en Albigenzen, ten tijde van Franciscus, waartegen ook Sint Dominicus in Toulouse fel opbotste. De Catharen of Albigenzen, (naar de stad Albi) in hun revolte woede tegen de Kerk, door Innocentius III en zijn inquisitorische helpers (de wreede kruistochtenaanvoerder Simon de Montfort in de eerste plaats!) afgrijselijk uitgeroeid, gingen tegen het Pausen-gezag en de buit der Kerk in¹).

¹) De miskende en vergeten dichter Nicolaas Lenau, die zuiverder dan een der grootte negentiende-eeuwsche lyrieci, het oproerige Magyaren- en Zigeunersbloed had gekeurd, op zijn wijze, heeft de „Albigenzen” in een episch poëem oer-gestalte gegeven. De ketters uit Zuid-Frankrijk bracht hij saam op fresco's. Van Paus Innocentius III (den eigenlijken kruistocht-prediker tegen de Catharen) gaf Lenau in dit gedicht een (ongewilde) caricatuur, door gebrekkig-historische gegevens misleid. Zie ook Achille Luchaire's „Innocent III, la papauté et l'empire.”

Over Paus Alexander VI is mede afgrijselijk gelasterd, in verband met Lucretia Borgia, door haar vernederden gemaal Giovanni Sforza.

Casimir Chledowski schrijft hierover in zijn „Der Hof von Ferrara”'s „Der überzeugendste Beweis dafür, dass blutschänderische Beziehungen zwischen Alexander VI. und Lucrezia nie bestanden haben, ergibt sich daraus, dass der Papst ein sehr guter Vater war; seine groszen Fehler entstanden aus dieser Liebe und Verblendung für seine Kinder”. (pag. 163).

Wat echter Kurt Kaser over hem zegt, in „Das Späte Mittelalter” in „Verderbnis der Kurie”, dat „Alexander VI. Borgia und sein grauenvoller Sohn Cesare begnügen sich nicht mehr mit diesen unblutigen Methoden des Gelderwerbes. Sie räumen menschlicher jeden aus den Weg, nach dessen Reichtümern sie Gelüste tragen”. (pag. 265: „Weltgeschichte”) is hier niet mee in strijd.

Ludo Moritz Hartmann valt niet weg te cijferen, noch de wijze, waarop Le Comte de Gobineau hem beeldt, in zijn „César Borgia”. Ook Dr. Hoogenwerff spreekt in het boek over de Renaissance, over Alexander VI als Paus, een vernietigend oordeel uit en beroept zich op Pastor: „Geschichte der Päpste III”. Van de Servus Servorum der vroegste pausen is niet veel meer over in de Renaissance.

Het scherpst-geformuleerde vonnis over Alexander VI is echter uitgesproken door Giuseppe Portigliotti in zijn „Les Borgia”. In dat boek bevestigt hij de bloedschande van Alexander VI. . . „Puisque, de toute façon, l'impure intimité d'Alexandre VI avec sa fille et celle du Valentino avec sa sœur demeurent irréfutables. . .” (pag. 253).

Vgl. ook het hoofdstuk: „L'erotisme”, pag. 47 („Les Borgia.”) Als nuchtere

Vader Franciscus, — il glorioso poverello di Christo, — de diep-teedere, bezat het oproer-instinct niet gelijk de vermetele Dominicaan Savonarola (een ruischvuur), die naar het woord van Luther, de verderf-poel Rome wou reinigen.

Ook Henriëtte Roland Holst getuigt in haar boek: „Over leven en schoonheid”, van Franciscus: „Hij predikte tegen de kerkelijke of de wereldlijke overheid. . . toch was zijn prediking vol zoete vertroosting en voor alle geringen en verdrukten”.

Franciscus huiverde van het heidendom en het godloochenend rationalisme der Florentijnen, dat reeds in de twaalfde eeuw een Epicuristische secte deed ontstaan in Florence¹⁾. Franciscus wilde alle menschen in geestelijke broederschap bijeen; méér dan een maatschappelijk hervormings-idee! De „dichterlijke dweper” (prof. Quack), leefde nochtans met de uitgestootenen, met de armsten der armen, en bracht heil en troost onder bedelaars en

en geheel objectieve bron geldt voor Portigliotti het bekende boek „*Diarium*” of „*Liber Notarum*” van Burckard, den tijdgenoot-chroniqueur. Ook door Emile Gebhart, ondanks alle dorheid en geestelijke middelmatigheid genoemd: „une des plus utiles sources d'information”.

¹⁾ Over deze Epicuristen in Florence, die met de eigenlijke dwaalleer van Catharen en neo-Manichaeërs niet veel verwantschap toonden, schrijft Gebhart zeer karakteristieke dingen. Het zuiverst synthetisch-geschiedkundig overzicht echter geeft Perrens, in zijn zesdeelige „*Histoire de Florence*”, hoofdstuk 3: „*L'Hérésie à Florence (1117—1309)*”. Hierin wordt gehandeld over het Catharisme in Italie.

Ook Dante vondste in „*Inferno*” het Florentijnsch Epicurisme als een leer die leidt tot gruwelen van Sardanapales. . . Herhaalt zich hierin niet de vrees die tot schimp overslaat, Van Augustinus, overal waar hij het Zend-avestatische van het manichaïsme ontdekt? Een leer die in zijn jeugd hem zoo wonderlijk lokte en overrompelde?

Perrens' werk brengt méde den oud-Florentijnschen kroniekschrijver Villani naar voren.

Prof. Huizinga noemt de „Epicuristen” in zijn „*Tien Studiën* (pag. 325). . . „salonkettens”! Eigenaardige benaming van „middeleeuwsche vrijdenkers”, voor wie Dante, ondanks „verdoemenis” toch een soort van diep ontzag openbaart en tot wie Giotto misschien behoorde. . . Of spookt de schim van Helio-gabalus? Ach, zure scherts is zelve verdorvenheid „des geestes”!

melaatschen wier ettergezwellen hij reinigde. . . Is dat óók een verkéerd voelen en begrijpen van het H. Evangelie, o, Von Walter, gij die Franciscus poogt te verklaren als Christus-navolger? Franciscus leefde tusschen en onder de armen, als een koningskind in den geest, „in een spheer van innerlijke verheffing” (Imle).

V

Ons modern levensgevoel, onze nieuwe sociale kracht, verzet zich tegen het „niet aanpakken” van Franciscus.

Bij Franciscus is de transcendente geest ononderbroken werkzaam, door strijdende innerlijkheid en snelwisselende impulsies. Hij leefde in eigen religieuze gemoeds-volheid. Eigenlijk tégendeel van quiëtistisch godsbegrip. Maar ziet nu eens, wat bereikt hij in het maatschappelijke bestaan, onder demenschen van vleesch en bloed, met zijn gedweeheid¹⁾? Een deel der Minderbroeders, — van de z.g. Spiritueelen-richting onder hen rep ik nú niet, — kon al geen Franciscus-idealen meer volgen. Zelfs Giotto, edele Madonna-beelder, smartelijke dramatiseerder van Franciscus' levensdaden en visioenen, verzette zich reeds tegen de verheerlijking der heilige Armoede en tegen femelarij van z.g. deugdzamen. Schoon van gansch anderen aard dan het verzet van Kardinaal Ugolino tegen Franciscus' eisch van absolute

¹⁾ Deze gedweeheid van Franciscus komt het sterkst uit in zijn „Testament” waarin zijn vereering voor de Roomsche priesters, die volgens de voorschriften der heilige Roomsche Kerk leven, onbepikt verkondigd wordt. Albigenzen en Waldenzen verfoeiden juist priesters en geloofshuichelaren.

Neen, er bestaat geen tegenstrijdigheid tusschen de idealen van Franciscus en de idealen der Kerk. Alleen werkte hij ze geheel zelfstandig en individueel, als heilige, dichter en mensch uit.

Ook mag met Holzapfel worden aangenomen, dat de invloed van Waldenzen op Sint Franciscus nog nooit is aangetoond.

Vgl. wat Pater van den Borne over dit onderwerp schrijft in zijn studie over de cultuurhistorische beteekenis van Franciscus, pag. 62 „Collectanea” 61 ff.

armoede, onder zijn Ordebroeders. Het eenige en smartelijkste „conflict” met de Kerk, in Franciscus’ leven. Ook de Fraters, later, werden soms dwangwegen uitgezonden. De Franciscaners immers, in de vijftiende eeuw, behoorden tot felste vijanden van Savonarola. De Franciscaners, die Franciscus’ ideaal overvleugelden, de Fraticelli’s met hun „Eeuwig Evangelie” beklommen de mijt, stierven onder het zwaard of werden gekgefoltterd. Waldenzen, Paratenen, Catharen ondergingen allen den uitroeïngsdood¹⁾. De gedachte aan Robert la Bourgre in Noord-Frankrijk, monsterlijk uitroeier en dood-pijniger van de Catharen, tot wie hij vroeger behoorde, jaagt ons een rilling van afschuw over het lijf. Doch boven hun smartelijke doodenmaskers klonk de Psalm, door Franciscus altijd zoo vurig meegezongen: „Maar het geduld der armen zal nooit eindigen.”

VI

Zoo bleven Christelijke wereld en kerkelijke politiek aan moord en bloed zich koelen. Het leven naar den Eeuwige geheven, is geestelijke en hemelsche heerlijkheid; ook al noemt ge het ridderschap van God. Maar het moet de geheele wereld, en niet alleen den utopischen enkeling ophelpen, die door den heilandsblik van een Verhevene tot bovenmenselijke ontroering geraakt²⁾. Het moet alle creaturen ophelpen; niet slechts religieuze individualisten. Nu staan wij voor den „gewonen

---

¹⁾ Over de algemeene slachting en kruistocht die Provence in 1208 verwoestten, zie „De Waldenzen” van Prof. Comba.

²⁾ Vgl. F. Glaser: „Die Fransiskanische Bewegung: Ein Beitrag zur Geschichte sozialer Reform-ideen im Mittelalter”, en waarom ze naar zijn inzichten moest te gronde gaan. Pater Van den Borne vonnist het standpunt van Glaser en rept van het „verwarde begrippen-complex” in deze studie. („Collectanea” pag. 54).

mensch", voor den arbeider van vonkende fabrieken, geknecht door macht en heerschappij. Nu staan wij voor zwoegers van stad en land; voor het uitgegoorde schepsel van achterbuurten, voor kinderen van duistere krotten, voor den walm van misdaad en prostitutie. Nu staan wij voor al de geketenden, door moderne economie en door het historisch materialisme verklaard, in al hun verhoudingen onderling, al zweren wij niet bij sociologische „wetten" en bij de „imanentie" dezer wetten en z.g. historisch milieu.

VII

Als de „gewone mensch" niet kan opgaan in God, in het Universeele en Eeuwige, noch heeft voor een „nimbus", moeten wij hem dan laten verzinken in grauw en ellende? Neen, dan moeten wij wél „aanpakken", met alle middelen en met heel onze menschenliefde juist vreugde-brengers zijn. Dat leert ons de maatschappelijke ontwikkelings-geschiedenis. O, die revolutionaire Bergrede, waarvan de Synoptici den scheurenden opstandskreet niet hooren en die de sociale medicasters niet kunnen smoren! Dan moeten wij opstandig zijn in menschenliefde. Hieruit eerst ervaren de revolten of „vereerders" van sociale ethiek, — gemoeds-vereerders, die in den middeleeuwer Franciscus een godmenschelijk voorbeeld van Christen-leven zien — of zij zich kunnen afscheuren van geld, privaat bezit, van eer, stand, roem, vleierij, bevoorrechting, genot en wereldheerschappij.

Want Franciscus, in het zonneglanzende bergens-landschap Umbrië, Franciscus, de van God-vervulde, de jubelende minnezanger, tóch actief en reëel, leerde in een hoogst Catholiek bewustzijn: voor het Oppervezen

zijn alle menschen gelijk! Hij droomde in Umbrië, de zaligheid eener „hemelsche samenleving”, zooals De Licht het noemt, wijl ook Franciscus in brandende menschenliefde, den roep van het Evangelie verstond; den roep tot een nieuwe Gemeenschap¹⁾.

VIII

O, dat is het bloedzoete voor al de met-bezit-vervezelden, dat zij zich geraffineerd en veilig achter de valsche durf van het reformatorische woord kunnen verschuilen, om nimmer boven het klasse-egoïsme uit te groeien. O, dat praalgloeierende, de eer der wereld, en toch uitloeren naar Joodsch of Christelijk Messianisme! O, dat machtzieke heerschen; dat imperialistisch grijpen-en-hebben van de steeds zich uitbreidende stoffelijke wereld, in de heete, nat-koortsige, gierige handen. Het zien stuiptrekken, het zien smachten van ontferden, naar zon, vreugd, licht, geluk. O, het genot van het felle anderen-verblinden met weelde, of van stil bijeengaren, ongemerkt, rijkdom, rijkdom! O, het halve genot van zoo goedmoedig weldadig te mogen doen, charitatief, hiër een beetje, in achterbuurten, (lieflijke soepuitdeeling, gebreide-sokken-philantropie), dáár een beetje, overal een snipperke, maar toch eerst voor eigen zwelgend heil van eigen ikje, voor heil van gezins-ikjes, heil van bloed-verwanten-ikjes, hutspot van archaisch quiëtisme en

---

¹⁾ Wanneer ge van de oud-reformatorische, Hollandsche geschriften kennis neemt, zult ge verbaasd staan over de vele socialistische en communistische ideeën en gevoelens, heftig erin uitgesproken. Onder de nieuwlichters der zestiende eeuw staan vooraan: Tribberger, en vooral de schrijvers van het boek: „Den val der Roomsche Kerken” en van de „Summa der godliker scrifturen”. Een zeer lezenswaardig artikel over onze reformatische literatuur schreef Dr. I. M. J. Hoog in „T.T.T.” 1905. Vgl. ook het hoofdstuk d) „Religiös-reformatorische Schriften” pag. 91 in Dr. Phil. I. Schairer's „Das Religiöse Volksleben am Ausgang des Mittelalters.”

parasitisme. Maar de schreiende of vloekende armen krepeeren sidderend in nachtdonkere krotten en verdierlijken onder levens-angstvlagen. En de „grooten der aarde”, óók geloovigen, kweelen (kladderadatsch!) in kerken en synagogen, in tempels, in nissen, God's heiligen naam en bezingen het Evangelium, terwijl zij in de maatschappij met iederen klank van de teedere stem, het apostolisch christendom verloocheneten. Ach, hun mededoogen dat is om te schreien, om te gillen. Dat moeten en dat willen wij „aanpakken”, zonder innerlijke tweespalt.

Er bestaat maatschappelijk onrecht, smaad van mensch tegen mensch die ons verzencht, verteert. In ons is huiverende en overgloeiende afschuw voor huichelaars, die azen op oorlogsbloed; afschuw voor vermomd-kannibalistische rassen die het kervende zwaard aflikken!

IX

Ook wij, als Franciscus, in vrome verdiepthed ontgroeid aan valsch-phantastische jeugddroomen; ook wij strijden met al onze geestelijke krachten voor een allerhoogsten Vrede. Ja, lach maar grijnzende en verbeteren ellendelingen, verdoemde wartaal-uitbrallers en valsche verhevelingen! Wij komen niet op voor een uitgegist, lafbleek, burgerlijk-verflenst en ijdel humanisme, maar voor het Recht, het groote, eeuwige en heilige levens- en menschenrecht. Wij komen óp voor de ontferden, de gesmaden, eeuwen en eeuwen lang, maar in wier binnenste wezen een vuur vlamt, dat eens hemel en aarde in brand zal laaien. En weet, het vuur was, na het reine water, ook Franciscus zóó heilig, schrijft Celano, dat hij het nimmer uitdoofde, zelfs niet als zijn pij er door verzencht werd¹).

¹) Celano Legende I, 81; Legende II, 2, 165.

Wij hitsen niet op, wij richten. En niet alleen wij, maar alle arbeiders en vele groote geesten in ons land en in het buitenland, wat ons ook scheiden mag, op cultureel of „aesthetisch” gebied. Ook wij, huiverende omwoelers en heftige ontwrichters, willen den allerhoogsten Vrede. Maar niet op de basis van het tegenwoordig maatschappelijk productie-stelsel. In déze verdwaasde, geteisterde en teisterende samenleving is schier alle teederheid, valsche sentimenteele walm; alle adel, protserigheid, alle overgave, berekening, alle schoonheid en reinheid, kernloos, alle barmhartigheid, levensleugen en levensvervalsching!

X

Franciscus, in zijn goddelijke blijheid weemoedig, in zijn stille droefheid verrukt en opgestooten naar het Hoogste, — Franciscus, met zijn evangelisch apostolaat¹⁾, kón niet anders staan tegenover het feodaal-middeleeuwsche Italië. Hij zelf was, naar Pater van den Borne's woord, „geen voorlooper der Renaissance, maar een ideëel vertegenwoordiger der Middeleeuwen”. Ook in zijn streven naar volledige bezitloosheid. De massarijping, het doorgronden van het maatschappelijk bestaan ontwikkelden zich nog niet en de heilige hunkering naar *sociale* liefde en rechtvaardigheid, pijnigde de

---

¹⁾ Dr. Hilarin Felder schrijft een diep-gevoeld hoofdstuk in zijn „Leben des heiligen Franziskus”: Franziskus und die Natur. „In seinem Verkehre mit der Natur ist alles wunderbar, vieles ein wirkliches Wunder” (pag. 347).

Het standpunt van Dr. Tilemann over Franciscus' natuurgevoel is eigenaardig in de beperking. Hij ziet voor alles in den Arme van Assisi het dualisme van den monnik die in en buiten de wereld leeft. Voor Dr. Tilemann is Franciscus' natuurgevoel niet te isoleeren van zijn geheele habitus, van zijn ascetisme en gods-extase. Afgezonderd bezien, als dichterlijken drang, zou het natuurgevoel in Franciscus te zeer een patheïsme worden. Zie hoofdst. B.: „Zusammenfassung enz. pag. 167, „St. z. I. d. F. v. A.”.

harten der onwetende menschen zelden. Er was geen reikhalzend proletariaat en er bestond geen erbarmende levensvisie op eigen beklemd tijdgebeuren. De Oordeelsdag spookte tragisch en barbaarsch in het brein van den landlooper, bedelaar, afgebeulden zwoeger, edelman of ridder; bracht verneveling, angst, helle-visioenen, het eeuwige Vuur, de eeuwige Doemenis! De kerk, in het begin der dertiende eeuw, stond voor crisissen; kapitaal-macht begon te groeien. Welstand der steden nam toe maar bracht ook verderf, afval en geestelijken nood mee. Toen kwam haar Franciscus met zijn heroïek en zelfverloochening te hulp. Maar de arbeidende menschheid van nu, godlof, staat anders tegenover de Samenleving. Ook het revolutionair proletariaat is zich bewust geworden van zijn krampachtige worstelingen, van zijn hoogere menschelijkheid. Het schuifelt niet meer terug naar de schaduwen van Rome's catacomben. Van alles wat zevenhonderd jaar geleden Franciscus, in zijn pathetische of cosmisch-geestelijke gezangen, in zijn religieuze levensdrift, in geweldigheid van ziel en hart reformatorisch als zending begeerde en met almachtige jubelblijdschap tot uiting bracht, in een veroverend rhytmus, kunnen socialisten en niet-socialisten, stof-vergoders en niet-stofvergoders ontzachlijk veel leeren. Dit religieuze genie maakte door zijn armoe-leven, zijn apostolische werkdadigheid, reeds alle vroomheids-praal om zich heen tot monsterlijke onwaarachtigheid. Trots ging hij tusschen de sterken, maar deemoedig en opofferend was zijn gang onder de kleinen. Zoo ziet hem Imle en zoo is Franciscus: teeder, liefdevol, vrouwelijk-gevoelig, koen en oneindig-goed, door een grenzenloos zelfvertrouwen bezield, anderen bezielend. En naar Tilemann opmerkt, altijd gekweld door de elementaire kracht van zijn preekdrift, die vaak de grenzen der extase raakte. In gebed overviel

ook hém weleens twijfel, knagende scepsis en verlangen naar bergen-eenzaamheid. De ideëele naar-binnen-keering van het Franciscanisme was in begin dertiende eeuw de heiligste en vroomste zelfvergetelheid en diepste drang naar menschen-verbroedering. Franciscus zélf was geen overspannen dweper, die wegdook in rotsspelonken, om de verschrikking van zijn tijd te ontgaan. Hij was inderdaad wereld-apostel en bouwer van het Universeele Godsrijk¹). Maar die nú nog zou begeeren, dat Franciscus' boeteprediking, (vrede-boodschap) onder den gloed van den Italiaanschen zonnehemel ontvlamde, opnieuw inwortelde in de zielen, in de harten der schepselen van de twintigste eeuw, *zonder een geheele verandering van het maatschappelijke leven*, voelt van dezen algeweldigen tijd weinig; beseft niets van het moorddadig-immoreele der modern-kapitalistische samenleving noch van de volkeren-psyche welke de evangelische armoede zienderoogen als een onthuisd geschiedsprookje leerde kennen²).

XI

Voor politieke „geweldenaars”, bewaaid door den „geest uit den Hoogen”, blijkt de S.D.A.P. *„de stinkende zweer van al wat laicistisch, gemiddeld, gemakkelijk, leugenachtig en valsch van romantiek”* is. Voor deze lawaai-Christenen (ze stotteren iets van Roma Aeterna, christelijke moraal en zieleheil), zijn ook de apostolische

¹) Dr. Imle schrijft: „Franz bangte auch, die Bewunderung des Volkes und der grosze Erfolg könnnten in ihm die Eitelkeit und Herrschsucht seiner Jugend wieder wachrufen und so aus dem frommen Apostel ein tönend Erz und eine klingende Schelle machen, die weniger Liebe als Selbstsucht verrät”. (pag. 53: „St. Franziskus, ein heiliger Lebenskünstler”).

²) Mijn standpunt heeft niets te maken met het dualisme dat Dr. Tilemann Franciscus toeschrijft, wíl de Heilige alleen heil zocht voor den mensch, in het zich losmaken van ál het aardsche.

socialisten alleen maar stof-vergoders, die met hun grauw en vetzuchtig materialisme, hun bloedige sensualiteit, de vlijmende menschenziel aanvreten. De vunze S.D.A.P.-ers, — razen Utrechtsche wereld-ontvluchters en stichters van cabarets, — hebben hun Marxisme losgelaten; ze zijn „hazenharten en huiknaar-den-wind-hangers”. De communisten zullen zoo mogelijk nog erger gebrandmerkt of in een gril van bloedschendig vernuft bewierookt worden. Maar wat zijn zij zelf, deze angstig-lachende, prille pennehelden, deze ziekelijk-verschrompelde treurwilgen van zeker quasi-roekeloos, roomsch intellect? Wat zijn zij zelf, zekere jongeren, koelers van gloeiende verlangens, onder strijdvaardige calvinisten, met hun star-trotsche (on)mensche-lijkheid en hun troebele, bekrompen, valsch-uitspattende woede? Kunnen al deze soort smiechtige en schuwe huichelaars, verdorven en giftige zoekers naar wat spiritueele verfijning en armelijke emotie één levend woord het aanzijn geven? Wat zijn zij, een deel althans dezer knalzweep-knaapjes (martelaars), zonder geeselende zelf-ironie, zonder innerlijke aanvechtingen, die achter catafalken van schuimende gekrenktheid zoo razend te keer gaan tegen socialisten? Wat zijn zij zelf anders dan schijn-verhevelingen, quasi-idealisten, die op eigen geestelijke vrijheids-ideeën wreed abortus plegen, uit angst dat vruchten zich zetten zullen die in een richting naar het onbeklemd-ademend en beter bestaan toegroeien? Hoe lamlendig zijn deze perverse schermutse-laars en missionarissen met hoogste levensvoorwaarden, wormstekig aangevreten door eigen verbeterden zinnelijkheid welke zij in brandend-verhit venijn (ethognosie der doel-heiligt-de-middelen-scholieren) hun vijanden zoo broederlijk-gul aanwrijven. Zouden deze kleffe wartaal-uitbroeiers, deze erethische zwammers, die zelf met

wrang genot, invectieven opstapelen tegen revolutionairen en christen-socialisten, zouden deze kreupele geweldenaartjes alléén achter de botsing van oorspronkelijke krachten, door de branding van felle wils-opleving, — tijd en tijdperken zien, mensch en massa? Zij monopoliseeren zoo gaarne (geestelijke ridders) met hun baldadige wanbegrippen en in hun verminkende vonnissen, de menschelijk „ziel” en zij smalen in hun morsige schrijverij zoo garsterig, met een verbitterde gekrenktheid, ons stof-vergoders, en zij brallen zoo hevig-lyrisch over de Schoonheid, deze winkeliertjes der vroomheid (tórens boven het Platonische uit), over „hoogste”, verhevenste schoonheid. Maar deze koeige herkauwers, deze halfslachtige en rampzalige schreeuweelijkerds begrijpen niets van hun eigen binnenste, rillend-naakte ellendigheid. Ook zij haten het *profanum vulgus*, gelijk Dante het haatte. Maar deze minachtte het alleen in den vorm van kwaadaardige Fiesolanen.

XII

Zij zien niet hoe mal zij figureeren met hun gebrul en gebral tegenover óns Recht, tegenover onze menschelijkheid! Hoort, gij verkleumde, miezerige en heimelijke zieltjes, die in meetkundige reeksen uw meegevoel, uw zielezorg laat opklimmen! Wij spreken nu eens niet van „imperialistische bourgeoisie”, van „kleinburgerlijke democratie”; wij reppen nu eens niet van „proletarische dictatuur”, van „maatschappelijkeontwikkelingswetten”, van „maatschappelijke ideologie”, van „solidariteitsgevoel”, van „moderne industrie”, van „communaal bezit”, van „ketenen”. Neen, wij spreken gewoonweg maar van het „plebs”, tot menschen-in-de-ruï. Neen, wij gaan, in verstarrings-critiek, niet mee met Gorter, die

met bijna lichamelijke drift ook het sociaal-philosophisch Marxisme op de levende ziel van ieder dichterling en kunstenaar wou afstempelen. „Marxistisch gefundeerde aesthetiek”, gelijk Hendrik de Man het theoretische werk van Henriëtte Roland Holst en Gorter noemt. Wij verachten socialistische aesthetiekerij, zoodra deze vastgroeit aan een dogmatische kern en reeksen uitdrukkingen en terminologieën gebruikt die door hun galm en naklank tot de meest afgesleten schablone gaan behooren. Wij blijven ook nu nog, in groote ontroering eeren wat wérkelijk, uit eigen trillend en levend binnenste en in zelfverzonkenheid, devoot is en zich ganschelijk overgeeft aan een ideaal¹). Wij wenschen de diep-geheimzinnige cultuur van het religieuze leven niet met cynische praatjes („denkprocessen” worden ze hoovaardiglijk genoemd door sanguinische gedachten-avonturiers) uit te wisschen noch alleringrijpendste en heilige geloofs-overtuiging aan te randen. Wij vechten niet, in valsche opzweeperij en terrorisme, tegen ideale gestalten en figuren van vroeger, die met heel hun persoonlijk bestaan als inzet, bewezen hebben dat hun woord hun innerlijk leven en hun leven hun innerlijk woord was. Wij erkennen, zonder klassewrok, dat in een maatschappelijke, in een meest-ideale gemeenschap, geestelijke kern der menschheid altijd volkomen religieus zal zijn en zal blijven. Wij hebben maling aan alle Marxis-

---

¹) Clara Meijer Wichman, schrijvende over de Middeleeuwen in verband met socialisme, schrijft, in „Mensch en Maatschappij”: „Met de middeleeuwen is een belangrijke vertegenwoordigingsvorm van het socialisme gestorven. Is die nu alleen verleden voor ons, nog slechts ontroerend, omdat het menschen waren, behoorende tot de edelsten van het menschelijk geslacht, strijdende tegen verdrukking en vóór broederschap? Neen! er zijn nog banden tusschen hen en ons. In de eerste plaats is er *ondergronds nog allerlei van het religieus-exaltisch* socialisme in het wetenschappelijke gebleven. Dit geldt vooral de zedelijke veronderstellingen en voornamelijk de heilsverwachting, al zijn die ook „schuil gegaan.”

tische dialectiek, die het religieuze in de toekomst te loochenen waagt en met flikkerenden spotblik onze burgerlijkheid begrijpst. Doch willen wij in een tijdgenoot, godsdienstig en geestesvervoerend gevoel zónder restricties eeren, dan móét de drager ervan, onverzoenlijk aan den kant staan van de onderdrukten, aan den kant van het gekrenkte maatschappelijke recht. Dan eerst krijgt zijn geestelijk en humanitair ideaal bodemdiepe menschelijkheid.

XIII

Allen die nu nog, bij de ontwaking der Massa (geen fanatieke verafgoding der menigte!), bevestiging begeeren van het huidige tragisch-sociale leven, vervalschen, — zonder het vaak zelf te beseffen, — eigen innerlijk bestaan. Die keuvelen en krijten, in onbenulligheid wel mee over Franciscuszing, maar die laten de armen, de verstootenen en de nederigen onbeschermd en onbezield aan een meedoogenloos lot over. En hij die in naïeve zielsoprechtheid nú nog Franciscaner is (zonder kluizenaarschap in rotsspelonken) en als apostolisch zinnebeeldvormer niet ervaart, dat de Armoede geen middeleeuwsche allegorie, opcierend en hoofsch meer behoeft, noch grauwe bruid kan zijn van een asceet, die ⁴²blijkt een slachtoffer van eigen voorstellings-symboliek, van „allerhoogste roeping”, ziet door zijn gemoedsgesteldheid en opgewondenheid het leven wél religieus, maar tegelijk verpletterend-onwerkelijk en zonder historische saamschakeling. Hij ziet alleen het heiligste, het hoogste, n.l. met het aangezicht geheven naar God. Maar de massa vermag niet in vreugdelijke vroomheid, optestaren naar den hemel. Het volk moet eerst een geheel nieuwe Gemeenschap, een nieuwe, hogere levens-

vreugde tegemoet gaan. Het moet eerst eigen maatschappelijk-menschwaardig bestaan, zonder eenige terugwijking zich bewust zijn geworden en diep doorvoeld, doorleefd hebben. Het kapitalistische stelsel (in merg en been materialistisch; stofvergodender dan ooit een socialistische samenleving op zijn allerberoerdest kán worden), belemmert dynamisch, geestelijke ontwikkeling naar het hoogst-ideële levensbesef, naar dat aangezicht-heffen-tot-God (apostolische bezieling), omdat het volk aanschouwt, moment op moment, de antagonistische moraal van religieusen en bezitters, door dezen bij iederen stap juist, vertrappt en verminkt; omdat het den hebzuchtigen, heeten adem, den haat van de neroiaansche klasse-instincten telkens afgrijselijker ziet werken, in scheidingen en splitsingen, in rangen en standen onder de menschen die, o daemonische ironie, wél gelijk zijn voor God, maar niét voor aardsche schepselen!

XIV

Von Walter noemde Franciscus' strijdende innerlijkheid, zijn snakken naar het eenzame der bergen en tegelijk naar zijn apostolische taak, een karakteristiek-Middeleeuwsche, dualistische vroomheid, een visioenaire Gods-gemeenschap.

Dr. Imle bestrijdt deze beschouwing en verklaart ze als een zwakke oriëntatie der katholieke religiositeit; acht haar ook zielkundig gebrekkig. Franciscus juist begreep diep, hoe van arbeid een godsdienst moest worden gemaakt. Dr. Imle meent dat Walter, zoo goed als alle Protestanten van moderne richting, in dit verband mis móét grijpen. Dat zij mis grijpen „liegt an ihrem pantheistisch verworrenen oder doch nicht scharf persönlich und überweltlich gefaszten Gottesbegriff, nicht

an der katholischen Religiosität und nicht an unseren Heiligen, bei denen allgemein menschliche Erfahrungen im Gottesverkehr tiefer zum Ausdruck kommen und nachhaltiger wirken als bei Durchschnittsfrommen". (p. 56, „St. Franziskus").

Toch staat Dr. Imle kritisch en zelfstandig tegen de heilige figuur van Franciscus. Deze edele katholiek wil niets weten van uiterlijke Franciscus-nabootsing en van leege bewondering. Hij begeert strijdende geesten en harten, meegesleept door Franciscus' hemelbestormend willen. Hij verlangt wereldomspannende liefdedaden; hij begeert religieuze menschenverheffing en verdiepte Godsvereering, die ook kan verschijnen in sociale hervormingen en artistieke menschenopvoeding.

XV

Zoo is het! Wij beschimpen geen voluntaristisch-mystieken natuuraanleg, noch zielen die in heroïsche aandriften en godsdienstige exaltaties, in onbeteugelbaren drang naar het verhevene, begeeren te spreken van innerlijk godsgeluk en van het Eeuwige in den mensch. Wij huiveren en beven van blijheids-vervoering voor één die zijn individueele gods-ontroeringen kan overplanten op de hunkerende en voor mystiek (maar ook voor Septembriseurs) ontvankelijke Massa. Wij beleven met Celano het wonder van Franciscus' preek. Zijn preeken, vertelt Celano, was als het tooverachtig opgaan van een lichtende ster; als het aanschemen van den morgen na een onweersnacht; als het ontspruiten van het zaad de aarde uit, bij de komst der lente met haar lieve bloemen. Zijn preek stroomde en overvloedde den akker van het hart, zoodat het bloeide van deugd. Zijn

preek was een hymne, een uitstorting van heel de prangende ziel.

Daarom haten wij geprepareerde preeken en kanselleries, die in kerkgalmen verzwijmt. Wij verafschuwen rhetoriek van witte-dassen-menschen en zwarte-jassen-menschen, die angst-huiverig het geweergeknetter van revolutionaire straatgevechten volgen. Maar wij minachten ook schijnwijsgeerig geleuter over „mechanische causaliteit, oorzaak en doelstelling”, gekraai over „massale actie” en „wereld-proletariaat”, van „burgerlijk”-dit, en „ideologie”-dat, om religie te nekken.

Gezelle, in zijn oneindig Gods-geluk, hebben wij lief; ook wanneer hij manend heenwijst naar „De Civitate Dei”. Franciscus (ook zónder zijn kerkhistorische zending), erkennen wij onder de mensen der Middeleeuwen, als de heiligste en teederste figuur na Christus¹). Gij zult dat alles in ons onvermijdelijk wel willen brandmerken als valsche opwindung; als een branieachtige begeerte om ook den religieuze uit te hangen of het lichtende gebaar van den barricaden-vechter die wreedheids-instincten uitleeft, na te bootsen. Maar gij zult eer uwe beschuldigingen en proclamaties wurgen, dan ze zoo, als innerlijke leugens valsch te formuleeren. Hier canceleert geen democratische vrijheidsfrats rond een strijdlied, en hier glanst geen zelfvoldaan roemzuchtig, glimlacherig salon-socialisme, dat met witte handschoenen de deterministische grondgedachte van het historisch materialisme zich laat ontglijden. Het is revolutionair kunstenaarsbewustzijn, dat in de besten onder ons opstaat en dat het edele woord van Franciscus: van een hut uit gaan

¹) Zelfs zijn onwétende godgeleerdheid was oneindig meer dan de wétende. Hoor hoe schoon V. Magni in zijn „La Vita di San Francesco” het zeggen laat, in zijn hoofdstukje: „La Scienza del Poverello, pag. 297: „Fratelli miei, la teologia di quest'uomo tutta purezza e contemplazione, vola com' aquila, mentre la nostra scienza striscia col ventre per terra”.

wij eerder naar den hemel dan van een paleis uit, onmiddellijk beaamt¹⁾). Het brandt in ons, al van de eerste bewuste jeugd af: gemeenschapszin, cultuur-opbouwend instinct. Onze ergernis, ons verzet en onze opstandigheid wortelden altijd in religieus levensgevoel. Het was en is bloedende rebellenhaat en huiverende verachting voor rechtverkrachters. Het is opstandigheid, verzet, gelijk ze leefden in de Propheten, in Christus zelf, in alle hervormers, in alle „dweepzieke drijvers” naar het allerhoogste goed. Maar wie gelooft aan de donzen schil van de vruchten, als ge uw tanden op het steenige van de perzikpit pas gebroken hebt? Gij, Gerard Bruning, edele doode, die met zooveel vlijmscherpte in u (een vrouwelijk-vurig intellect), met zooveel snijdende en kervende levens-oprechtheid, de Schoonheid diende met magische overgave, ook als menschelijk-geloovige, gij hebt toch de kern van dezen drang in mijn werk zoo zuiver gevoeld toen gij mijn „Manus Peet” in „Roeping” liefdevol beoordeelde als *katholiek*; gij voelde wel wat ik met dezen sardonisch-tragischen rampspoeds-mensch wou geven; oneindig meer dan een jammerlijken, zwakgevoeligen bochel die het leven vreest; méér dan een smartelijk-verwrongen Cyrenaïcus, die door de nieuwere instincten-psychologie naar het rijk van onvruchtbaar scepticismezou worden teruggedrongen! Gij voelde het, ten-deele althans. Want wat gij meende dat ik, in hartstocht-stormen ontbeerde (het geloof in „eeuwige waarheden”), dat miste juist gij; echter anders dan ge beseffen kondt, ondanks de edelkoene kracht van uw geestelijke energie en uw strijd tegen koele hoogmoedigheid der aestheten.

In „Manus Peet” en in zijn smartelijke verworpenheid,

---

¹⁾ Casimir Chledowski teekent in zijn hoofdstuk over Bernini aan: „Der hl. Franz von Assisi hat die religiöse Bildlichkeit in hohem Grade dichterisch umschrieben und gedeutet. . .”, pag. 424: „Die Menschen des Barock”.

heb ik reeds tot uiting gebracht hoe hevig in de doorstormde, toch egocentrische ziel van een buitenkerkelijk socialist (levenstype) mét de wereld-ontreddering voortgejaagd, een prangende drang naar wereld-ontvluchting, oplossing van tegenstrijdige problemen in menschheid en gemeenschap en in het levensmysterie, kan ontstaan, zóó violent, dat hij in een folterenden zelfkamp „die hem alle pijnigingen van het torment naar het Oneindige doet ondergaan” (Gerard Bruning over „Manus Peet”) om God en het kruis roept.

Gij, mannen-broeders, kunt met uw bevroren lachjes en valsche kneepjes, met uw smiechtige verdachtmakinkjes (eeredienst van vleesch en zinnen) en virtuoselijk-uitgedachte aesthetiekjes, dien opperst-geestelijken drang naar het Verhevene in ons nimmer, nimmer aantasten! Wat verdroeg de Poverello niet! Ook hij was een levend *verzet* tegen het intellectualisme uit den Italiaanschen leekenkring der dertiende eeuw. Ook hij was, gelijk de katholieke Dr. Imle verklaart, opponent tegen de eenzijdigheid der scholastiek en tegen de machtsoverheersching van geest en stof. Ook wij allereerst, (Arameesch-Hebreeuwsch) zijn uit het gemartelde bloed van Christus, uit het gepijnigd-weeklaaglijke bloed van Job en uit het zienersbloed der Propheten, die „in den naam van God de gerechtigheid handhaven”. Op een andere wijze dan gij en langs een geheel anderen weg willen wij het Allerhoogste onder de menschen brengen, gelijk de hemelsch-teedere Franciscus het begeerde in Assisi, in Umbrië of in het heilige Rome, het Roma Sacra der Christenheid. Zooals hij het zijn leven-lang begeerde¹⁾.

¹⁾ Dr. Jan Walch zegt zoo zuiver: „Het groote, het geniale van Franciscus, datgene dat de geweldige macht van den Geest in hem over alle stoffelijkheid bewijst, — dat is dat hij onbezweken, heel de tweede helft van zijn leven, *hel eeuwige* is blijven zien in al de aardsche verschijningen als spiegeling en schijnbeeld.”

Als wij een andere Gemeenschap eischen op aarde, voor alle menschen, een andere gelijkheids-gedachte, met onbeperkte verwezenlijking der naastenliefde, dan begeeren wij deze nooit en nimmer uit stofvergoding of uit zucht naar lekker leven. Dan willen wij haar nimmer uit een materieelen drang naar een beter bestaan, dat wij nochtans het proletariaat gunnen. Het geweldige verlangen naar een nieuwen maatschappij-vorm (dichterlijke legende?) is vooral een ethisch hunkeren naar recht en rechtvaardigheid. Wat liberale en orthodox-katholieke aesthetici — op rein geloofsgebied door bijzondere goddelijke openbaringen begenadigd, — in Henriëtte Roland Holst, met trillende gevoels-verteederen bewonderend bezingen, dat is juist geboren uit haar sociale menscheijkheid, haar zedelijk besef, dat de dichteres tot de universalistische ontroeringen van haar werk-verhevenheid vermocht te brengen. Erkent dus, dat zulk utopisch dringen-van-het-hart nooit uit een verbastering, aan een lagere levenssfeer van in-genot-verzonken zinnelijkheid kan zijn ontsprongen. Wij willen botte vlerken met cynische gifmengers-praatjes, kreupele Messiasjes van een „nieuwe” schoonheid, niet nú te woord staan. Wij richten ons hier alleen tot de zuiver-ideëele, tot de hooge naturen onder onze tegenstanders, zonder of met Franciscaansche idealen. En dan zeggen wij: al uw ontvankelijkheid voor de lijdensmystiek, voor het goddelijke, het hoogst-verhevene in Franciscus, verrukt ons¹⁾. Maar ontvlucht niet het onrecht noch verzinkt in berusting²⁾. Doet mee aan ónzen strijd, wijl ge toch, gelijk de uitgemergelde Heilige, de gestigmatiseerde uit

¹⁾ Tilemann hekelt de phantastische vercieringen van Franciscus in historische romans. . .

²⁾ Clara Meijer-Wichman schreef over zulk soort „berusting” en zulk een „vlucht” in haar boek „Mensch en Maatschappij”, pag. 64, diep-gedachte dingen

Assisi, in niets meer aan de materie hangen blijft. Als ge dus los zijt van aardisch bezit, van eer en faam; als ge dus meejubelt met Franciscus' wel of niet vrij apostelgenootschap¹⁾, met de „*Dei joculatores*” en Poverello's bovenmenschenlijke levensvreugde innerlijk ook hóórt, laat het u dan, in geprikkeld wantrouwen, niet meer onrustig beroeren dat het proletariaat (de onteigenden, de schepselen die zich ieder uur, iederen dag van hun arbeids-voordeelen beroofd zien) een andere maatschappij gaat verwezenlijken. De arbeiders willen niet meer het persoonlijk bezit, dat een tragische misvorming van ieder menschengeluk meebrengt. Zij willen het collectivisme en daarin de aardse en hemelsche vreugden voor álle menschen, ook al behoudt gij uw vlammenrood banier waarop het kruis tusschen zeven flonkerende sterren straalt; en al verheerlijkt gij het woord van Emile Gebhart over Franciscus, in zijn boek „*L'Italie mystique*”: „*L'Italie n'avait jamais écouté un apôtre plus consolant*”. De arbeiders willen meer dan troost; zij willen het oud-communistisch ideaal weer tot historische werkelijkheid maken en de geld-gemeenschap opheffen. Zij willen een nieuwe Samenleving en in die nieuwe gemeenschap zullen de vrije menschen gaan, misschien, tot openbaringen, tot mystiek, misschien tot uw „onveranderlijke” heilswaarheden en tot uw God²⁾.

---

¹⁾ Mandonnet meent, met Sabatier, dat Franciscus voor alles een wereldbroederschap en geen afgesloten kring van zielezangers en missionarissen zou hebben gewild. Götz en Imle gelooven dat Franciscus wel de geheele wereld van zijn idealen wou doordringen, doch juist voor dit evangelisatie-werk een apostolische elite-groep wenschte bijeen te brengen. Vgl pag. 58, Imle: „Aus den Berichten glaubwürdiger Zeitgenossen, wie des Kardinals Vitry, sowie aus Franzens eigener Lebenspraxis, seinen Handlungen und Schriften geht hervor, dass er in getreuer Nachahmung des Heilands eine Jünger-gemeinschaft um sich gebildet hatte”.

²⁾ Ook tot Franciscus' vreugdegevoel.

XVI

Ach, ik hoor het grinnikend geschater der cynici, die al zulke kleurige sprookjes phantastische zotteklap en argeloos utopisme noemen. Ik hoor het hoongelach van vrome Franciscus-vereerders, snijgend, vlijmend, droog, fanatisch-nuchter. Hoe? Wij los van bezit, omdat de Heilige uit Assisi, de seraphynsche nachtegaal naar het woord van Bonaventura, zijn schatten wegschonk? Wat? Wij vereeren den zelf-kweller, den ascetischen idealist wel, die leprozen kust, maar volgen hem niet. Wij zijn maar doodgewone menschjes die rillen van zijn heilige zelfkastijdingen¹⁾ en van zijn vreemde, boetepredikende grootheid.

Ik hoor ook den rinkelbom der „wetenschappelijke” en psychologische hervormers, die mijn woorden als duffe larie, als lyriek van den kouden grond zullen brandmerken. Want zij, de „wetenschappelijken”, hebben in hartstochtlooze zekerheid den omgroei der maatschappij doorschouwd naar de ontwikkelings-tendenzen van het heerschende productie-stelsel zelf. Zij, wetenschappelijke maatschappij-hervormers, formalisten, gieren om zelfpijnigingen; zij weten, *weten* en achten het woord „verlossing” rariteit, hol, mal, ideologisch, utopisch, burgerlijk. Zoo ondoorgrondelijk, onaanrandbaar en allergeweldigst, buiten gevoel, droom, aandoening, utopie, staan de abstracte denkers van het „wetenschappelijk” socialisme. Zij weten, „weten” ondoorgrondelijk, maar wij, hijgende gevoels-ontroerden, half-manke wederdoopers, in verborgenheid-schemer ondergedoken gnostici; wij natuurschoon-verachtende, dwepende

---

¹⁾ Dmitri Merejkowski laat in zijn Leonardo da Vinci-roman Leonardo zeggen: „Ik heb wel eens gehoord dat de heilige Franciscus neerslachtigheid als de ergste zonde beschouwde. Hij verkondigde, dat hij, die God wil behagen, opgewekt moet zijn”.

zoetelingen, die een heiligen-gemeenschap op aarde prediken of een herlevend Thomas Moore-Utopia, een menschheid in Nergensland zien opdooien; wij laatdwaze Fourieristen en halve gare Saint-Simonisten, wij utopische heilsleeraars van een tragisch menschenlot, wij speculeerders op geheime openbaringen... Ach, zwijg maar hooghartige rakkers. Wij staan even ver af van Fourier's „universelle harmonie” als van Saint Simon's „L'Organisateur” en zijn dualistisch „Nouveau Christianisme”.

Het blijft een leugenachtige voorstelling van boosaardige breinen en van bekrompelingen, die, schoon zelf een goddelijke orde van Christus en een verwerving van genade tegemoet ziend, den strijd der arbeiders om een betere, of een geheel nieuwe samenleving, steeds kenschetsen als een vechten voor méér materieel genot; als een vergrofd of verfijnd hedonisme. Integendeel, hun strijd is een door en door geestelijke, een moreele strijd; geen zinnelooze dwarreling van begeerten. De strijd van het volk bezit ook zijn gemeenschaps-mystiek en zijn Quietisme¹⁾. Deze strijd zal nu eens niet de Renaissance van Italië of van Midden-, Oost- of West-Europa worden; het „intreden van het individualisme”, het „ontwaken eener schoonheidsdrang”; ook niet een Renaissance van verstooters of aanbidders der Oudheid. Deze strijd zal nu eens geen Renaissance-problemen, verklaard door een Carl Neumann of door Burchkardt, door Courajod of door Pater, door Voigt of Symonds, Troeltsch of Monnier, opwerpen; maar nu een Renaissance van de geheele Menschheid, over de geheele aarde, van

---

¹⁾ Op dit feit kom ik later terug, in verband met het boek van Dr. Ludwig Zoepf: „Die Mystikerin Margaretha Ebner” (hoofdst. „Mystik und Geschichtsforschung”) en in verband met een artikel van Prof. Mehlhorn in „Die Religion in Geschichte und Gegenwart”, Vierter Band.

het Frans-Jozefsland heel in het Noorden, tot den voet van het Alexandra-gebergte, heel in het Zuiden zijn.

Wij kunnen alleen in u gelooven, in uw teederheid, in uw erbarmen, in uw genade-gevoel, als ge beseft hoe er bloedend en hartkermend geleden wordt onder de Massa; hoe de onterfden dagelijks gekrenkt, gehoond, vernederd en vertrapt worden door alle heerschende organen van het maatschappelijke leven. Alle menschen zijn voor God gelijk, verklaarde Vader Franciscus, maar helaas niet voor den Burgerlijken Stand; niet voor den Rechter, niet voor de Priesters.

„Son coeur est embrasé par l'amour”.

„*In foco l'amor mi mise*”

schrijft Gebhart in zijn „L'Italie mystique”. Maar ik zeg, het hart van den bezitsmensch is van rijksdaalders-zilver en ducatengoud gloeiend. Want geld, geld is de hevige glorie; geld, bezit is de macht, de daemonische macht van den duivel¹⁾. Het kittelt en aait, het lokt en zuigt op, het verplettert en vernietigt; het scherpt

¹⁾ Al zijn levensbeschrijvers verklaren, dat de zoo zachtmoedige Franciscus in toorn en verontwaardiging uitbarstte, als hij bij de Broeders maar zelfs een schijn van liefde voor geld of bezit bemerkte. Vgl. Celano, het verhaal van het ezelsdrek, waarop een Broeder „met zijn mond” gevonden geld moest deponeeren, naar Franciscus' bevel. (Leg. I. 65). Vgl. ook G. Schnürer's „Franz von Assisi”, waar hij schrijft over Franciscus' „Hasz gegen das Geld”. Vgl. „Die Ordensregeln des Heiligen Franz von Assisi”, van Vlastimil Kybal, pag. 112, waar hij schrijft over Franciscus' leiderschap: „Franz leitete den Orden zwar in patriarchalischen Weise, aber seine Leitung war autokratisch und absolutistisch; von konstitutionellen Einrichtungen war keine Rede und vergeblich suchten wir in den Quellen die leisesten Spuren z. B. von einer Kompetenz der Kapitel”.

Dr. Imle schijnt hierover heel anders te denken. Hij immers schrijft (pag. 60): „Kein Ordensstifter hat seinen Brüdern so viel individuelle Bewegungsfreiheit gelassen wie Franz, wiewohl sein ganzes Streben darin gipfelte, das Apostolat zu vertiefen und die Religiösen zu tatkräftigen Aposteln zu machen. Bernhard liesz er tagelang in den Wäldern herumschwärmen, der abenteuerfrohe Egidio durfte alle Welt bettelnd und missionierend bereisen. Andere konnten sich in kleinen Genossenschaften zusammentun, verlangt wurde nur, dass sie alle, dem Ideale treu bleibend, in Arbeit und Gebet sozialer resp. seelsorglicher Wirksamkeit irgendeiner Art und frommer Innerlichkeit verharren”.

zwaard tegen zwaard; het laat deze maatschappij in een hel om. Geld en bezit zijn bronnen van diepste en laagste prostitutie, van vreeselijkste misdaden, van smartelijkste bezetenheden. . . Ge kunt ook ons beschimpen en onze woorden bombast, wartaal, dwaasheid of ziekelijke ideologie noemen. Wat deert het! Wij staan, in innerlijke overgave aan het goddelijke, tot Franciscus, als een zandheuvelke tot een Babeltoren. Maar toch herhalen wij: wat deert het? Is de Jood Jezus (voor de Christenen de menschgeworden zoon Gods, de tweede Persoon der heilige Drievuldigheid), niet gesmaad en gemarteld? Is Franciscus als pelgrim zelf niet door zijn stadgenooten uitgekreten voor Pazzo en met steenen en modder geworpen? Is Dante niet uitgebannen, is Spinoza door kerkelijke tucht niet doodgevloekt? Zijn Jeremia en Jesaja niet gefolterd?

XVII

O, ze vervolgen ons dag en nacht, de wanhoopsgelaten, de angstgezichten van het lijdende volk! Ontberingen striemen rimpels van wrangen nood in de aangezichten der onterfden. Hun oogen zijn dof en verglaasd of lichten van haat en loeiende woede. Zij ondergaan pijnigingen, smartelijke verachting, leed en krenking: „la race maudite”, en al deze smarten en droefenissen kunnen zich ook op ons wezen stigmatiseren. Gij moogt met al wat u ontzweeft vrijelijk spotten! Gij kunt vragen naar ons gedragboekje. Gij kunt striemingen en wond-teekenen tegen betaling te kijk eischen. Maar wat beduidt deze gierende hoon naast de bestáánde menscheids-tragedie? Hebben Renan en Hase niet de werkelijke stigma's van den gadeloozen Poverello voorgesteld als een middeleeuwsch, vroom bedrog? En zijn ook de stig-

mata bij de „dienstmeid” Catharina Emmerich niet hysterische zinsbegoochelingen gescholden? Wij spreken maar zinnebeeldig, heel uit de verte van „ons”, om te doen gevoelen dat wij eigen geluksleven niet kunnen afknakken van geluksleven der gansche menschheid. Ook wij moeten leeren strijden, in zelfverzakende en dienende liefde, zonder tot ataraxie van den Stoïschen en Stoïcijnschen Epictetus, of van Pyrrho, lamlendig en onbeweeglijk, terug te zinken. Ook wij streven naar onthulling van den innerlijken zin in het woord: „Hef uw oogen en zie van de plaats waar gij zijt”.

Franciscus, de Minderbroeder, staat er geschreven, streed niet voor eigen zaligheid, voor vrede van eigen ziel, maar voor behoud van anderen in de allereerste plaats. Het minst bewust voor roem eener Kerkgeschiedenis. Want die behoort ook tot de begrensdheid, tot de wereld, dat is tot „de menschheid ná den zondeval”. Franciscus’ leven is even tragisch als verheven geweest; even smartelijk door zijn lijden als heilig-jubelend door zijn extasen. Maar Vader der nationale mystiek, gelijk Schnürer hem doopte, — wás hij. Is het geen allerwreedste ironie van het lot, dat nu de sterfdag van een wereldbroederschap-begeerenden *Sint Franciscus* door een *Mussolini* tot nationalen feestdag werd uitgeroepen?

Zullen de mensen dan altijd wéér in „duisternis wandelen?”

REMY DE GOURMONT, BALZAC EN SAINTE-BEUVE¹⁾

I

Een angelspitse, scherpe geest is Gourmont, de essayist; voor de twintigste eeuw wellicht uitgebleekt als een papyrus, ondanks zijn „Epilogues”. Ach, hoe beminde deze óver-zinnelijke symbolisten-vertegenwoordiger onder critici en aestheten, hoe bevleide deze kamerminstreel, les lys! les roses! les branches et les feuilles! (Sensibiliteit bij opbod!) Zijn nerveuze en paradoxale vernuftsstijl is plagerig-superieur, uitgeslepen-reactionair en anarchistisch, om beurten. Remy de Gourmont is koel, vinnig, tergend-ironisch van tongval. Soms onverhoeds man van wrangste accenten, hoffelijk, subtiel en objectief; sarcastische begnuiver vooral van gemoeds-verteederingen, verheerlijker van „l'état de doute”, maar ook van „la joie, la joie cachée”; verborgen vreugde des sceptischen peinzers. Hij is een zwierig en artistiekerig romaansch filosoof, soms een blind-weerspannige tegen het stormende leven; vaker nog een wonderlijk mengsel van duister-religieus mysticisme (soort van turf-vuurtje voor kille godloochenaars)

---

¹⁾ Naar aanleiding van Remy de Gourmont's „Balzac et Sainte-Beuve” „Promenades littéraires” V. —

en zwoel-achttiende-eeuwsche vrijdenkerij. (Ook Sainte Beuve was verzot op de achttiende eeuw; zie De Goncourt „Journal” II). Broeische zinnelijkheid en het overbrutale-oprechte, bijna aanstellerige van zijn wulpsche biechten (hevig-sensueel verbeeldings-instinct dat zich uitleeft tusschen nevrose en inktpot), brengen Gourmont's erkende en weer geloochende verwantschap met de dood-slappe, redeneerzieke achttiende eeuw aan het licht; zijn verwerking vooral van haar loszinnig, spotzuchtig, koud-hekelend ironiseeren en haar schaamteloos wegbluffen van burgerlijk fatsoen. Maar tegelijk overwolken godsdienstige verfijning en een symbolische verborgenheidsleer al het rauwe, harde en rationalistische van zijn moreele kern en van zijn geraffineerde Ik-cultuur. Een blauwe ader van Montaigne zwelt en kronkelt er zwaar, soms grimmig, over zijn breede slapen en zijn hoog voorhoofd opent een donker-diep en driftig denkportaal. Maar ook is Gourmont vaak ontkracht (ge ruikt het ranzige „Les héroïsmes superflus” van dandy Barrès), duf, saai, dor en harteloos door zijn brozen schiftingsdrang en geronnen cynisme; door zijn geestelijke atrophie, zijn kwijnerij en spleen. Ook is hij kletsrig, quasi verfijnd-aristocratisch; mal-achterlijk behoudend, halsstarrig, ondanks al zijn libre-espriterigheid; ondanks al zijn sceptischen spot met vaderlandsliefde en soldaten-oorlogsspel; ondanks rillerig vernuft. Tenslotte door-en-door Franschman uit het bekken van Parijs, uit het „oude Frankrijk” (Dumur). Beroeps-littré's en verkapte amoralisten en recalcitranten mogen vrij leuteren van „*élégance de pensée*” en van „*douce sublimité*”, er gaat iets geslachtloos uit van dezen libido-symbolist, later positivist, die met de maatschappij en zijn schouwend sybaritisch Ikje bijwijken geen raad weet. Op deze slechte elementen in stijl en werk van

De Gourmont, zal Van Deyssel indertijd blijkbaar, fel-subjectief en vaak essentieel-wisselend, gereageerd hebben, toen hij zijn norsch en vernietigend vonnis in tien regels over Remy neerschreef. Van Deyssel verfoeide dien geest, al erkent hij het achttiende-eeuwsche van De Gourmont's proza door diens wellustigheid. Dr. Tielrooy verklaart, dat Gourmont's „Le Latin Mystique”, studie over het middeleeuwsch kerklatijn, een der mooiste wetenschappelijke studies blijft, ooit over welk onderwerp ook, geschreven. Ook Gourmont's stijl waardeert Tielrooy zeer, al mist deze voor hem de gracie van Anatole France. Dr. Paul Voivenel juist plaatst Gourmont's stijl boven dien van France. . .

„Isolé dans son travail, il s'est contenté de capter les sensations et les idées et de les traduire dans les livres dont le style souple, vigoureux et frémissant est supérieur à celui d'Anatole France”. („Remy de Gourmont vu par son médecin”, p. 130).

De Gourmont's mijmerend sarcasme ruikt nu en dan naar een oud, duf kruidnagelenbusje. Hij zelf wordt schrijver-heros met een handkoffertje waarin zijn groen gebit phosphoriseert. Gourmont is een smuller, een geestelijk epicurist, die wel zijn eigen botjes zou willen proeven, uit weet-hartstocht, uit ontledings-en doorgrondings-drift. Vóór-Freudiaansch en klinisch-onderzoekend is zijn „Physique de l'amour”: diabolieke verwerkelijking van het algemeen-menschelijke. Daarom ook door De Gourmont in bijtitel nader geheeten: „Essai sur l'instinct sexuel”; met zijn merkwaardig tiende Hoofdstuk „Le mécanisme de l'amour”. Deze Normandiër, deze ziels-ontledende hunkeraar naar een „solitude planante” (Legrand-Chabrier), sprong wild op de gezwollen moraalbuit der Fransche bourgeoisie en haar katholieke traditie, met ontstellende veerkracht.

Onder perversie en verfijning — „la merveilleuse intelligence de Remy” — neemt hij de blonde-beest-theorieën (woest-Germaansche laagland-phantasmen) van Nietzsche over en plant ze de latijnsche aarde in. Er doorheen mengt hij een brok Baudelaire-hoon en een luid-uit-tartend en duivelsch lachen van De Lautréamont. Ook laat hij wel, onder een dalmatica, het blonde beest opbochelen en krijten: er is geen God dan Allah! Helaas, veel werd in scène gezet en belicht met Bengaalsch vuur, ondanks de loochening van meneer Dumur¹). Gourmont is een anarcho-aristocraat, een nijpend, erotomanisch intellectualist en een zenuwziek individualist, die opwinding evenzeer vreest als werkeelt-handen. Toch, deze zelfontleder, die zijn eigen hersenschors volkrabbelt met hiëroglyphen en oogknip-reflexen bestudeert, deze ironische bespotter en grillige hekelaar van kuischheid en religie, is sonoor nazinger van het kerklatin, het mystieke latijn dat klinkt en dreunt als orgelmuziek, en verdiept zich wetenschappelijk-grammatisch in philologie en folklore. Deze passieve modernist en zelf-kweller is dolgraag middeleeuwer; heeft minstens één uur per dag mediaevalsche koorts of wroeging²). Zijn dokter, Paul Voivenel — die een „Essai de physiologie littéraire” over hem schreef, — doopte Gourmont reeds „un sensuel cérébral”, doch repte niet van zijn religieuse beverijen, soort morphinisme van den geest;

---

¹) In een opmerkelijk-spitszinnig geschrift over De Gourmont, van Legrand-Chabrier, heet het: „S'il est difficile de traiter Remy de Gourmont romancier, selon la normale acception du terme, il ne l'est pas moins peut-être, et cela étonnera à prime abord, de le traiter de critique”. Gourmont is geen letterkundig rechter; hij is uitsluitend essayist, meent Legrand-Chabrier.

²) Frans Erens achtte indertijd Gourmont's voortreffelijk en invloedrijk „Le Latin Mystique” niet veel meer dan christelijk-renaïssancistische ijdel-tuiterij. Plaats hier tegenover Alphons Diepenbrock's stuk over Remy's „Le Latin Mystique”, N. Gids 1893.

noch van zijn hyperaesthesieën¹). Want het door-en-door kwasterige van zulke critische zelfzuchtigen, was en is hun vermeende onbegoochelbaarheid en onvatbaarheid voor levensillusies, voor groot-menschelijke tragiek, waarmee zij het ijdele air aannemen van de meest ontroeringlooze schepselen ter wereld te zijn. Een vuns en vaporeus spel en een voos snobisme van de hoovaardige ziel, die eigen afhankelijkheid van het Al-bestaande niet beseft. Maar in deze studie zien wij spitszinnigen De Gourmont als scheidsrechter tusschen den worstelaar Balzac en den stiekemen pootjesdraaiër Sainte-Beuve. Balzac en Sainte-Beuve waren vijanden. Vijanden? Nu ja, vriendschappelijke vijanden, of vijandelijke vrienden; zooals het literaire Sanhedrin dat uitlegt. Dr. Morin, in zijn penetrant, pas verschenen boek over Sainte-Beuve, noemt Balzac zelf „mortel ennemi de Sainte-Beuve” (p. 240). Sainte-Beuve, eenmaal los van de zwoel-romantische school, door wier aanhangers uit het malle Cénacle-kringetje de „Volupté”- en „Poésies”-createur zich vroeger met lof had laten bekwijlen, (let wel, als gróótt dichter, terwijl „enfoncez Racine” geroepen werd), schreef vaak op bijtend-scherpen, soms minachtelijken toon over Balzac²). Balzac, de gargantuellische lacher

---

¹) Lanson merkt in zijn „Histoire de la littérature française” II, p. 396 op: „Remy de Gourmont est un curieux, pénétrant et paradoxal esprit, un esprit vaste, agile, incapable de s'ajuster aux cadres d'une orthodoxie ou d'un parti et très fier de sa liberté, qui est réelle, quoique peut-être moins complète qu'il ne croit”.

²) Maar sprak ook wel in groote woede, behalve van Michelet, Musset (de eenige die hem in het Cénacle-kransje waagde te bespotten), Cousin, Villemain, Hugo, ook over Flaubert. Zie de Goncourt: „Journal” II, p. 70: „Nous trouvons Sainte-Beuve, je ne sais pourquoi, exaspéré contre *Salammbô*, et furibond et écumant à petites phrases: „D'abord c'est illisible. . .”, kreet hij.

Sainte-Beuve's fel-afbrekende critiek op „*Salammbô*” bepaalt mede zijn plaats als door en door burgerlijk beoordeelaar. Tegen het vonnis kreet Flaubert zijn scherp protest. Hoezeer Sainte-Beuve kon *haten*, deze man, *modeste* mais *digne*, vertellen ons alweer de Goncourt's. Zij spreken over Marie Antoinette

(maar ook „essentieel een poëet”, Van Deyssel); Balzac, uitbarster en megalomanische toornier, kreet dadelijk, in driftstuip: ik zal dat scribentje met mijn pen doodsteken! Balzac kende de Achilles-pees van Joseph Delorme, het smeeklijk-weeë ná-Werthertje, dat zich met zijn tuberkuleuse „Poésies et Pensées” al heel jong den literatuur-dood had ingehoest. Over „Joseph Delorme”, dat posthume gewrocht van kranke zelfliefde, heeft Sainte-Beuve gebiecht, in een brief aan Loudierre, van 23 April 1829. Hij verklaart:

„Ce malheureux livre a eu tout le succès que le pouvais espérer; il a fait crier et irrité d'honnêtes gens beaucoup plus qu'il ne m'eût paru croyable: — Mme de Broglie a daigné trouver que c'était *immoral*; — M. Guizot, que c'était du *Werther jacobin et carabin*. — Il y a eu là-dessus scission et débats au *Globe*: Leroux, Jouffroy, Damiron, Lerminier, Magnin, d'une part; et de l'autre, MM. Vitet, Desclozeaux, Duvergier, Duchâtel, de Rémusat. N'est-ce pas glorieux et amusant?” (p. 178: *Lettres de Jeunesse* in „Souvenirs et indiscretions”).

Balzac kende de zwakke plek van het grienerige, griezelige Byron-manneken-pies; van den weeken, huilerigen drenzer Joseph Delorme, van Sainte-Beuve, „le célibataire révolutionnaire” (De Goncourt), dén vroegeren romanticus, die in dolle eierzucht, tijdens zijn borstkwaal, hart-aandoening en teringachtige longen, voor geweldig verbeeldings-genie wou doorgaan. Omdat hij op het Collège Bourbon met den eersten prijs voor Latijnsche verzen ging strijken? Het mocht wat. Onze jeugdige Hugo de Groot verrichtte op achtjarigen leeftijd al geleerder Latijnsch-elegische kunststukjes. Balzac kende

---

(„Journal” II, p. 105): „Sainte-Beuve laisse percer un sentiment très hostile à la personne de la Reine, une sorte de haine personnelle”.

En hoe erbarmelijk-persoonlijk hekelde hij niet den somber-romantischen Chateaubriand, ook eerst tot het uiterste verheerlijkt in Sainte-Beuve's woord over „Mémoires d'outre-tombe”.

de lijfspreuk van Sainte-Beuve: *modeste, mais digne*¹⁾. Hm! Hm! hm! hm! . . . Ma grand-mère était anglaise, . . . gromt Sainte-Beuve. Hm! hm! En ik ben niet-wél familie (zie „Port-Royal” IV, p. 564) van le docteur Janséniste Jacques de Sainte-Beuve. Hm! hm! . . . Walvischachtige Honoré spoot zijn kleurige fonteinen door de omgekrulde neusgaten. De oogen flikkeren. . . „De petits yeux, mais très vifs” (Paul Lacroix). Bescheidenheid en waardigheid, voor de middelmatigen. Met één sanguinischen ruk — tóch geestig gebaar! — ligt de slaapmuts van den gluiperigen harpoenier-moralist op den vloer. Laten wij vaststellen: Sainte-Beuve was soms een slinksche smuiger, een egocentrisch genietter, een stille smuller, omdat hij zelf „l’art culinaire” der causerie door-en-door verstond; dorre rapporten en doode archivaris-gegevens transmuteerde tot boeiende literatuur. Pathetische Engelschen als Mathew Arnold, murmelen dan al gauw iets van kiesheid en fijngevoelig ontzien van personen²⁾. Hoe valsch-puriteinsch en leugenachtig. Sainte-Beuve, met zijn z.g. psychologische critiek, hoonde Balzac op tartend-sarcastische manier, maar zoo schijn-bedaard, zoo *digne et modeste*, dat niemand hem ereigenlijk zuurom durfde aankijken. Rigoreuse Balzac, diabolische woorden uitblazend en wegstampend³⁾,

¹⁾ Deze uitdrukking bezigde Sainte-Beuve in: *Ma biographie*, p. 32: „Souvenirs et indiscretions”: „Dès ma jeunesse, j’ai toujours compris la critique autrement: modeste mais digne”.

²⁾ In het groote werk van Frederic Lawton over Balzac, wordt Sainte-Beuve zoo gezien: „Sainte-Beuve was not an altogether unprejudiced critic of the novelist”; (Lawton: „Honoré de Balzac”: *Value of the work*).

Ook Dr. Georges Morin verklaart in zijn conclusie op „Sainte-Beuve et la médecine”, p. 252: „En un mot, Sainte-Beuve porte le sceau de l’éducation médicale qui lui fut donnée: il en eut les qualités et les défauts. Excellent observateur, trop scrupuleux peut-être, il manqua de largeur de vue et d’esprit de généralisation”.

³⁾ Louis Lumet erkent, „Vers la fin de 1835, Honoré de Balzac très attaqué dans la presse. . .” (H. de Balzac. „Critique littéraire”, p. 12).

maalde den „waardigen” criticus-van-het-vaak-kille-breinwerk tot gruis.

Was Balzac, — in wien een beetje wanstaltig het melodramatische detective-bloed van Vidocq nátintelde, — wel ooit een literatuur-criticus in hoogerem zin, zooals Barbey d'Aureville verklaart van Sainte-Beuve?:

„Elle (literatuur en critiek) a été pour lui une brève maîtresse et la maîtresse s'idéalisant, est devenue sa meilleure amie”.

In „Promenades littéraires” V, brengt Remy de Gourmont een oordeel van Théophile Gautier over critici in het algemeen. Gautier duldde nl. geen aanvallende critiek van een schrijver...

„qui n'a pas au moins tenté l'oeuvre littéraire, qui n'a pas l'expérience de la création, qui n'a jamais exprimé ses idées que directement, sans oser leur donner une forme vivante”.

Hij vergeleek ze

„à ces duellistes qui n'accepteraient le combat que munis d'une solide cuirasse; mais au lieu de l'être d'acier ils ne seraient cuirassés que de néant et l'adversaire ne saurait les atteindre au coeur, à l'oeuvre, puisqu'ils n'en ont pas”.

Behoort de constitutioneele Faguet tot de *creatieve* oordeelaars, toen hij uitriep:

„Tout le monde tombe d'accord que Balzac écrivait mal”.

Of bleef hij „a typical member of the middle class” (Edmund Gosse in zijn „Aspects and Impressions” p. 215)

O, het Romeinsche Imperium der Fransche vonnisers, dat in een kruidenierswinkel uitmondt.

II

Onstuimige Balzac voldeed, toen hij critiek begon te schrijven, aan Gautier's eisch. Laat in 's hemelsnaam

Balzac's mode-knuppel buiten rekening! Die legendarische „canne de monsieur Balzac” is bewaard voor het juthoofd Sainte-Beuve¹⁾. Balzac, in alles even plotseling en vurig, was zélf cyclopisch en koortsig schepper van krioelend-vele gestalten-in-spheer; stond op een tooverberg van voortbrengingskracht, buiten zijn naïef-aandoenlijke „Fabrique de l’Absolu”. Balzac, met zijn afjakkering (veel melancholischer dikwijls dan zijn geweldige lach toelaat te onthullen), met zijn soms smartelijken zelftwijfel en angstaanjagende overwerkingsdrift, had zijn inbeelding als zelfverwerkelijking en ophitsing van eigen macht, godbeter ’t, broodnoodig. Zijn dwaze megalomanie is tegelijk inspiratie-bron. Hij moest zich houden aan zijn bluf en wat hem omgolft. Verwees hij David d’Angers niet naar zijn neus? . . . „Prenez garde à mon nez, — mon nez c’est un monde”. (Th. Gautier, „Honoré de Balzac”. p. 8). Montherlant zou hij zekerlijk naar een ander lichaamsdeel verwezen hebben, indien Balzac had kunnen vernemen waaróm deze syncretist van gedachten en gevoelens hem en Flaubert slechts „nobles poussahs” schold. (H. de Montherlant, „Aux fontaines du désir”, p. 220).

En onversaagde Remy, met zijn oude-vrijers-hebbelikheden en zijn verlepte lobelia's? Bestaat er een critiek, zoo hoog van stijl en ideeën-macht, zoo intens van bewogenen zielsgang en hunkerend verlangen, zoo sugges-

---

¹⁾ Haar „charmante” en „pikante” geschiedenis schreef „la belle Delphine” (Gautier), de bekende Mme de Girardin „Femme à la mode” (Georges d’Heilly), in „La canne de M. Balzac”. En een zedekundig verhaal er over, uitgever Werdet in „Souvenirs de la vie littéraire”. Deze oneerbiedige zou blijkbaar, als *editeur*, door Balzac onder de aasvogels nevens den gier, op Prometheus losgelaten, gerangschikt zijn.

Vgl. Aphonse Séché et Jules Bertaut's Balzac”, p. 77. Mme de Girardin kreeg van Sainte-Beuve dwaze streelerijen, terwijl dezelfde „belle” hem later nochtans als verrader, renegaat en overlooper brandmerkte en afstrafte in háár „Causeries”.

tief en meeslepend van hartstocht en stormachtige vaart, dat ze tot creatieve uiting wordt? De Gourmont heeft den eisch van Gautier niet verdrongen, met zijn spitsbogen-stijl en zijn gloed-van-gebrande-glasvensters, als in „Le livre des masques”. Evenmin Anatole France. De Gourmont („né amant prédestiné de la langue française”, zegt zijn dokter, Voivenel), was ook createur, al stond hij soms potsierlijk, verwoestend en heilloos buiten de levens-werkelijkheid en al bleef hij met zijn schraal literatuur-ikje, een poos glimlacherig het geweldige wereldgebeuren bekijken en becritiseeren onder zijn scharminkelig pinakel; tenslotte voor spel van psychologisch kwijner en symbolisch overbeschaafdeling. Beoordeelt „Sixtine” en „Les chevaux de Diomède”, zijn ongelukkige verzen „Divertissements”¹⁾, (steenengooierij door het voorportaal van een kathedraal), zijn „Une nuit au Luxembourg” (de „note finale” erin onthult zijn klaagzieke onmacht als *roman*-bouwer hel), zijn „Simone” hoé ge wilt, De Gourmont kende de innerlijke spanning van scheppenden, doorwrochten arbeid. Hij kende het bruisen en trillen van het brandings-schuim der scheppingsdriften. Romans van „la vie cérébrale” schreef hij, zonder levende creaties, onder een slaapwandelaars-mime. Zoo mislukten zijn „Histoires magiques” (waarin „Le secret de Don Juan” en „Celle qu’on ne peut pas pleurer”); vooral „Le songe d’une

1) Het quasi aesthetisch-wijsgeerig en aanmatigend gedaas, in de Inleiding van „Divertissements” alleen reeds: platgetrapt gras waarop oude koeien uit de sloot worden gesleept: „La vie, est discontinue et ne se compose que d’instantanés reliés par l’inconscience; la nature essentielle de chaque poésie change selon le caractère de ces instantanés ou le poète a pu prendre conscience de lui-même”, is hoogmoedig, ziekelijk en overprikkeld.

De apollinische vreugde van Gourmont is geroofd uit het Register op Nietzsche’s Werken of ontleend aan Shelley’s „zedelijke wanorde”.

Het merkwaardige van Gourmont’s „Couleurs”, zijn niet de „Contes Nouveaux” en de „Choses anciennes” er in, doch het „Voorwoord” en zijn formulering van het **wexen der romankunst**.

femme". Hij creëerde er tegenin „Un coeur virginal" (voorlooper van de tegenwoordige „romans purs"). Hoe ook, de spottende mijneraar — idealist met breukband, — de vrome, soms sadistische vrijdenker, die een geestelijke beweging van symbolisten in gang hield, de ernstige en spiritueel-ontuchtige, de kuisch-perverse, de lam-lendige schimper op democratie, die eigenlijk geen stijging en geen val van emotie, geen aanlaaiing en uitblussching van haat kende; die je telkens wil afranselen om zijn zelfzuchtige rust-in-levenshouding, om zijn ruggegratlooze hyper-anarchie; die het niet-willen wél wil en het wél-willen niet wil; de taaldoorgronder en stijlcierder, de zoeker naar woord-oorsprongen en woord-vormingen, hoe óók, creëerde, tusschen dagen van innerlijke pijn en impotentie, van neerslachtige morose en zelfbeloering, lyriek en meditaties, gevoed met rauwe eieren en cognac. Balzac daarentegen, man van reus-achtigen drang, satanisch tot in zijn goedheid en gemoedelijkheid, verafschuwde alle geestelijke klaplooperij; was alléén creatie. Ook in zijn essay's.

III

Van „Hernani", verklaart De Gourmont, heeft Balzac de luidruchtige, niets begrepen. Maar achtenswaardige Gourmont, droeg Honoré, — de fysieke Balzac die ons vaak irriteert, — zijn blanke dominicanen-pij dan slechts voor uiterlijk vertoon, als vermomming? Begeerde hij misvorming van het bevallig-romantische of van het buitensporig-idealistische? Om het even. Gourmont decreteert: Balzac werd niet geraakt door nieuwhed van het werk, door argeloosheid, noch geprikkeld door geur van zulke versche bloemen, waaraan velen uit de Romantische School zich nog bedwelmden. Gourmont zwaait

kruiswijs naar vier richtingen zijn loodsvlag: Balzac, zonder almaten, weder op eigen houtje, is ongevoelig voor poëzie, harmonie, voor schoonheid, en bovenal gesloten voor de romantische gedachte. Ach, ach, zoo een armelijk-bloeiend woestijnplantje van de provincie als Balzac ook was! Zoo een opslokker van salonmenschjes! Ach, hoe ordinair gezien bij een man van zooveel adellijk instinct, Remy!

Neen, dat is geen critiek-kern, maar maximale raaskallerij van een wankelen subjectivist. Balzac was „uiteindelijk” één brok romantiek, zoo goed als één brok brandende realiteit, die overal electrische vonken uitspatte. Zijn ficties stijgen nu en dan tot de hoogte der groote tragedie. Balzac's „phantasmagorie” stoot den schepper van „La Comedie Humaine” ook vér boven Zola uit; Zola, die Balzac in zekere opzichten zoo grof om zijn imaginatie miskende¹), en hem in anderen zin onbegrensd bewonderde, overal waar hij in zijn scheppingen „le sens du réel” vertoont.

Balzac's critiek, — kreunt Gourmont onhebbelijk, — bezit geen andere dan reactionaire waarde. Balzac verlangde niets te begrijpen dan zichzelf en zijn belangen, zucht De Gourmont; Balzac is een geloovige die zich een wijsgeer waant. Idiote huisbazen-philosophie! Alsof een geloovige geen wijsgeer zou kunnen zijn. En Gourmont zelf is misschien een wijsgeer, die zich een geloovige waant, ondanks zijn vrij-geesterij en

---

¹) Zola over Balzac: „En un mot, l'imagination de Balzac, cette imagination déréglée qui se jetait dans toutes les exagérations et qui voulait créer le monde à nouveau, sur des plans extraordinaires, cette imagination m'irrite plus qu'elle ne m'attire. Si le romancier n'avait eu qu'elle, il ne serait aujourd'hui qu'un cas pathologique et qu'une curiosité dans notre littérature”. („Le roman expérimental”, p. 212).

Vautrin, als psychisch-reële schepping niet erkennen, is een vonnis over eigen geest en dramatisch gevoel. Juist hierin blijkt Zola zooveel kleiner als kunstenaar en createur, dan Balzac.

linguïstische uitlegkunde van katholieke zinnebeelden.

Het is, kalm overdacht, eigenlijk om te proesten. Gourmont, dubbelhartiger pseudo-classicist dan Anatole France, de intellectueele parmantigerd (ik hoor skelettengerammel in den dikkerd), de pervers-intellectueele zinnengenieter, likeurstoker van alcoholisch proza, die den reus Balzac, den schepper en onthuller van al soort menschelijke naturen, gaat bevitten of komt ontvlooien. Niet alleen in zijn studie: „Balzac et Sainte-Beuve”, maar ook, maller en grover, in zijn stuk: „Les maîtres de Balzac”:

„C'était aussi un esprit trouble, et son oeuvre aussi est une oeuvre trouble, beau fleuve où venaient se déverser trop de rivières empoisonnées”. („Prom. lit.” II, p. 120).

Ook in zijn boek: „Le problème du style”, kletst deze heldhaftigenazaat-Druïde, tusschen vergelijkende spraakleer, hopeloos óver en tégen Balzac¹⁾. Wat wil dat kleverige afdruksel, dat samensmeltsel van Taine en Villiers de l'Isle Adam eigenlijk? Wat wil dat Nietzscheaantje met gewrichtsrheumatiek; wat wil die Renan met koor-knapenstem, deze zoete zalver en glimlacher, die de natte vuurpijlen van Voltaire weer begeert te ontsteken op de ijdelheidskermis der twintigste-eeuwsche menscheid? Wil hij Balzac knauwen en krenken en galsterige buien luchten? Is hij psychasthenicus en plager, een roddelende hekelaar achter horretjes? Is hij, in zijn rede-neederige onmacht, meer vóór den geleerden Sainte-Beuve (leunstoel-wijsgeer, wiens „sang-froid” Scherer

---

¹⁾ „Balzac, avant de trouver dans le réalisme sa véritable voie, imita beaucoup les romans populaires anglais”. (Hoofdstuk: Le plagiat, in „Le problème du style” van R. de Gourmont).

Ook in zijn opstel: „Les maîtres de Balzac” („Prom. lit.” II), op het voetspoor van André Le Breton's „Balzac, l'homme et l'oeuvre”, wordt Balzac's „doopceel” gelicht.

al keurde), dan vóór onstuimigen en scheppend-denken-den Balzac met zijn electromagnetisch-geladen artiestengeest? Laat hij Balzac eens in de oogen kijken. Heeft hij die vermetele oogen gekend, waarvan Gautier in zijn „Honoré de Balzac” p. 9 zegt:

„Quant aux yeux il n'en exista jamais de pareils”.

twee fonkel-zwarte diamanten, van goudreflexen doorschitterd en een blik die door muren en harten heen-sneed; oogen om dieren te bezweren; oogen van een heerscher, van een beestentemmer? Voor dié oogen, met hun zengenden gloed, moest men zwatelenden Remy ter verantwoording roepen.

Gourmont, die in zijn ziekelijke sexualiteit alles naar het cerebrale dringt, die loom en lui, byzantijsche uit-spattingen phantaseert, geniet én van de verdorvenheid én van de teederheid. Onder den rook van zijn eeuwige cigaret ontrolt zich voor dezen nicotine-inzuiger het biologisch panorama der menschelijke en dierlijke liefde. (Nog veel perverser Verbeelding onthult dokter Voivenel van zijn cliënt-patient). Zoo wordt Gourmont allicht gehinderd door de almenschelijke gezindheid van den machtigen Balzac, den ontzachlijk-dramatischen ziener, wiens heel scheppingsleven uit psychische *dadén* bestaat en van wien, al beeldde hij menschelijke beestelijkheid van instincten, toch kon getuigd worden:

„Nous l'avons dit, sa sympathie va aux humbles; sa curiosité vise la force brutale, le parvinisme, l'arrivisme, l'éternelle oppression du faible par le fort, la force de l'instinct et de l'humanité animale”;

Maar tot slot:

„son admiration va aux êtres supérieurs”.

„La genèse et le plan des caractères dans l'oeuvre de Balzac”, door Hélène Altszyler, p. 237—238.

Balzac, is een gulzigaard, een geestelijk vraatzuchtig weetmonster, die b.v. het „Traité de la lumière” van Herschell met wild gerucht besnuift, zijn neus opkrult en durft aanvallen; nu ja, niét als de physicus Helmholtz, die met ruimte-aanschouwing, met waarnemings-aggregaat, met geometrie en mechanica goochelt. Maar toch, als oorspronkelijke doorschouwer, al wist hij toén nog niets van trillende en ontrillende intervallen. Gij kunt Balzac's oorspronkelijk stukje vinden in „Le feuilleton des journaux politiques” van 17 Maart 1830. Hierin bespreekt hij hoogst opmerkelijk het „Traité de la lumière” van Herschell. Stel je voor, de kranke vermetelheid van een romanschrijver, die zoo maar de moskee van een wetenschappelijke grootheid in brand steekt! Maar Balzac is ook vol daemonie, een soms afstootelijke daemonie die uit zijn megalomanisch wezen moet worden verklaard¹). Hij, Gourmont, met zijn filigrain proza (vaak woordentunnels, donker en vochtig) en zijn vergelijkende grammatica-studies²), wordt over den kop gelopen, en deze grofsmid der epiek, deze „chasseur de chevelures”

¹) Als voorbeeld van deze bijna walgelijke en tegelijk Rabelaisiaansch-argelooze vermetelheid, geef ik hier De Goncourt het woord: „Balzac dit, un certain soir, dans une soirée de Gavarni: „Je voudrais un jour, avoir un nom si connu, si populaire, si célèbre, si glorieux enfin, qu'il m'autorisât...” Figurez-vous la plus énorme ambition qui soit entrée dans une cervelle d'homme, depuis que le monde existe, l'ambition la plus impossible, la plus irréalisable, la plus monstrueuse, la plus olympienne, celle que ni Louis XIV ni Napoléon n'ont eue; celle qu'Alexandre le Grand n'eut pu satisfaire à Babylon, une ambition défendue à un dictateur, à un sauveur de nation, à un pape, à un maître du monde. Il dit donc simplement Balzac: „... un nom si célèbre, si glorieux enfin qu'il m'autorisât... à p... dans le monde, et que le monde trouvât ça tout naturel”. (De Goncourt „Journal” I, p. 111).

Merkwaardig dat Les Goncourts zulke dingen noteerden en uitwerkten. Staat dit ook in verband met hun „prédisposition névropatique”, waar Gimert Seilliére, in zijn boek: „Les Goncourts Moralistes” een afzonderlijk hoofdstukje aan wijdt?

²) Prof. A. G. van Hamel wijst op Gourmont's belangrĳkheid als aestheticus en taal-ontleider, in zijn derde serie „Studies en schetsen”. Zie ook wat Van Hamel schrijft over Gourmont's houding tegenover de prosodie van het vrije vers en die van André Beaunier.

(„scalpeerder”, gelijk Tristan Bernard wil). . . Maar het merkwaardigste is, dat de roekelooze zeeroover Balzac, de ongehoord-ijdele, de op vertoon verzotte dwaas, de theorie over de lichtgolven volledig schijnt te begrijpen. Ja, dat verbluft onzen zak-encyclopaedie Gourmont uit de „Mercure!” Dát brengt dezen sybariet-achter-de-schrijftafel in ontstelde verbazing. Tóch, van „Hernani” snapte de literaire mastodon Balzac niets! Die schelp hoort hij niet ruischen. . . Zoo verklaart apodictisch onze Remy, onder een soort wraakzuchtig gezag. De reus met gigantische gebreken, die een démasqué van de geheele menschheid wou geven in een boek: „La fin du monde”¹⁾, te gering om „Hernani” te omvatten!

Neen, niet hatelijk worden tegen lord De Gourmont. Want op zijn wijze is deze felle, snerpende *littre-individualist*, deze egocentrische genotsschurker heelemaal compleet, als negentiende-eeuwsch, half-uitgemergeld cultuur-type. Gourmont was schepper, hoe beperkt ook, en van geestelijke kracht. Hij creëerde bloedlooze „Lilith” en een Adam, die waagde te zeggen in „Le paradis terrestre”:

„Merci! Mais que je m'ennuie!”

Hij was romanschrijver, boven twijfelmacht en galische ironie uit, bijzonderlijk in zijn „Une nuit au Luxembourg”, innerlijk-doorleefd stuk vrome levenswijsheid. Hij was dichter, hij was van lieverlede philoloog, kunst- en literatuur-criticus en fijn doorschouwer van wijsgeerige stelsels, al verstoot hij vaak, voor letter-

---

¹⁾ In zijn „Pensées, fragments, sujets” (album-dagboek), als plan neergeworpen. „La fin du monde annoncée pour une époque fixe, ce qui s'en suit, les gens qui ont souscrit les billets qui échéent après la fin du monde, les jeunes filles qui se donnent, les b. . . ruinés parce que toutes les femmes se livrent, les avares qui ouvrent leurs coffres, toutes les relations sociales changées, l'on se bat, l'on se tue, un poitrinaire se moque d'un homme en santé. Orgie générale. Plus de masques.”

kundige hygiëne, eigen meeningen. Hij was ook de man, die met woede, bijna fanatieke drift, waagde te schrijven (godlasterend inwerkend agens):

„L'amour est profondément animal: *c'est sa beauté*”.

Onomwonden stelt André de Ridder in zijn psychologisch zeer opmerkelijk boekje over Remy de Gourmont, vast:

„Deze studie van het dierlijke in den mensch, het menschelijke in het dier, getuigt van een grooten, geestelijken durf. Ze heeft Gourmont er aan gewend, de dingen uit de hoogte, van het universele plan te overzien.”

De Gourmont was geestig, nu ja, zeg romaansch geestig. O, lang niet zoo bijtend-leuk als Jules Renard! Hij is stil-geestig. Fransche geest? Balzac, de sanguinische, is luidruchtig-geestig; laat den „rire gaulois” daveren. Ook essentiele Fransche geest? Maar als menschenschepper, als dramaticus, soberder en stiller, weemoediger het hoogst-verhevene en het vreeselijk-tragische innerlijker belevend dan alle symbolisten, Parnassiens, romantici en critici op een kluit bijeen. Sainte-Beuve is soms stroef, streng-geestig. Oók essentieel Fransch-geestig? Sainte-Beuve heet een behendig naspeurder en ontdekker van persoonlijkheden; een karakteristiek ontleder (opwekker van Achilles-reflexen?) van temperamenten en zielsspasmus. Gourmont is pervers, snerpend, soms heelfijn-ontrafelend, bizar, snijdend, sarcastisch; een ingeboren ironisch-Normandische eigenschap; levens-instinct van het ras. Kom hier, beeldspraak! Gourmont is „lancet”; Balzac „boor”. Gourmont is een zaagje, een fijn figuurzaagje, tandscherp als kattengebit... „naaldscherp” (beeldspraak!). Balzac zaagt als een armzalig zwoeger, zaagt dat het dreunt en het zweet hem van het gelaat drupt,

„L'embonpoint charmant de la seconde jeunesse" (Mme Hanska)

heeft het zwaar te verantwoorden¹). Gourmont, die eigen heimwee en droefenis zacht laat meefluisteren door zijn proza, hoort ge niet zagen. Het is als een zangerig geneurie, maar o, het gaat zoo wrang, zoo weerkervend diep bij den „aristo". Hij was „an aristocrat both by descent and by temperament" (Gosse). Balzac, in zijn scherpe, vaak onnoozele en soms zelfs heel achterlijke critiek, blijft voor Anatole France altijd toch de hijgende

„Lucifer de la littérature la plus diabolique de tous."

Al erkent France:

„Mais, quand Balzac me ferait un peu peur et si même, je trouvais qu'il a parfois la pensée lourde et le style épais, il faudrait bien encore reconnaître sa puissance. C'est un dieu!" („La vie littéraire" I).

Sainte-Beuve is ganschelijk anders, als vonnisser. Hij scheurt iets af, heel traag, kitteloorig, heel langzaam. Hij foltert tot de paresis intreedt bij het slachtoffer. Sainte-Beuve's critiek blijft inquisitorisch. Zij wordt product van een martelgrage natuur. Sainte-Beuve is soms alleen burgerlijk, listig, karakterloos, uiterst geleerd, reactionair, deurwaarderig-socioloog als historicus, wreed en soms duldeloos-ploertig. In dit verband begrijpt men, waarom Ernest Lavisse in zijn „Histoire de France" rept van „le réalisme de Sainte-Beuve". Er stinkt nog chloroform om Sainte-Beuve's handen en zijn jas riekt naar de snijkamer. Zelfs bij zijn koddigen ontledingsspot op Hugo's fouten in drama's, ruikt ge

¹) Zijn grootste vriend en vurige vereerder Th. Gautier verklaart ruitelijk: „Balzac, cet immense cerveau, ce physiologiste si pénétrant, cet observateur si profond, cet esprit si intuitif, ne possédait pas le don littéraire; chez lui, s'ouvrait un abîme entre la pensée et la forme". („Honoré de Balzac". p. 32).

dit luchtje¹). Ook d'Aurevilly (helletrechter in de literatuur), die Sainte-Beuve angstwekkend en stom overschat, vooral als „dichter”, ziet telkens den chirurg in hem. Sainte-Beuve was immers een poosje carabin²). Het snijtafel-bezoek, het carabinschap van Sainte-Beuve, wordt door de critiek belachelijk uitgebuit en als daad van geestelijken invloed dwaselijk overschat. Vergelijk het hoofdstuk: Sainte-Beuve étudiant en médecine, in Dr. Morin's boek „Essai de physiologie médicale”. Mij lijkt veel à posteriori verwerkt omtrent dit jeugdfeit in het leven van Sainte-Beuve. Alles in hem, van zijn psychologischen ontledingsdrang, wordt verlegd naar en verklaard door zijn „éducation anatomique et physiologique; son goût pour la dissection. . .” Alles in hem is sectio cadaverus. Ook zijn weerhanerij? Wel is de opmerking:

„Ce qui le passionnait surtout, c'était l'anatomie, la dissection, les autopsies”

karakteristiek, ook voor Sainte-Beuve's geestelijk wezen. Hij bleef autopsist, ook in de literatuur. Gourmont, hoe alweterig ook, is niet zoo veel-omvattend-historisch erudiet; niet zoo breed-grondig, niet zoo „ijsselijk” labyrinthisch van vernuft als Sainte-Beuve, die overal het spek rook zonder er van te nippen en ook weleens handel drijft in heilige zaken, evenals Balzac. Maar hij is ook niet zóó omkeerderig en karakter-vervalschend in levens- en geesteshoudingen. Hij heult niet met Saint-

¹) Leuk, als je leest in „Les années romantiques de Balzac” van Arrigoni „Sainte-Beuve tournait autour de son grand ami Hugo. . .” Het leukst echter, wanneer ge de verheerlijking leest van Hugo's genie in Sainte-Beuve's opdracht der „Consolations”.

²) Baudelaire noemt hem zelfs een „Werther carabin!” („Oeuvres posthumes” pag. 314).

Zeer begrijpelijk voor den spleen-dichter van „Les Fleurs du mal”. Vgl. „Le mysticisme de Baudelaire et son esthétique” in „Charles Baudelaire” door Gustave Kahn.

Simonisten of hartstochtelijke republikeinen, om even later Lodewijk XIV te verheerlijken, gelijk Sainte-Beuve. Hij zegt niet, gelijk Sainte-Beuve, het Senatorschap te verachten als iets oneerbaars, om het later, zéér gestreeld, met trotsche borst te aanvaarden. Gourmont zou echter geen „Port-Royal” hebben kúnnen schrijven¹⁾. Twintig jaar zware arbeid. Allermint het statige en diepkernige deel uit den cyclus, met zulk een verbluffende indringing in de quiétistische monnikenziel van Pascal. Gourmont, in zijn geestelijke wulpschheid, „eindeloos-buigzame geest”, is nerveuzer, mystischer als wijsgeer; zijn woord licht in vuriger glansen op, zijn gevoelsgloed, zijn fictie is verborgener, geheimzinniger, al vermocht ook hij niet goddelijk en hevig lief te hebben en de menschelijke natuur in al haar instincten en werkingen, met kloppend hart te volgen. Ook hij wordt niet sprakeloos aangegrepen door het groote en grootsche in schepingen, waar het cosmische rhytme doorheen schiet. Want hij grinnikt te cynisch om opstandig bloed en harte-gehamer. Maar hoe fijn wist de eenzelvige De Gourmont psychologisch stelling te nemen. B.v. uit „Promenades littéraires” V, p. 228:

„Il est toujours intéressant de confronter une oeuvre avec l'opinion de ses contemporains. On y voit la fragilité des jugemens les mieux motivés, soit que trompé par sa vogue, le critique en ait exagéré la valeur, soit que, rendu prudent par son insuccès, il y ait découvert des défauts qui passeront plus tard pour des audaces, soit même qu'il ait naïvement pris le parti de juger

¹⁾ De aangrijpendste hoofdstukken uit dit deel „Port-Royal” zijn wel XVII, waarin „Dernières années de Pascal depuis 1657” en XXI, „Pascal, admirable écrivain quand il achève, est peut-être encore supérieur là où il fut interrompu” (eind van het derde deel).

Toch ontging Sainte-Beuve het tragisch-grootsche, het ziels-verhevene van Pascal's laatste en Franciscus-van-Assisi-achtige levensjaren; zijn „ascétisme du coeur”, gelijk André Suarès het in zijn studie over Pascal noemt. Busken Huet noemt Sainte-Beuve „een halve broeder van Pascal”. Welke helft, vraag ik dringend, ontloopt dit broederschap?

d'après ses propres impressions, ce qui est rare et d'ailleurs difficile et même scandaleux. C'est cependant le bon parti. Il faut parler pour soi, il faut d'abord se plaire à soi-même. Le présent est peu de chose et la chimérique postérité vous reprochera moins de vous être trompé, si elle sent que vous l'avez fait avec une ingénuité égoïste".

IV

Over het tweegevecht tusschen Balzac en Sainte-Beuve verklaart De Gourmont ootmoediglijk, dat geen van beiden geheel zonder schuld bleken. Sainte-Beuve, de renegaat, de verrader zelfs, (De Gourmont bekommerde in eigen critisch werk zich zelden om tegenspraak) rekt zich halfbewust boven dedaigneusen Balzac uit, natuurlijk „modeste mais digne" (Busken Huët is vol over Sainte-Beuve's „vrijmoedigheid"). . . Sainte-Beuve, de man der verfijnde hartstochten en Balzac, de man der zinsverbijsteringen, der dolle onbesuisdheden en hersenschimmen; de man van den groven succesgreep die wel zal hebben gegierd om Pascal's geeselsgordel met spijkers, zoodra er lof en roem op hem afstormden, maar die somwijlen toch hevig de literatuur haatte, den inktkoker, de pen en de Rue St.-Denis!

Bezieet het literaire portret van Balzac in de „Revue des deux mondes" (1834), dat Sainte-Beuve van den romanschrijver gaf en later herdrukt in „Portraits contemporains". Sacré nom! is dát Balzac, de hartstochten-peiler, de driften-beelder, de zielsgeheimendoordringer, de ontleder van alle menschelijke laagheid, van alle helsche ondeugden en duisternissen des geestes, maar die ook in „Séraphita" een hoofdstuk schept: „Le chemin pour aller à Dieu", waarmee hij alle vrome zielen hoopt te betooveren? Is dat Balzac, de zonnedans

der Fransche romankunst, over wien Sainte-Beuve keuvelen kon, zoo knusjes causeeren? De inzet, al dadelijk:

„Et il faut reconnaître que dans ce rapide succès, à part les coups de trompette du commencement aux environs de la mise en vente de *la Peau de Chagrin*, la presse parisienne n'a été que médiocrement l'auxiliaire de M. de Balzac; qu'il s'est bien créé seul sa vogue et sa faveur auprès de beaucoup, à force d'activité, d'invention, et chaque nouvel ouvrage servant, pour ainsi dire, d'annonce et de renfort au précédent. M. de Balzac a surtout dès l'abord mis dans ses intérêts une moitié du public très essentielle à gagner, et il se l'est rendue complice en flattant avec art des fibres secrètement connues”. („Portraits contemporains” II, p. 328).

Wat een laaghartige insinuatie! Is dat Balzac, de Paracelsus van den roman? Hoort Sainte-Beuve:

„Il me semble exactement en effet un magnétiseur, un alchimiste de la pensée, d'une science occulte, équivoque encore malgré ses preuves, d'un talent souvent prestigieux et séducteur, non moins souvent contestable ou illusoire”. (a.b., p. 335).

Of dit:

„C'est ce qui fait dire au sévère ami que je cite quelquefois: „C'est drôle! quand j'ai lu ces choses-là (certaines descriptions sales et minutieusement ignobles de Balzac), il me semble toujours que j'ai besoin de me laver les mains et de brosser mon habit”. (a.b., noot op p: 346).

De strenge vriend dien hij wel eens aanhaalt! Schaam je, lasteraar. Ja, wij moeten erkennen, zoo in openlijke of stille ergernis beziet Sainte-Beuve den man van de „Études analytiques”, het wreed-opene gewrocht: „Physiologie du mariage” enz. Verkropte haat en ongesmoorde woede zijn er in deze portret-teekening, al erkent Sainte-Beuve ook karakteristieke schoonheden, maar met het onnoozele gelaat van een man die lijdt aan herinnerings-

aphasie. Ferdinand Brunetière, die een geweldige bewondering uitspreekt voor Balzac, in zijn boek over hem, verwijt Sainte-Beuve dat deze criticus den stijl van Balzac zekere eigenschappen toekent die hij heelemaal niet bezit. Sainte-Beuve rept immers van het geheel aziatische karakter van Balzac's stijl. Zoo b.v. kent hij Balzac „*grace impudique*” toe!

Balzac was Sainte-Beuve te zwaar, te geweldig, te monumentaal en te cosmisch. Het vitaal-overstelpende, het levens-heldhaftige van Balzac, zijn uitbundige en vaak kluchtig-phantastische natuur verlamde Sainte-Beuve's trage speurderszinnen. Sainte-Beuve haatte den smart-verachter Balzac instinctief.

Emile Zola (door Van Deyssel, in zijn opstel over de „Fransche symbolisten”, boven Flaubert en De Goncourt geplaatst) stelt Sainte-Beuve's „*horreur instinctive de Balzac*” vast („*Le roman expérimental*”) en verklaart mede:

„C'est Balzac, le Balzac dont il n'a jamais compris la puissance”.

En elders dit vooral:

„D'ailleurs, pour moi, un critique qui n'a pas compris Balzac, peut être un analyste très fin, une intelligence très souple, mais il n'est pas à coup sûr un de ces esprits supérieurs qui ont la haute compréhension de leur siècle”. (E. Zola, „*Le roman expérimental*”¹⁾ p. 317: Les chroniques parisiennes de Sainte-Beuve).

Zelfs Bellessort erkent:

„Son ancien secrétaire, Levallois, disait un jour à Jules Claretie: „Il était facile de lui faire prendre sa tête de Balzac, de Hugo ou de Michelet”. Ces trois noms avaient le don de *lui faire prendre une tête*, de le jeter hors de lui-même. Le seul Balzac aurait pu crier à l'injustice. Dans son article de 1834, Sainte-Beuve l'avait si volontairement blessé, avec tant de perfidie, qu'on se demandait

---

¹⁾ Hét groote, vaak bewonderende artikel over Sainte-Beuve schreef Zola echter in zijn „Documents Littéraires”.

si cette attaque n'avait pas de raison plus secrète qu'une antipathie littéraire, du reste fort compréhensible. Balzac s'en vengea par une violente diatribe contre le premier volume de *Port-Royal* où, malheureusement pour lui, à quelques justes critiques étaient mêlées de grosses erreurs. Sainte-Beuve y répondit aussi violemment". („Sainte-Beuve et le XIXe siècle", p. 249).

Balzac's hartstocht („le tempérament exubérant de Balzac") sloeg hem blind. Ook zijn ruwe humor en weinig-Attische geest prikkelden hem heftig. In „Causeries du Lundi" II prikt Sainte-Beuve:

„La Bruyère a dit encore qu'il n'y a pour toute pensée qu'une *seule* expression qui soit la bonne, et qu'il faut la trouver. M. de Balzac, en écrivant, semble ignorer ce mot de La Bruyère. Il a des suites d'expressions vives, inquiètes, capricieuses, jamais définitives, des expressions *essayées* et qui cherchent". (p. 457).

Deze afschuw in Sainte-Beuve openbaart zich het felst in gesprekken. De Goncourt vertelt:

„La causerie touche à Balzac et s'y arrête. Sainte-Beuve attaque le grand romancier: „Balzac n'est pas vrai... c'est un homme de génie si vous voulez, mais *c'est un monstre*".

Gautier, „le bon Théo" (ook al obscurantist?) verdedigt Balzac vigoureux. Wij zijn allemaal monsters, krijgt hij terug. Dan volgt de meest achterlijke opvatting van Sainte-Beuve over „de waarheid" in een roman. En weer schreeuwt de modeste-mais-digne-kunstenaar over Balzac's stijl:

„ça a l'air tordu, c'est un style corde". [Men leze eens de grondige zielsontleding van den afstootelijken „leugenaar" en „opblazer" Balzac, gelijk deze ons zeer diep-doorgravend, Pierre Abraham geeft in zijn „Balzac", in het Hoofdstuk: „La Creation" („l'homme et son oeuvre", pag. 47).]

Ook in „Notes et pensées", „Causeries du Lundi" XI, brengt Sainte-Beuve telkens schimpscheutig en vernederend, Balzac ter sprake. Balzac wreekt zich later meedoogenloos op „Port-Royal". Van Sainte-Beuve

alleen, bij het artikel van 1834, zelfgenoegzame noten van 1845; weer tégen Balzac, met veel geniepigs en giftige valscheid erin.

Aan beide kanten breekt de menschenlijke ijdelheid als een wond open. En alweer blijkt: Sainte-Beuve miste alle ridderlijkheid en alle oordeelsvastheid.

Gourmont laat in zijn opstel over beiden, de gemeenschap van Sainte-Beuve's artikel lang niet voldoende uitkomen. Het is zuur, wrevelig-ironisch, verdachtmakend, onkiesch, geniepig-onkuisch en smakeloos, vol bedekt-persoonlijke toespelingen. Al maakt Sainte-Beuve ook prachtig-rake, zéér juiste, snijdend-scherpe *critische* opmerkingen. Het is bovendien zalvend en contractiel, vies-van-tendenz en vulgair van psychologie. Ook allermaalst in strijd met den man die van zichzelf verklaarde, dat hij de „elegie” in de critiek had gebracht. (Veuillot die Sainte-Beuve kreupel sloeg, schatert bij dit woord!) Utopische Balzac heeft waarlijk Sainte-Beuve met zijn pen willen „doodsteken” ¹⁾, en op zijn manier een sterk psychologisch brok bezielde critiek geleverd; opmerkelijker wijl Balzac zich vaak aan zeer belachelijke vonnissen of lofuitspraken bezondigde. Herinnert u slechts zijn mallepraat over Byron en Scott. Toch niét belachelijker dan Thackeray's opgeblazen lof op Dumas. Maar hoe ook, Balzac vocht altijd met een *pen*! Doch het gereedschap van Sainte-Beuve (achterklap) heeft eigenlijk geen naam. Wie woelt en wroet er met een beaschten pook in het particuliere leven van een mede-auteur? Wie roddelt er met een radde kamerverhuursters-tong?

---

¹⁾ „Je lui passerai ma plume au travers du corps” moet Balzac uitgeschreeuwd hebben. Zie: Ma biographie, pag. 49: „Souvenirs et indiscrétions”, van Sainte-Beuve.

Louis Lumet schrijft: „En 1840 (het tijdstip waarop Balzac tegen Sainte-Beuve optrad) Balzac était plus au haut de sa gloire”. (Introduction op „H. de Balzac littéraire”, pag. 18).

Wie zweet verdachtmakingen uit en geeft leugenachtige karakterontleding met besteedsters-klets en bakerlisten dootruffeld? Alleen een plebeïsch renegaat, die zich door Madame d'Arbouville voor het salonverkeer laat „beschaafd” rijpen; die George Sand's intieme en zielswanhopige brieven verraderlijk ten prooi gooit aan blauwkousige nieuwsgierigheid van dames der groote wereld. Alleen een republikein en dwepend illusionist, die later de Romantiek verraaft en de aristocratie zoekt; ook de glorie van het ancien regime, van zieke konings- en keizersgezinden. Alleen een sensueel hunke-raar naar geloof, die als baldadig vrijdenker poseert (aan het eind van zijn leven gold hij in den Senaat als „apostel der vrije gedachte”) doch midlerwijl in het frou-frou-spiritualisme van den eclecticischen wijsgeer Victor Cousin, het ritselend geluk van de religie te ontdekken waant. Hoe begrijpelijk, dat hij rusteloos de lucht opsnuift bij de Rabelaisiaansche „Contes drôlatiques” van den genialen en daverenden Balzac.

V

Ik moét van Sainte-Beuve's „onbetwistbaren” achterklap althans één weerzinwekkend staal geven.

Sainte-Beuve beoordeelt in een „Lundi” van 9 Januari 1856 het werk van Stendhal.

„On voit (schrijft hij) combien je suis loin, à l'égard de la *Chartreuse* de Beyle, de partager l'enthousiasme de M. de Balzac”.

Dit niet-mooi vinden of vér blijven van zekere geestdrift is zijn recht; ook tegen Balzac in. Maar ziet nu, ten eerste, hoe in-gemeen Sainte-Beuve opmerkt:

„Celui-ci a tout simplement parlé de Beyle romancier comme il aurait aimé à ce qu'on parlât de lui-même”.

En hoe vuns Balzac verdacht gemaakt wordt, door het overnemen en verbreiden van een z.g. „anecdote authentique”:

„On sait que Balzac admirait Beyle à la folie pour sa „Chartreuse de Parme” et qu’il l’a loué à mort dans sa *Revue parisienne*. Beyle, vers ce temps, revenait de Rome, de Civita-Vecchia, à Paris, et dans le premier moment, craignant le ridicule, il fut tout confus d’un pareil éloge si exorbitant: il ne savait où se cacher. Cependant il vit Balzac et ne lui sut pas mauvais gré d’avoir été aussi bombardé grand homme. Vers ce temps Beyle vendait à la *Revue des deux Mondes* une série de nouvelles italiennes qu’il se proposait de faire et dont il n’y eut qu’une ou deux d’achevées. Il reçut pour cela la somme de 3.000 fr. Or, à sa mort, on trouva dans ses papiers la preuve que ces 3.000 fr. avaient été donnés ou prêtés par lui à Balzac, qui fut ainsi payé de son éloge: un service d’argent contre un service d’amour-propre”.

Indien de geldleenerij of geldgeverij wáár is (nimmer is deze „authenticiteit” authentiek bewezen), dan nog behoeft er volstrekt geen verband te bestaan tusschen Balzac’s bewondering voor Stendhal en Stendhal’s finantiële welwillendheid. Leest nu zelf eens Balzac’s sterk-synthetische studie over Stendhal’s „Chartreuse”¹⁾ en vervloekt dan in dit opzicht, het vunze Sainte-Beuve-sche critiekstelsel van verachtelijk gehalte. Leest ook Stendhal’s antwoord op Balzac’s studie en de kleine briefjes aan Balzac, en ge ervaart hoezeer Honoré van zijn vereerder en letterkundigen vriend Stendhal, het recht had een dienst te mogen aanvaarden. Doch leest vooral Stendhal’s antwoord aan Balzac, naar aanleiding van Balzac’s prachtige critiek op „Chartreuse”. Hieruit blijkt de laster door Sainte-Beuve geanecdotiseerd. Ik bedoel: blijkt uit den geest, waarin Stendhal verklaart,

---

¹⁾ Stefan Zweig in zijn scherp-psychologische studie over Stendhal, spreekt wel vluchtig over Balzac’s geestdrift voor de „Chartreuse”, pag. 163, maar rept niet van de „anecdote”.

dat hij beoordeeld is geworden door den „besten kenner” der stof¹).

En nu, is de anecdote „authentique”?

Wij zijn door Graaf Spoelbergh gewaarschuwd, in zijn „Autour de Balzac”. Daarin verklaart de graaf, dat de gekste avonturen van Balzac zijn verteld, waarin hij nimmer een rol heeft gespeeld. Andersom zijn er vele dingen met Balzac geschied, waarvan zelfs zijn intiemste vrienden niets wisten.

Laura de Balzac, zijn zuster, Madame Surville, beëamt het. Ook Balzac schreef zijn „céleste consolation” (Hanska) typeerend:

„En France il n'y a de grand que ce qui est *nié*. Rousseau, Voltaire, Montesquieu, La Fontaine, Racine et Molière même, tous ont été niés, discutés, combattus. Si j'avais un succès, je tremblerais! Je ne veux pas vous répéter ce qu'on dit aujourd'hui de *Vautrin* et de *Quinola*”. („Lettres à l'Etrangère” II, p. 158).

Hoe in-gemeen verklaart ook Sainte-Beuve Balzac's succes bij vrouwen, die hij zelf zoo grof gekuipt, geveleid en gestreeld heeft met zijn trivale liefdedrift en zijn afpersing van ziele-nieuws. Het is ook critiek van den jaloerschen, grimmigen leelijkert²), zijn existencie zich nauw bewust, die vunze gedichtjes bijeenrijmt op Victor Hugo's vrouw, vol kleffe toespelingen op intimiteit en minne-hunkering, wijl hij zich een Lebemann waant; een Lebemann van de rue Montparnasse, die van zijn drie tijgerslanke katten, met wie hij altijd saâm was, toch

¹) „J'ai été bien surpris, hier soir, Monsieur. Je pense que jamais personne ne fut traité ainsi dans une *Revue*, et par le meilleur juge de la matière”.

²) Zie het scherpgevigde portret dat De Goncourt van Sainte-Beuve geeft, in „Journal” I, 1851—1861: „... un nez de curieux, de sensuel, de gourmand, la bouche large au vilain dessin rudimentaire” etc. (p. 387).

Ook Sainte-Beuve's secretaris, Troubat, in „Souvenirs et indiscretions”, geeft een portret van hem; ziet hem anders: „Ceux qui l'ont connu ou ont vu son buste, qui est à la bibliothèque de Boulogne-sur-Mer, exécuté par M. Mathieu Meusnier, une vraie tête de *sage*, comme l'entendaient les Grecs, rappelant même par sa gravité la statuaire antique”, (p. 150).

wel het verzwijgen van amoureuze avonturen had kunnen leeren! Juist in verband met liefde en sympathie voor vrouwen¹⁾, had wilszwakke Sainte-Beuve („Il a été un féminin”, roept Zola uit), tegenover den levenswrochter Balzac een toontje lager moeten zingen, al stikte ook deze soms van opgeblazen zelfgevoel en al raakte Honoré bedwelmd onder de bekoring van geheimzinnige zielsstemmingen; onder den invloed van zijn „toute aimée”, zijn „lumière de mes nuits”, zijn „minette chérie”, zijn „chère poulou” en haar violetzwarte oogen.

Zegt Barthou niet over Sainte-Beuve en zijn verhouding tot mevrouw Victor Hugo:

„Je ne juge pas Mme Victor Hugo, je la comdamne moins encore, mais je la plains. Sa faute fut rachetée par une vie de dignité, d'abnégation et de sacrifice. Elle fut la victime d'un vilain personnage, dont le talent, je dirai même volontiers le génie, s'accordait avec une rare bassesse d'âme”.

Hij erkent zijn genie, zijn stijlgevoel, zijn vormzin, maar stelt mede „laagheid van ziel” vast.

Ook decoratieve Henry de Régnier, literaire kweeper, schoon van glans, voos van innerlijk, oordeelt over Sainte-Beuve en noemt hem „un vilain homme”.

Ik verwerp eigenlijk alle *persoonlijke* critiek op kunstenaars en sta lijnrecht tegenover het funeste beginsel van Sainte-Beuve. Sainte-Beuve beschouwde alléén psychologische of literaire critiek van waarde, als het persoonlijke element van 's menschen individueele gedragingen en karakter-eigenschappen werd ingeschakeld.

In dit verband stel ik verschillende Sainte-Beuve-

---

¹⁾ Vgl: het boek van Pons: „Sainte Beuve et ses inconnues”, waarvan Zola in zijn studie over den criticus verklaart: „M. Pons a été un des nombreux secrétaires de S. B., ce qui donne une certaine autorité à ses renseignements. Ce qu'il s'est appliqué à dégager, c'est le tempérament amoureux du critique, c'est le rôle tout-puissant joué par la femme dans sa vie”. „Documents Littéraires” 273.

vonnissen op als materiaal ter leering voor anderen.

Ook Léon Séché beaamt, hoe kunstiglijk (in-gemeen) Sainte Beuve lof en blaam dooreenmengde, overal waar hij Hugo met zijn jaloerschen, knarsenden haat en afgunst beoordeelt en vervolgt. Séché verklaart zelfs (in zijn boek over De Vigny): Sainte-Beuve heeft iedereen veraden of bedrogen. Philarète Chasles zegt:

„Il était *traître* par principe”.

Na zijn „Pensées d'Aout” (zeer slecht ontvangen), vergaat Sainte-Beuve de lust tot scheppend werk. E. Benoit-Lévy, in zijn „Sainte-Beuve et Mme Victor Hugo” en G. Michaut in zijn „Sainte-Beuve avant les Lundis”, stellen vast:

„Il se cantonnera dans la critique, et, en 1849, il commencera les *Lundis*. Il est malheureux que la ruine de ses ambitions littéraires ait développé en lui „une malveillance universelle qui rassure peu sur la valeur absolue de ses jugemens”.

In verband met een tragisch ongeval van Hugo's oudste dochter, schrijft Benoit-Lévy in zijn werk over Sainte-Beuve en mevrouw Hugo, over Sainte-Beuve,¹⁾:

„Ainsi cet homme sans coeur ne trouve pas une parole pour ses anciens amis! . . .” „On demeure effrayé de cette sécheresse de pédant,” dit Ernest Dupuy (*Jeunesse des romantiques*, 285). — „En voilà pour l'éternité”, écrit Sainte-Beuve; nous verrons qu'il retournera bientôt chez Hugo, quand il aura besoin de lui. Ni amour-propre, ni bonté, ni scrupule, qu'il fait obscur dans cette conscience! Les lettres de Victor Hugo auxquelles il fait allusion dans sa réponse à Pavie, Sainte-Beuve ne les a donc pas conservées? Comment! il a gardé toutes les autres, qui sont à l'honneur de Victor Hugo, et il n'aurait pas soigneusement mis de côté celles qui accusent la dureté de coeur du „cyclope?” Qui le croira?

Il a menti. Il y avait une autre raison qu'il n'osait pas avouer.

---

¹⁾ A. Bellessort, die een zeer goed boek schreef over „Sainte-Beuve et le XIXe siècle”, verklaart: „. . . et au volume de M. Benoit-Lévy, *Sainte-Beuve et Madame Victor Hugo*, le plus complet: on y trouve tout”. (p. 56, noot).

A ce moment, il corrigeait les épreuves du *Livre d'amour*; il préparait „une véritable agression inexcusable”. (Michaut)."

Hartelooze kerel. Dupuy zelf staat versted van zulk een levenskilte.

Ook geeft Benoit-Lévy brieven en bewijsstukken, om te doen uitkomen de „dubbelhartige en huichelachtige figuur die Sainte-Beuve altijd geweest is”. Alweer, in verband met zijn benoeming aan de Académie, waarvoor hij Hugo's steun liet vragen en verkreeg.

Ook Prof. Faguet wijdt aan de zaak tusschen mevrouw Hugo en Sainte-Beuve een hoofdstuk in „Amours d'hommes de lettres”. Formeele conclusie: Deze oude fat (Sainte-Beuve), van een „laideur invraisemblable”, wilde zóó gaarne het jongere geslacht doen gelooven dat geen enkele vrouw hem kon weerstaan, dat hij het zélf ook ging gelooven. En dan het vernietigende voor Sainte-Beuve:

„En voilà un qui ne goûtait pas le plaisir secret, un peu surnois, mais délicat après tout, des souvenirs mystérieux couvées jalousement dans la solitude! Il fallait qu'on sût toutes ses petites affaires par lui-même. Et, comme il était devenu assez basement libertin, il est très possible, il est très probable qu'il donnait presque inconsciemment à ses amours de vingt-trois ans le caractère et la couleur de ses amours de cinquante ans!... Nous ne saurons *jamais* jusqu'où a été la „séduction” de Mme Hugo par le très jeune Sainte-Beuve”.

Later hervat Faguet zijn beschouwing, gesteund door nieuwe feiten en materiaal, met bijna tastbare taal, tegen den Monte-Christo der literatuur-critiek.

In Petit de Julleville's Fransche literatuur-geschiedenis (VII,) beoordeelt Prof. Faguet het tijdvak 1850—1900 en daarin „La critique”. Ook in dit opstel (deze prof. vond niét de Babylonische scheppingsmythe uit), vat hij saâm en karakteriseert hij Sainte-Beuve's literair-historischen arbeid; noemt hij hem eerder een belijder

dan een leider. Hij bedoelt eigenlijk: even naar als een lauwe winter!

Elders, in hetzelfde deel, verklaart Léo Claretie (evenmin een Makranthropos), groot bewonderaar van Sainte-Beuve:

„Mais voici Sainte-Beuve en personne. Un peu de malignité envieuse etc”.

Nog veel feller in het algemeen, oordeelt grootvader Francisque Sarcey (naar aanleiding van de publicatie van „Livre d'amour”) Sainte-Beuve's gedrag en noemt het infaam; hemzelf heet hij leugenachtig en onmensche-lijk. Arsène Houssaye rept van „onvergeeflijk”. Abt Brémond hekelt Sainte-Beuve's doodzonden. De half-Afrikaansche Alexandre Dumas noemt Sainte-Beuve kortweg een schooier. Jules Lemaître spreekt van infaam. Tristan Legay acht de publicatie van „Livre d'amour” de grootste gemeenheid en lage ijdelheid, de wrange wraak van een afgewezen minnaar. Sainte-Beuve's bewonderaar Bellessort oordeelt in verband met een uitlating van Sainte-Beuve op Hugo's „Chants du crépuscule”:

„On ne m'ôtera pas de l'idée qu'il crut plaire à madame Hugo en décochant cette perfidie. Mais que l'homme qui vous a pris votre femme révèle publiquement que vous avez une maîtresse, et s'en offusque: cela passe la mesure. L'article faillit amener le poète et le critique sur le terrain: l'éditeur Renduel apaisa les choses.

Son autre délit, plus grave, est d'avoir éprouvé le besoin de nous raconter envers l'histoire de sa passion, de façon que personne ne pût s'y méprendre, avec une indécatesse inconcevable aux yeux des honnêtes gens et une exactitude horrible aux yeux des Muses. C'est le trop fameux *Livre d'amour*, imprimé par ses soins, mais non mis en vente”.

Waar Bellessort nog aan toevoegt:

„Mais on ne peut s'empêcher de songer qu'il corrigeait les épreuves de ce livre et donnait le bon à tirer en octobre 1843, au

lendemain même du tragique accident de Villequier, à ce moment où Hugo et madame Hugo sanglotaient sur la tombe de leur Léopoldine, et la plume ne lui a pas échappé des mains..." („Sainte-Beuve et le XIXe siècle", p. 63-64).

Ja, Professor.

„Les hommes de lettres sont quelque fois terribles!"...

Is het genoeg? Of moet het schandelijke smaadwoord van Remy de Gourmont nog rauw uitscheuren over deze „affaire" („Prom. lit." IV), waarmee hij zonder absolute gegevens insinueert en de nagedachtenis van de vrouw eens grooten dichters armzalig schendt?

VI

Sainte-Beuve was, in vele opzichten, een groot literatuur-criticus.

Over den dichter Sainte-Beuve en den romancier, kan ik nu slechts heel beknopt schrijven. Als romancier stond l'Oncle Beuve met zijn ééne „Volupté" (analyse der hartstochten godbetert!) tot Balzac met zijn godweet-hoeveel-deelen romans, gelijk Balzac met zijn éénen bundel critiek stond tot den criticus met zijn godweet-hoeveel-deelen essay's. „Volupté" is niets. Deze bescheiden man, modeste *mais* digne, schonk ons in een herdruk de allervleidendste getuigenissen over zijn roman, uit brieven, door vermaarde tijdgenooten hem geschreven. Dus níét uitspraken over werk, door uitgevers verzameld en gepubliceerd, buiten den auteur om, doch Sainte-Beuve zélf haalt oordeelvellingen over zijn boek aan uit *brief* en *blad*, die alléén hooge bewondering bevatten voor zijn romanarbeid. Vooral George Sand werd hier als loftrompet gebruikt. Deze domme, oncritische gans loeide rond: een meesterwerk van een

engelachtige ziel. Intusschen is het: stichtelijke preek-lyriek van een verliefden dwaas, weezinwekkend valsch van stijl en van taal en van gevoel. Hier is wulpschheid tot uitgedroogd levensprocédé verwrongen.

Over den dichter Sainte-Beuve (met godbetert z.g. parnassische verzen en een „sensualité mystique”) is nauwelijks meer te spreken. Anatole France deed het in zijn „Le génie latin”, doch hoe „armzalig” liet hij den dichter achter bij den géést Sainte-Beuve¹). De brutaal-uitmiddelpuntige, half-feudale Barbey d'Aurevilly, in zijn oordeel over dichter Sainte-Beuve, is niet ernstig te nemen. Barbey bezat, bij vermete grofheid, „de verwaandheid van den grooten piet”. Deze woordgoochelaar, als een ultra-montaansche Rivarol (Le Blond), bewonderde Sainte-Beuve, met walging van en haat tegen de democratie. D'Aurevilly's groote en prachtige eigenschappen en alle verfijningen van zijn zintuigen uwen, komen in zijn diabolische verhalen eerst uit.

Terug tot den criticus Sainte-Beuve. Zijn methode van aesthetische critiek-uitoefening bestaat in: alle gegevens verzamelen en bijeenbrengen, in onderling verband, van den mensch wiens kunstwerk hij beoordeelt. Hij wil niets incidenteel of onbeschouwd laten. Alles moet onder microscoop en ontleedmes. Nawerking van de Tracy-school; niet emotioneel; louter intellectueel, ondanks kleverige nostalgie van Joseph Delorme. Al wat hij van den mensch verneemt (modeste mais digne), in den vorm van anecdote of gesprek. Al wat hij van hem listiglijk kan naspeuren en nasporen uit familie-betrekkingen, uit handelingen en verrichtingen in het dagelijksche leven, brengt hij over op het gebied der schepende persoonlijkheid en gebruikt hij als elementen van

¹) Anatole France schreef zelf Lecomte de L'Isle-achtige verzen, slecht, ondanks „sa suprême harmonie”.

beoordeelingen tégen of vóór het kunstwerk. Zijn critiek-methode wordt saamgevat in dezen „Causeries du Lundi”-zin, vlak als een keukendeur:

„La littérature, la production littéraire, n'est point pour moi distincte ou du moins séparable du reste de l'homme et de son organisation; je puis goûter une oeuvre, mais il m'est difficile de la juger indépendamment de la connaissance de l'homme même; et je dirais volontiers tel arbre, tel fruit. L'étude littéraire me mène aussi tout naturellement à l'étude morale”.

In het derde deel van de „Nouveaux Lundis”: Chateaubriand jugé par un ami intime, verkondigt Sainte-Beuve het nog saamgedrongener en geheel Taineiaansch. D'Haussonville noemt de critiek van Sainte-Beuve minder physiologisch en minder fatalistisch dan van Taine. Zoo formuleert Sainte-Beuve's levensbeschrijver dit:

„La critique de Sainte-Beuve est moins physiologique et moins fataliste que celle de M. Taine. Elle est moins physiologique, car les questions de climat, de race et de tempérament ne lui apportent dans l'étude d'un auteur et dans l'appréciation de ses oeuvres qu'une des données du problème à résoudre, tandis que peut s'en faut qu'aux yeux de M. Taine elles ne renferment la solution du problème tout entier. Elle est moins fataliste, car, ces facteurs du problème une fois rassemblés, Sainte-Beuve fait encore, dans la solution définitive, une part très-grande „à ce qu'on nomme liberté, et qui dans tous les cas suppose une grande mobilité de combinaisons possible”, tandis que M. Taine tend à faire résulter l'individu de tous ces éléments réunis comme d'une combinaison d'éléments chimiques; toutefois la pente est visiblement la même, et je n'aurais pas été étonné, si Sainte-Beuve eût vécu, qu'il se fût flatté de réduire cette part de combinaisons possibles et d'enfermer dans un cercle de plus en plus étroit le jeu de ce qu'il lui répugnait d'appeler nettement la liberté”. (Le Vte d'Haussonville, „C.-A. Sainte-Beuve”, p. 263-264).

Maar ook d'Haussonville dwaalt, overal waar hij zekere verschillen tusschen Taine en Sainte-Beuve meent vast te leggen, uit tegenstellingen in hun biologische opvatting.

Sainte-Beuve acht door persoonlijken inlichtingsdienst den mensch, als zeden-expert, dieper en zuiverder te doorgronden. Al wat van den mensch gezegd, al wat van den mensch verhaald wordt, gebruikt hij als positief bestanddeel om het karakter van den voortbrenger in en achter zijn arbeid te beoordeelen, te vonnissen of toe te juichen.

Een ontzachtelijke en fundamenteele fout beging hiermee Sainte-Beuve. Want het karakter van den schrijver moet niet *buiten*, doch *in* het werk-zelf ontleed worden, en dan nog alleen getoetst aan het boek, en nooit omgekeerd. In een zijner brieven kreet deze Osiris des Oordeels:

„Hoe moet ik in Fontanes slechts den hoffelijken, statigen en rechtgeaarden grootmeester zien en niét den guitigen, onstuimigen, norschen, zinnelijken mensch die hij in werkelijkheid was?”

Dit verlangde ook geen sterveling van dezen ziele-rechter; iedere opzettelijke afscheiding van mensch en kunstenaar, is psychologisch valsch. Sainte-Beuve heeft in Fontanes alléén te zien, wat hij *werkelijk* blijkt te zijn. Maar dat „werkelijke” moet hij als attriboot, uit Fontanes zélf halen, uit zijn hoffelijkheid en uit zijn barschheid, uit zijn waardigheid en uit zijn zinnelijkheid, en niét uit anecdoten over zijn *private* leven. De studie der moraal is, doch op geheel andere wijze dan Sainte-Beuve voorstond, begrepen *in* de literatuur-studie. Innigste overtuigingen worden veel betrouwbaarder geformuleerd in arbeid voor het publiek dan in vluchtig-persoonlijke, niet bindende gesprekken. Sainte-Beuve juist was verzot op gelaster, geleuter, geklets achter de coulissen¹⁾. Zijn persoonlijke critiekmethode paste

¹⁾ Ze lokt verschijning van min of meer pamphlettistische boeken uit als pas weer, met de uitgave: „Balzac mis à nu” van Charles Leger, waarin gebruik gemaakt wordt van „les Mémoires inédits d'un contemporain”. Een hoogst-

Sainte-Beuve toe, vooral op tijdgenooten, op Lamartine, op den supra-naturalist Chateaubriand, op Hugo, op Balzac. Zijn schimpendste, zenuwachtige woede-uitvallen, ook tegen hun karakter, hun maatschappelijke menscheijkheid (*étude morale*), vergeet niemand meer, noch den literairen kerkban door hem uitgegalmd.

Flaubert kon tegen deze vlooiën der critiek, die op blank linnengoed azen, heftiglijk uitvallen. Hij wou er den „grootmeester” Sainte-Beuve om „op zijn gezicht slaan” (zie tweede deel „Correspondance”).

Deze literatuur- en moraal-critiek (in zesentwintig zware deelen, eindeloos als de Kalahari), werd in het boek van Benoit-Lévy nu ook toegepast op Sainte-Beuve zelf, met verachtelijk resultaat. Anticlericale, heftig-antikatholieke Sainte-Beuve kwam, in het laatst van zijn leven, in den Senaat in bruisend verzet, toen Renan boosaardiglijk door eenzijdig-kerkelijke haat-vonnissers werd stukgescheurd. Ook deze verwerpers brachten al wat ze van den mensch Renan meenden te weten of vernomen hadden, in hun beoordeelsysteem van den denker en kunstenaar te pas. Ook voor hen waren Renan's literaire voortbrengselen

„... du moins séparable du reste de l'homme et de son organisation”.

Ook zij wilden

„la connaissance de l'homme même!”

Maar hoe kreet Sainte-Beuve met woedende pijnstem, toen hij zijn eigen leer deerniswaardig zag nageaapt. Toch deden de geslepen en oud-Fransche ver-

---

antipathiek boek, waarin weinig van het grootsche van den kunstenaar, veel van het kleinmenscheijke van Balzac, voor zoover feiten dan „feiten” blijken, uitkomt. Balzac zei zelf: „Les grands mouvements de ma vie sont dans mes oeuvres!” Dit noemt meneer Léger „une gageure!” Toch staan er hoogst opmerkelijke dingen in zijn „Balzac mis à nu” vermeld.

achters van Renan's moraal niets anders dan heul en troost zoeken in wat Sainte-Beuve had geleerd en geëischt van een critiek: vivisectie van het private leven overbrengen op het persoonlijk gebied van denken en voelen.

Er is niets hachelijkers en onuitstaanbaarders, dan moralistje-spelen als saploos kunstcriticus, of beunhazerig bioloogje-spelen, of erfelijkheids-problemen-oplosser-spelen, om zekere eigenschappen in werk van een kunstenaar, uit zijn menschelijke gedragingen achteraf te verklaren. Dit is de fundamenteele en wreede fout in het wangunstige beoordeelingsstelsel van Sainte-Beuve. Ook ik geloof in onverbreekelijke en organische psychische en physische eenheid van mensch en kunstenaar. Maar ik wil die niet uit gegevens van buiten af vastgesteld zien. Ook ik wil de volledigste kennis van den mensch-zelf, maar alleen geput uit eigen geschriften, uit eigen kunstwerk. Ik weiger de papillotjes te ontfutselen aan de pruik der boosaardige kwaadsprekers en lasteraars. Een beoordeelaar van vijftig jaar her, van Sainte-Beuve, schreef reeds in de „Edinburgh Review”: de kennis van het moreele innerlijk van een schrijver en van zijn biographie, vermag wel onze nieuwsgierigheid te bevredigen, maar zonder voorbehoud verwerpen wij het beginsel, dat zij een der elementen moet zijn waarop ons critisch oordeel berust.

Zoo is het!

Zijn biographieën dan waardeloos voor mij? Integendeel. Ze behooren tot de boeiendste lectuur, maar ik lees ze, zooals ik romans, essay's, poëzie zelf lees, ter doorgronding van den persoon die ze schrijft. De schoonheids-ontroering echter van een werk, moet ik zelf ondervinden. Niemand kan voor mij verrukking of smart voelen, bewondering of liefde. Alle *feiten* over of

van een groote persoonlijkheid meegedeeld, hebben waarde, maar niet ter verklaring van het *kunstwerk*, alleen ter belichting van den mensch die het schiep. Bovendien, createurs van grandioze werken bleven vaak geheel onbekend. Van hun leven weten wij niets of nagenoeg niets „historisch”. In hetzelfde „Edinburgh Review”-stuk over Sainte-Beuve, werd zestig jaar geleden dezelfde opmerking reeds gemaakt. Gebreken of deugden van een kunstwerk, mogen niet aan een oordeel over handelingen en daden van den mensch-op-zichzelf worden getoetst. Ik had dezelfde vraag al gesteld, toen ik dezen passus las:

Moet het karakter van een schrijver tegelijk met zijn werk gewogen worden, waarom dan niet dienzelfden maatstaf gebruikt bij schilderijen, beeldhouwwerken of bij alle schoone kunsten?”

Dezelfde „Edinburgh Review”-criticus vroeg, wat ik geheel onafhankelijk van hem en op psychologisch gansch andere gronden, ook nu vraag: zouden wij den Apollo-Belvédère ooit minder bewonderen, indien we wisten wie de beeldhouwer was en wat voor karakter? Ik vraag met hem: wat wéten wij eigenlijk van het maatschappelijke of persóónlijke leven van Shakespeare, van de dichters uit het Elisabeth-tijdvak? Ik vraag: wat wéten wij van Rembrandt, van Homerus persoonlijk, van Plato, van de Hebreeuwsche Profeten? Moeten wij daarom nu van de geheele innerlijke menscheijkheid en grootheid dezer kunstenaars verstoken blijven? Ook d’Haussonville beseft dit objectieve standpunt der aesthetische critiek, waar hij zich tegenover de critiek-methode van Sainte-Beuve plaatst:

„comment nous comporterons-nous vis-à-vis des auteurs anciens, au sujet desquels tous ces renseignements nous font absolument défaut? Ce sera déjà une grande témérité de notre part d’admirer l’*Énéide*, puisque nous ne possédons pas la réponse aux

questions les plus délicates qu'on pourrait poser sur les moeurs et les faibles de Virgile: mais, quand nous remontons plus haut dans l'antiquité, quand nous nous trouvons en présence de ces oeuvres sublimes qui ont ravi l'humanité pendant tant de siècles, quand nous lisons par exemple les adieux d'Hector et d'Andromaque ou l'arrivée d'Ulysse à Ithaque, faut-il suspendre notre jugement et refouler notre admiration parce que la critique (puisque critique il y a) n'a jamais pu trancher définitivement une question qui apparemment prime toutes les autres, celle de l'existence même d'Homère? Non, sans doute, répondrait Sainte-Beuve. Qu'est-ce à dire sinon qu'il y a une beauté littéraire, impersonnelle en quelque sorte, parfaitement distincte de l'auteur lui-même et de son organisation, — beauté qui a sa raison d'être et ses lois, dont la critique est tenue de rendre compte? Et si la critique considère cette tâche comme au-dessous d'elle, si c'est affaire à la rhétorique et à ce que Sainte-Beuve appelait dédaigneusement les Quintilien, alors la rhétorique a du bon et les Quintilien ne sont point à dédaigner". („C.-A. Sainte-Beuve", p. 266-267).

En ook d'Haussonville concludeert: de bril waardoor Sainte-Beuve kijkt mist helderheid. Er is iets zeer essentieels aan alle analytische nasporingen. Het is het ik en weet niet wat, dat het genie vormt. Al klemmender klinkt de stem van zijn grooten biograaf:

„Quand il s'agit d'une de ces individualités puissantes, dont les traits accentués se dessinent au premier coup d'oeil et qui s'expliquent par elles-mêmes, combien une partie de ces questions subtiles, dont la réponse nous intéressait tant out à l'heure, paraît mesquine! Qui s'inquiète de la mère de Bossuet ou de la soeur de Voltaire? Ces détails généalogiques peuvent continuer de préoccuper les esprits curieux; la grande masse du public, à laquelle en définitive les critiques comme les auteurs eux-mêmes doivent s'adresser, va droit à l'homme lui-même. Pour le juger, elle n'attendra pas les résultats d'une enquête minutieuse où les petits faits tiennent autant de place que les grands. Aussi, lorsque Sainte-Beuve se met en présence de quelqu'une de ces grandes figures, sa méthode se trouve-t-elle quelque peu en défaut. Ne lui demandez pas une de ces larges esquisses, simples et de première venue, telles que Macaulay sait par exemple les dessiner,

où le personnage apparaît bien campé, dans l'attitude familière à ses contemporains. Ce n'est qu'à force de retouches qu'il se pique d'arriver à la ressemblance, et dans ces retouches ce qu'il s'applique à peindre avec un soin particulier, ce sont les taches et les difformités. Qu'il s'agisse de Racine, de Bossuet, de Frédéric le Grand, de Voltaire, de Mirabeau, jamais il ne se risque à tracer de l'homme un portrait d'ensemble. C'est tantôt sous un aspect et tantôt sous un autre qu'il l'envisage, dans telle partie de sa vie publique, dans telle relation de sa vie privée; jamais il ne se hasarde à un jugement qui embrasse l'individu tout entier. Il aime mieux laisser au lecteur la responsabilité de se former ce jugement par lui-même; mais l'abondance des documents qu'il lui fournit, la multiplicité des impressions qu'il fait naître chez lui, l'embarrasse au lieu de l'éclairer, et il est à craindre que le trait saillant, ce que M. Taine appellerait la faculté maîtresse, ne disparaisse sous la surcharge des coups de pinceau". (a.b., p. 269—270).

Ook ik vraag met klem: kennen wij Goethe beter uit duizend commentaren, telkens door een ander spectrum van andere geesten belicht? Of Dante, of Beethoven? Hun diepste, geheimste innerlijk wezen, het verborgenste Ik schonken zij hun werk, het heiligste van hun overgave. Dat zijn de scheppers. En al de persoonlijke avonturen van de groote voortbrengers raken ons weinig. Remy de Gourmont ook beseftte dit, toen hij schreef:

„l'oeuvre des hommes supérieurs représente les actes par quoi ils diffèrent et leurs amours par exemple, les actes par quoi ils ressemblent: les jeux de l'instinct de reproduction ne sont pas plus curieux chez Napoléon ou chez Goethe que chez ce passant obscur qui s'en va en bonne fortune”.

Ik kan Beethoven's amoureuusheid uit zijn goddelijk-verliefde melodieën oneindig dieper aanvoelen en inleven, dan door honderd commentaren op zijn verkeer met vrouwen. Want die allen worden door het subject van een *ander* eerst belicht. In zijn scheppend werk heb ik ze onmiddellijk uit zijn subject, uit zijn eigen onder-

bewuste en bewuste Ikheid, uit zijn humeur, zijn grillen, zijn begeerten, zijn zoetheid, zijn wrangheid. Ook door het stille goud van een uitgegloeiden zomeravondhemel, voel ik zijn smart en weedom dieper dan uit biographische gegevens omtrent zijn melancholie.

Helaas, Sainte-Beuve, cadaster-man, scherp verstand, klinische kijker, doordringend in het kleine, alledaagsche, bezat het orgaan voor het Verhevene niet; evenmin als in onze literatuur Busken Huet. Hij smakte bij een teug muskaatwijn, maar de eenzame hoogte der bergen, waar de druivenranken bloeien, mat hij nimmer met zijn blik. Hij was en bleef een soms eersterangs-schetser van tweederangs-figuren. Zijn aanleg was te physiologisch, te materialistisch. Het levensmysterie zelf bracht dit koele bestaan niet in angsten en verrukkingen. Zou een chirurg onder het snijden van vleesch, zenuwen, spieren, ingewanden, het bovenzinnelijke wonder van de ziel wel ooit gedenken; het onvatbaar wonder, het ontstaan van ons menschelijk bewustzijn zelf? Docter Georges Morin, in zijn pas verschenen boek: „Sainte-Beuve. Essai de philosophie médicale”, stelt het *wreede* en zuiver intellectueele van Sainte-Beuve's critiek vast. Morin loochent zijn moralisme, positivisme; noemt hem vooral scepticus. Doch tegelijk verklaart deze schrandere docter, die met zoo fijne scherpte den pathologischen drang in Sainte-Beuve ziet en een broertje dood heeft aan „gevreugelde woorden”:

„Enfin nous constaterons que le „naturaliste des esprits” *a manqué son but* et qu'il n'a pas créé cette science de familles morales, qu'il avait entrevue en songe”.

Juist wijl hij droom noch schemer voelde, doch alles verstoffelijkte en het geestelijke vertastbaarde. Deze zintuigelijke beperktheid tegenover het Oneindige en Verhevene, het Grootsche, kenmerkt Sainte-Beuve in

alles en mag niet worden beschouwd als een gevolg van zijn psychopathologische onderzoekingen; want ondanks alle snijdende en kwetsende scherpzinnigheid, zijn ook deze naspeuringen vaak uiterst gebrekkig. (Morin bewondert hem als psychopatholoog zeer). Het meest magistrale verstand verschrompelt tegenover het scheppende en onnoembare zielsvermogen der allergrootsten.

In een heel opmerkelijk geschriftje: „Sainte-Beuve à seize ans”, van Marie-Louise Pailleron, staat (p. 45):

„Il est entendu que l'inspiration de Sainte-Beuve ne s'élèvera jamais à la hauteur des grands poètes de son temps, il ne sera que *Lakiste*; les côteaux modérés, voilà ce qu'il aime”.

Ook als criticus ging Sainte-Beuve zelden boven de „côteaux modérés” uit. Maar de toppen van een visioenair- en geestelijk Himalaya-gebergte loochenen, omdat ge ze niet ziet, is echt Sainte-Beuv'sch! Wel geloof ik het woord:

„Il a tout lu, tout vu, tout jugé. . .”

van Léo Claretie („La Presse sous le Second Empire”). Maar daarom niet alles *begrepen*, of liever doorleefd.

Het hoonwoord van De Montherlant, toch zoo nijpend en kenschetsend, over de Franschen:

„Quant à ce qui est simplement hors du commun, cela paraît *ridicule*. Surtout *en France*, nation petite-bourgeoise, et qui adore le petit. Dante, Michel-Ange, Shakespeare, Byron, Wagner ont été d'abord jugés ridicules, ici, parceque „bizarres”, c'est-à-dire autre chose que petits-bourgeois”.

is ook van toepassing op Saint-Beuve: „cet homme-cerveau”. —

VII

Ik herhaal, Sainte-Beuve (gemoedelijke Mephistokop) wordt in het geschrift van Benoit-Lévy gestraft voor zijn eigen soms verachtelijke en wreed-krenkende critiek-methode, „la méthode de Sainte-Beuve”, ook door Taine zoo zot aanbevolen bij de karakter-ontleding van George Sand („Derniers essais de critique”, p. 126). Ik sta er lijnrecht tegenover. Er is niets verwerpelijkers, dan den mensch en zijn kleinmenschenlijke behoeften, eigenschappen, verrichtingen, met den kunstenaar zóó te vervlechten dat wij het kunstwerk uit menschenlijke daden en daadjes moeten verklaren. Alleen als heilige en éénige bron, ter beoordeeling van een kunstenaar, een schrijver, blijve zijn werk; niét het bloed van zijn lichaam; maar dat van zijn ziel; niet de kracht van zijn longen, maar de adem van zijn geest. Want alle beoordeelingen van den mensch en diens handelingen, hangen van tallooze karakter-vervalschende factoren af, die geheel buiten de macht onzer psychische contróle liggen. Beoordeelingen van den mensch en zijn maatschappelijk leven, geschieden vaak op geheel persoonlijke gronden. Haat, afgunst, nijd, wraakzucht, laster, gekrenktheid, jaloezie, kunnen alle oordeelvellingen of beschouwingen van de daden der menschen vervalschen, vertroebelen; evenzeer als blinde sympathie, critieklooze bewondering en teugellooze overgave. Het werk van den kunstenaar, van den schrijver, den schepper-zelf, is *van hem alleen*, rechtstreeks uit zijn wezen; is, of eerlijk of door hem-zelf vervalscht, uit zijn hart, uit zijn driften, uit zijn geest en verbeelding, uit al zijn eigenschappen. Vermag hij ons met dit werk, dit woord, die beelding te misleiden, dan zijn wij geen knip voor den neus waard. Want dan onderscheiden wij niet het echte en innigste

rhytme, het geluid, dan klank van dit woord; woord-uit-de-ziel, woord-uit-den-geest. Als b.v. in het werk van een auteur, ons in uitbeelding, in taalkeus, in rhytme, gevoel en hartstocht, getroffen heeft een diepe teederheid en een zuiver-menschelijk medelijden met alles wat bestaat, dan moet dat *echt* zijn, indien wij althans vatbaar blijken voor de onderscheiding van dit pure en schoone in den schepper. Vertelt men nu later: zie, deze mensch die in zoo wonderlijke gevoelsfijnheid en verbeeldingsmacht, zoo aangrijpend liefde en teederheid openbaarde in zijn arbeid, is als mensch slecht, laag, heerschzuchtig, hebzuchtig, valsch, afgunstig, bezoedeld door gedrochtelijke ondeugden, dan zeg ik: leugen, verachtelijke laster, achterklap van de „*hérédité psychologique*. . .” Als hij zoo was, zou zich de gruwel van zijn valsche en beschimmelde menschelijkheid tot in de kleinste trilling van zijn zinsbeweging, van zijn woord onthullen. Ook al poogt hij alle echte vormen en accenten van ontroering en bewogenheid, van medelijden, van liefde en teederheid na te bootsen, ik zou het in de zwakste beweging van het verslapt rhytme hooren, in het onzuivere geluid. Ik zou het in het beeld zien. Ik zou het in den lichtsten overgang, van zin tot zin, ontdekken. Ziel, diepte, liefde, verrukking, verdriet zijn oer, zijn autochtoon; zijn door niet één schepsel na te apen of te simuleeren zonder onmiddellijke ontmaskering. Herziet uw oordeel over hem als mensch óf verklaart dat ge tot de kennis van zijn slechte, lage en valsche menschelijkheid zijt geraakt *uit* de slechtheid, laagheid, valschheid of gemeenheid van zijn *arbeid*, zijn *geschriften*, zijn *kunstwerk*. Want voor ons is bij de beoordeeling van alle soorten van kunstwerken, geen *andere* maatstaf dan: herkenning van de *geestelijke* stem eens kunstenaars. Weer vraag ik: waar zou het heen, als wij bij ieder brok

architectuur, bij iedere compositie, ieder schilderij of beeldhouwwerk ons eerst moesten afvragen: hoe handelt, leeft de schepper van deze dingen zelf, als mensch, in zijn dagelijksch bestaan? Daarom gelooven wij er ook niets van, of liever gaan wij op alderlei bijtende, wrok-kende, hatelijke vonnissen van talloozen, over Sainte-Beuve niet in; oordeelvellingen van vijanden, die den moralist-criticus zoo fel verachten; het meest misschien om zijn „*Les Regrets*”. Want wij voelen zelf Sainte-Beuve's cardinale fouten, zijn gebrek aan kieschheid in eigen werk, zijn huichelarij en listigheid. Toch zien wij gul zijn groot talent en al het goede en mooie in hem, als kunstenaar-mensch. Ook nú nog word ik geboeid door zijn geleerde, schoon eenzijdige oordeelswetenschap, psychologisch-historische karakteristieken; zijn ontledende literatuur-critiek en taal-historie. Jaren her erkende ik reeds zijn fabelachtige bekwaamheid. Spelenderwijs, verklaarde ik, hanteerde hij de zware, toch fel-blinkende en vlijmgeslepen slagwapenen der ontledende karakteristiek, gesmeed in de school van Lessing's doordringend en fier-onafhankelijk genie, al keek Sainte-Beuve ook soms óver het hoofd van den zwaarwichtigen diepzinnigen Duitscher heen, — die zijn zinrijke ideeën niet behoefde te zoeken op den bedroesenden bodem van een bierglas, — zoodra het neerkwam op de erkenning van het schilderend-beschrijvende genre in de woordkunst der oude en nieuwe tijdperken. Wij moeten Sainte-Beuve steeds eerbiedigen, omdat hij de diep-indringende historische, psychologische en ontledende literatuurcritiek, ónafhankelijk van hatelijk-jachtige en vluchtige actualiteit, — van het innigste levensgevoel afgewend immers, — in een dagblad heeft aangevangen en gegrondvest. Wij moeten hem eerbiedigen, omdat hij het nieuwtjes-verslindende publiek, het alles-

betastende en alles-omwoelende publiek, manmoedig durfde weerstreven, in zijn vergroovingsneigingen naar sensatie-prikkels, en zijn duldelooze oppervlakkigheid beschimpte; omdat hij het publiek dat het essentieele der dingen uit een instinctmatigen angst voor striemende levensonthullingen weert en slechts zeer weinig van het grootmenschelijk gebeuren innerlijk verwerkt, dwóng, met zijn ernst, zijn stil-tartenden spot en hoon, letterlijk dwóng, lief- en darteldoenerij tegenover wezenlijke schoonheid en diepe kunst schaamvol óp te geven. Zoo klaarlijk ging Sainte-Beuve uit van deze, in zijn tijd eenigszins roekelooze hoofdgedachte, welke hij als een bel liet rinkelen rond de oogen zijner opgeschrikte luisteraars: ook een beschaafd dagbladlezer, onder de stuwende werkingen van tijd en cultuur ademend, moet op een bepaalden dag der week naar één hoek van de krant althans veilig kunnen heenvluchten, zonder angst voor onderdompeling in onbenullige berichtjes en zonder vrees besprenkeld te worden door de niet altijd even welriekende nieuwsfontein der daggebeurtenissen. Hij vlucht naar den hoek, waar hij zijn literatuur-rubriek vindt. . . Sainte-Beuve dwong, dwóng het publiek te luisteren naar zijn onactueele feuilletons, waar meer van beklijfde dan van het meest brandende en sensationeele dagbericht. Zoo concurreerde hij met de moordende actualiteit door onmiddellijk en geheel zijn ziel, zijn geest, zijn spot, zijn ironie, zijn kennis, zijn zingend en beeldend woord te geven, zijn hart vol leven en licht. Alles daarvan gooide hij te grabbel in het dagblad, het voddige stuk papier, dat van goot naar vuilnisbak en van de prullemand naar den beltwagen gaat. Hij gaf ál zijn kracht aan zijn werk en hij overwon. Want hij leerde langzamerhand zijn lezers (waaronder paaschlammeren) beseffen, dat de literatuur, de kunst en de

schoonheid, het woord van den wijze en den denker, wel het allermeeeste recht hebben op de allerhoogste levens-eerbiediging en een afzonderlijke toegewijde behandeling verdienen. Hij leerde hen inzien dat, zoo goed als in een boek, ook in een dagblad de hoogste problemen op literair, psychologisch en aesthetisch gebied kunnen worden gesteld en opgelost. Hij schiep in de literatuur-critiek de cultuur der onactueele schoonheids-feuilletons en grondde de wetenschap, dat de wezenlijke schoonheid los is van data, cijfers en jaartallen. Naar mijn meening leerde hij vooral begrijpen, dat de kunst, de literatuur moest behooren tot het meest onontbeerlijke van de menschelijke beschaving, tot het allerbelangrijkste van het dagleven, juist omdat zij het tijdelijke en tijdelooze oneindig veel zuiverder vastgrijpt en weerspiegelt dan alle andere levensuitingen op politiek, maatschappelijk of welk ander gebied ook. In al haar overvloed en bruisende schoonheid leeft nergens machtiger de negentiende eeuw der Fransche beschaving, dan in de ontzaggelijke geesteskracht en het psychologisch zienerschap van Balzac's werk. Nergens leeft zóó ook de droom van dit tijdperk in zijn metaphysische verbeeldingen, zijn romantische gelukzaligheids-visioenen en huiveringwekkende ironie, als in Flaubert, Villiers de l'Isle Adam en Baudelaire. Onder de stuwende verbeeldingskracht der Grooten van zijn tijd en van vroegere eeuwen, schreef Sainte-Beuve ongestoord en onbekneld en zonder angstvallige afmeting van stof en ruimte, over „Port-Royal” zoo goed als over Rabelais; over Ninon de Lenclos, als over Napoleon, over Prévost, Paradol en dan weer over Tacitus en Gautier. Hij bleef vlák nabij de dragers der wijsheid, schoonheid en verbeelding. Hij liet het altijd scheppende geluk van hun binnenste zien. En bóven fysieke vernietiging en stoffelijke vergankelijkheid ving

hij óp de stem van hun eeuwig leven. En al vereerde hem eens een groep onbeschofte Parijsche studenten in zijn collegezaal met een worp rotte appels, om zijn Napoleon-tische staatkunde, niemand heeft ooit scherper, vaster en dieper gesproken over Renan, als over Veuillot, over den vurigen Lamennais als over Béranger. En zoowel Baudelaire als Musset, verdoken achter de bloedige schanshunnerhel-smartelijke en wreed-scheurende levens-ironie, heeft hij het eerst naar voren getrokken midden uit de pracht van hun diep-menschelijk gevoel vóór de ontstelde blikken van het angstvallige en mistastende publiek¹). De smeltende teederheid van deze wreedaards ontdekte hij in de verholenheid hunner droomen, die ongekend afdreven naar het stille zonnegoud van den avond. En tegelijk wees hij naar een andere pool van het leven, op de flauw-droomerige regenboogkleuren boven de liefelijke idylle van *Paul et Virginie*, met fijne ironie.

Zoo, jaren her, zagen wij reeds het voortreffelijke in dien oordeels-zwalker.

Omdat wij geen tegenstelling tusschen mensch en kunstenaar erkennen, zeggen wij niet van een schrijver: zijn werk is goéd, doch zijn menschelekheid is rot! Maar wij zeggen: zijn werk is rót, is slecht, half goed of heel goed en zooals zijn werk is, zoo is de mensch-in-den-uite. En is geen *andere* bron, geen ander bloéd dan arbeid van den voortbrenger zelf, ter toetsing. Wij gaan tot den mensch, door het werk, en niet andersom tot het werk, door den mensch. Het persoonlijke, vrome, afvallige, of anticlericale leven van Sainte-Beuve kan ons dus weinig schelen; wordt eerst rangordenend van be-

---

¹) Toch nimmer als Stanislas Fumet die in „Notre Baudelaire” b.v. de heerlijkheid van „Recueillement” en de „puissance rythmique du vers chez Baudelaire” zoo prachtig ontleed, laat uitkomen.

lang, als wij het in zijn werk zélf ontmoeten. Wij schep-
pen geen eeredienst van het hel vernuft; wij onderzoeken
niet de gekliefde ingewanden van een dichter, gelijk
Sainte-Beuve, om het wezen eener lyriek-in-barenswee
te bepalen. En toch verklaren wij, nog wel met een zijner
grootste bewonderaars (Karel Hillebrand): hoe weinig
aristocratische natuur was Sainte-Beuve, hoe weinig
gentleman. Ervaren wij dit afgescheiden van het werk,
door honderd wisselende inzichten, door honderd wisse-
lende beoordeelingen, vonnissen van menschelijke daden
en daadjes, die telkens door een ander brandpunt van
ceremonieele levensbeschouwing heengloeien? Neen, zijn
arbeid zélf openbaart het ons.

Ik wees er al op, Taine nam in zijn, ten deele prachtige
Balzac-studie een soortgelijk standpunt in als Sainte-
Beuve, wanneer hij schrijft:

„Les oeuvres d'esprit n'ont pas l'esprit seul pour père. L'homme
entier contribue à les produire; son caractère, son éducation et
sa vie, son passé et son présent, ses passions et ses facultés, ses
vertus et ses vices, toutes les parties de son âme et de son action
laissent leur trace dans ce qu'il pense et dans ce qu'il écrit. Pour
comprendre et juger Balzac, il faut connaître son humeur et sa
vie". (p. 51, „Nouveaux essais de critique et d'histoire").

Maar Hippolyte Taine, als historicus veel dieper dan
als wijsgeer¹⁾, haalde de kennis van Balzac's leven inner-
lijk vóór alles uit auteur's arbeid, uit diens dagboek en
correspondenties, gelijk blijkt uit Taine's studies. Nooit
gebruikte hij de lasterende anecdoten (kom azijn), de
kletserige profanatie van konkelaars, kwaadspekers,
afzichtelijk-jaloersche collega's of vijanden. Taine, als
man van de milieu-theorie, moest wel zijn eigen anthro-

¹⁾ Er zijn critici die juist Taine als historicus geen gezag toekennen. F. Jean-
Desthieux in zijn studie over Taine antwoordt: „On a bien insinué, et même
affirmé qu'il n'était nullement un historien; en réalité, il n'a vécu que par
l'histoire", pag. 28.

pologisch stelsel in zijn critiek-methode bevestigen. Doch hij deed het met hooge objectiviteit. Sainte-Beuve zelden. En daarom staan wij lijnrecht tegenover de critiek-methode van Sainte-Beuve, die het ignobele detectiven-stelsel van de ziel toepaste op het werk des geestes; een soort van literaire chantage. Deze opvatting heeft niets uitstaande met de l'art-pour-l'art-theorie, alléén op schoonheid gericht. Neen, ze gaat even hartstochtelijk in op de menschelijkheid van een boek. Ze beveelt echter de menschelijkheid alleen uit de kunstschepping te halen; en niet uit achterafsché beschouwingen over daden en gedragingen en handelingen van den mensch in het gemeenschapsleven. Ook d'Haussonville stelt vast:

„La réponse à ces hautes questions semble expirer sur les lèvres de Sainte-Beuve au moment où l'on pourrait croire qu'il va nous la donner. Ce qu'il nous révèle en réalité ce sont ses procédés d'instruction; quant au code lui-même, il continue à demeurer pour nous lettre close.” („C.-A. Sainte-Beuve”, pag. 272).

Als ge mij schijnbaar verschrikken wilt met de vraag: hoe verklaart ge dan de tegenstrijdigheid dat een slecht, inlaag, ingemeen mensch zeer schoon en met schoone taal, de „teederste roerselen” van een andere ikheid kan beschrijven, terwijl hij in *eigen* bestaan de inhaligheid of ploertigheid zelve blijkt, dan zeg ik: gij zijt blind, wijl er geen tegenstrijdigheid bestaat. Als deze mensch werkelijk slecht, gemeen, laag, jaloersch, wraakgierig, lasterend, enkel persoonlijke hebzucht en genotzucht is, *ervaar* het dan in zijn werk. Er bestaat dus geen tegenstelling tusschen arbeid, schepping en mensch. Gij echter stelt vast: nu ja, zijn werk, zijn *woorden*, nu ja: maar zijn leven zelf is schel het tegenovergestelde.

Dit bewijst, dat ge door leeg en innerlijk-valsch geluid

van de ziel misleid kúnt worden. Of dat ge den mensch en zijn kleinheid niet reeds lang ontdekte in de grootheid van den schepper. Daarom zijn alle persoonlijke nasporingen over leven en lot van kunstenaars, onderzoekingen over ras, milieu, oorsprong, afstamming, omgeving, familie, erfelijkheid van verleden en heden enz. slechts uitwendige factoren (ook alweer subjectieve drangdaden van zielsspeurders), die nimmer voor diepere verklaring van het innerlijk-essentieele kunstwerk kunnen dienen. Taine's gansche leer is in den loop van den tijd totaal gevonnist door de realiteit zelve. Het ongelukkigste voor Sainte-Beuve is juist dat wat Taine in zijn studie over den schrijver van de „Causeries du Lundi” formuleert:

„Il a importé dans l'histoire morale les procédés de l'histoire naturelle”, („Derniers essais de critique”, p. 58).

Ieder kunstwerk en zijn innerlijkheid, is een ongeschonden ziels-, geestes-, gemoeds- en voorstellings-geheel, dat zichzelf alleen interpreteert. Hiertegenover verstommen trompetsignalen van een nieuwe critische school. Een wonderlijk-intiem album-dagboek, na Balzac's dood gevonden en door Clément-Simon en Graaf de Spoelbergh indertijd uitgegeven (eigenlijk door Crepèt): „Pensées, Sujets, Fragments” („het groote lusthof van Balzac's gedachten”, Crepèt), onthult ons dieper, leven, harts-tochten, begeerten; ontraadselt ons onnoemelijk meer geheimen van Balzac's geest, bestaan, scheppingsdrift en geluksdrift, dan een bibliotheek biographische boeken over hem. Dit album-dagboek („crachoir d'or”) is waarlijk Balzac's literaire provisiekast geweest. Crepèt zelf verklaart:

„C'est un document littéraire inestimable et c'est aussi un document biographique de premier ordre”.

Wij schakelen dus geen moraal en aesthetiek of god weet wat buiten. Wij eischen alleen: beoordeel het scheppende karakter niet naar dagelijksche levensverrichtingen; niet naar het wisselend en telkens anders geïndividualiseerd inzicht van onderzoekers, speurders, toelichters, biografische-gegevens-verzamelaars, doch — daar heeft hij recht op, — beoordeel een kunstenaar uitsluitend naar de *eigen uitgesproken Ikheid in zijn arbeid!*

Het meest bewonderende critische oordeel van Remy de Gourmont over Sainte-Beuve, sprak hij niet in zijn „Promenades littéraires” uit. Ik acht het ridicuul, overdreven en lyrisch-opgetogen; zeer fel-eenzijdig. Voor De Gourmont heeft Sainte-Beuve het karakter bepaald van bijna alle Fransche schrijvers, van mannen en vrouwen die een rol hebben gespeeld, van de Renaissance af tot de tweede helft der negentiende eeuw.

Heel raartjes verklaart Remy echter:

„Le moyen-âge lui échappa nécessairement, hormis quelques figures plutôt historiques que littéraires, et de même lui échappèrent, pour les raisons que l'on a données, ses contemporains de la dernière heure”. („Prom. phil.” p. 42).

Een bagatel, Picardiër! Bedenkt, een „machtig” criticus, met verblindend vernuft, voor wien de Middeleeuwen en het werk van grooten uit laatste levensperiode, een *gesloten* boek blijven! Het is miserabel! Dan begrijp ik het snerpende woord van Anatole France over Sainte-Beuve beter:

„Tout n'est pas pur dans les aspirations de Sainte-Beuve”.

En:

„Le vrai fonds de Sainte-Beuve est âcre, trouble, tourmenté”. („Le génie latin”, p. 356).

Ook Anatole France zag in Sainte-Beuve zekere

oogenblikken van verteederde terugkeeringen naar gods-dienst en mystieken aandrang. Maar hij onderkent dadelijk scherp dit ingewikkelde gemoed. . .

„qu'une vieille civilisation ait jamais produite”.

Ook de groote Flaubert schatte l'Oncle Beuve (Baudelaire-naampje) niet heel hoog. Hoort slechts in zijn „Correspondance” II:

„Je n'ai jamais eu grande sympathie pour ce lymphatique coco (Sainte-Beuve)”.

VIII

Sainte-Beuve, die meer aanleg had voor het schrijven van een „roman picaresque” dan voor verfijnde volupté-psychologie, erkent natuurlijk veel in Balzac. Maar wat te zeggen van een criticus als Sainte-Beuve, die George Sand bóven Balzac plaatst; die de vroege, leege, armzalige romans van deze vrouw verheerlijkt en Michelet¹⁾ fel minacht! Sainte-Beuve schreef:

„Mme Sand, est-il besoin de le rappeler? est un plus grand, plus sûr et plus ferme écrivain que M. de Balzac: elle ne tâtonne jamais dans l'expression”. („C. d. L.” II, p. 461).

George Sand bóven Balzac te stellen, is op zichzelf een schelmachtige daad. Hoort, na de extatische bewondering van Sainte-Beuve voor George Sand, het bijtende, krenkende en vermorzelende woord van Baudelaire over dit heldendicht van domheid:

„Elle est bête, elle est lourde, elle est bavarde. Elle a, dans les idées morales, la même profondeur de jugement et la même délicatesse de sentiment que les concierges et les filles entretenues. . .

Le Sand est pour le *Dieu des bonnes gens*, le dieu des concierges

¹⁾ „Journal des Goncourt” II: „Là-dessus, il se met à parler de Michelet avec une sorte d'animosité et de rancune colère”. (pag. 63).

et des domestiques filous. . . Elle est surtout, et plus que tout autre chose, une *grosse bête*; mais elle est *possédée*. C'est le diable qui lui a persuadé de se fier à son *bon coeur* et à son *bon sens*, afin qu'elle persuadât toutes les autres grosses bêtes de se fier à leur bon coeur et à leur bon sens.

Je ne puis penser à cette stupide créature, sans un certain frémissement d'horreur". („Oeuvres posthumes", p. 110—111).

En dat moet als schrijfster en menschenbeeldster *boven Balzac* geplaatst! O, o, l'Oncle Beuve! Hoort ge den lach van Balzac, zooals de lach van Rabelais nu nog davert over Frankrijk? Hoort ge Baudelaire's hoon, brandenden schimp van het „génie avaricieux", gelijk Fumet Baudelaire doopt?

Om Balzac's succes bij vrouwen te verklaren, vergelijkt l'Oncle den schepper van „La Comédie Humaine" met Mercier, Crébillon fils, Pigeault-Lebrun, beruchte lieden bij de romantici; vunze exploiteerders van de wufte perversiteit, zonder verbeelding en zonder phantasie, erkent De Gourmont. Opmerkelijk, de criticus Sainte-Beuve, die een ontzachlijke chronique scandaleuse in het leven heeft geroepen, naar eigen getuigenis: „verliefd van complexie", door zijn plebeïsche houding als gekrenkt minnaar tegenover Adèle Hugo; de amoreuse Sainte-Beuve, die schier unaniem veroordeeld werd om zijn onridderlijk, laag of kruiperig gedrag, durft Balzac hoonend beoordeelen als succesjager bij vrouwen. Dat waagt Sainte-Beuve, over wien zijn groote bewonderaar De Gourmont vaststelt:

„. . . Au lieu d'aimer une femme uniquement, au lieu de rechercher ces amours qui demandent des soins et de la constance, une Adèle Hugo, une Mme d'Arbouville, il se sent attiré violemment par toutes les femmes et se livre sans mesure à ses dernières passions". („Prom. lit" IV, p. 217).

Balzac, in zijn liefdeleven, was juist heel zwijgend tegenover derden. Hij liep liever rond met doorboorde

slavenooren, dan uit de school der minne te klappen. Balzac heeft nochtans, volgens Sainte-Beuve, heel veel van een charlatan. De Gourmont alweer verklaart:

„Tout lui est bon pour déprécier Balzac et dans Balzac l'homme plus encore que l'écrivain.”

Hoe verklaart ge zoo iets miskennerigs in een man als Sainte-Beuve (Lohengrin met een buikje), in een man met zooveel ingeboren wellevendheid en ridderlijke verlossingsdrift?

IX

Twee opmerkingen van Remy de Gourmont tegen Sainte-Beuve, over zwijmelenden Balzac, zijn psychologisch voortreffelijk.

De eerste: Sainte-Beuve noemde het voortdurend trekken en reizen van Balzac, van provincie tot provincie, van stad tot stad, zoete berekening. Balzac zocht geen azuren hemelen, doch geld en succes.

Halt, snauwt pikante Remy de Gourmont, geheel ongerijmd! Je begrijpt er geen snars van. Al ware het zelfs berekening, dan is het nog iets, dat juist Balzac's geniale natuur openbaart. Het eeuwige Parijs gaf Balzac nu eens niet als alleene plaats van handeling voor romans. Geheel Frankrijk koos hij, met alle milieu's, alle bedrijven en beroepen. Balzac ontdekte, dat niet Parijs het monopolie van den hartstocht had, — slechts bij tijden dat van den geest, — maar dat het vooral de provincie was, vaak verborgen, waar rijke, diepe en hartstochtelijke levens zich ontplooiden. Al sloot hij ook Parijs van de tragische geheimen der wrakken niet uit.

Voor De Gourmont heeft Balzac juist hierdoor de eenheid verwerkelijkt van de passie, de eenheid van de

zelfzucht, de eenheid van de overgave en van alle gevoelens in den roman¹). De macht dezer, zelfs onvoltooide schildering

„n'a pas frappé Sainte-Beuve qui le regardait de trop près, avait été le témoin de sa construction”.

De Gourmont echter laat, onder een nauw bedwongen mutualisme, in zijn studie niet voldoende uitkomen, hoe vinnig-gemeen Sainte-Beuve Balzac's groot succes verklaart. In de bewuste „Contemporains”-studie van Sainte-Beuve hoort ge het vriendengesuizel van beoordeelaar's zielsmijmeringen:

„Une des raisons qui expliquent encore la vogue rapide de M. de Balzac par toute la France, c'est son habileté dans le choix successif, des lieux où il établit la scène de ses récits”.

En dit kronkelende van den gladden aal:

„On montre au voyageur, dans une des rues de Saumur, la maison d'Eugénie Grandet; à Douai probablement, on désigne déjà la maison Claës. De quel doux orgueil a dû sourire tout indolent Tourangeau qu'il est, le possesseur de la Grenadière! Cette flatterie adressée à chaque ville où l'auteur pose ses personnages lui en vaut la conquête”; („Portraits contemporains”, n. 330—331).

(Hoe kón deze steeniger achter barricades ook een createur peilen, die Rastignac en „le Père Goriot” als in één adem schiep? Dit vermocht De Gourmont op zijn beurt, evenmin). Het inzicht in Balzac's vaak grootsch-samengestelde natuur, is zelfs nog dieper bij Pellissier, erg deftige literatuur-professor, die in de

¹) Frédéric Ségu, in zijn pas verschenen, „Un maître de Balzac méconnu” (De Gourmont had dit kunnen weten uit Sainte-Beuve's „Lundis”) laat juist uitkomen, hoezeer Balzac naar het voorbeeld van Latouche „a peint la vie de province, et si Balzac ne se contente pas de la peinture des mœurs d'une province, mais situe ses romans dans la France entière, il n'en est pas moins vrai qu'il doit cette inspiration à de Latouche, qui, dans *Fragoletta* a chanté les beautés du Berry, sa contrée natale, tant illustrée depuis par George Sand”. (pag. 170).

„Histoire” van Petit de Julleville, over den schepper van „La Comédie Humaine” ijselijk-apodictisch oreert.

De mensch Balzac wordt naar Prof. Georges Pellissier allereerst gekenmerkt door zijn lichamelijke kracht.

Hm, hm. . . neemt u plaats Professor, in het tuintje van Balzac's zomerhuis „Les Jardies”, knusse stoeltjes en een beschaduwde priëeltje! Genie alleen zou niet voldoende zijn. Het gestel van athleet bezit Balzac. Alles in hem ademt kracht (Champfleury noemt hem een dartel wild zwijn. . . „un sanglier joyeux”). Ook Professor noemt hem uitbundig, grof, joviaal, hartelijk, triviaal. Och, Prof., hij is zulk een echte gamin, met den geweldigen gang van Gargantuel. Doch hij ontdekt niet de geringste boosaardigheid in dezen reus, al lacht Honoré om eigen botte grappen. Hoe lief gezeid in den avondmist, Professor! Ja, Prof. noemt Balzac door-en-door goed, ontdekt „zelfs” teederheden. . . „même des tendresses qu'on n'attendrait guère d'une aussi forte nature” (p. 458, Petit de Julleville: „Histoire d. l. Lit. fr.” VII).

Voor Prof. openbaart Balzac in zijn intieme correspondentie een edelmoedig hart. De opsnijer! Om dat zóó maar te ontdekken! Balzac bezit een vroolijke dapperheid, (Den schallenden hoorn van den menschenjager Prof.!) Prof. ook ziet zijn zelfaanbidding. Honoré wil niet alleen een maarschalk in de literatuur zijn, maar roemvoller dan Napoleon. Wat Napoleon niet kon tot stand brengen met den degen, dat zal hij, Balzac, voltooien met de pen. Deze grootspraak acht (zeer menschkundig en waar) Pellissier toch ontheven van iedere verwaandheid; deze vantardise. . . „est exempte de toute morgue”. Want al zien wij Balzac, in zijn natuurlijke overdaad en een overweldigende onstuimigheid en vurigheid van temperament, kieschheid en tact ontberen, hij was toch:

„le plus fécond et le plus puissant de nos romanciers”.

Balzac's verbeeldingskracht noemt Prof. bijna visonair en hemzelf een der wonderlijkste idealisten die ooit bestaan hebben. Kom, kom, geen weeklachten Professor! Gij zijt toch geen loondienaar der lyrische critiek.

Toch ziet Pellissier de „Comédie Humaine" goed. Ze is vol ongelooflijke avonturen en sprookjesachtige personagiën. Er leeft in Balzac een heimelijke en hartkloppende lust voor het buitensporige; voor alles wat vreemd, wonderlijk en verborgen is. Zijn mysticisme, argeloos, vermengt zich met zijn kunstvaardigheid. Deze geweldige realist stelt boven de werkelijke wereld, een andere die geheel denkbeeldig en bovennatuurlijk opdoemt.

Dit inzicht van Prof. Pellissier bemachtigen achtenswaardige Sainte-Beuve noch overknappe De Gourmont. Pellissier zelf mag zijn: een ouderwetsche kopergravure met geheimzinnige lichte hoeken; hij dringt dieper in Balzac's psyche dan menig kinderachtig moderneling.

Voortreffelijk in haar soort, is deze karakteristiek van Balzac's zinsbegoocheling onder het scheppen:

„On peut dire que l'auteur de la Comédie humaine a vécu dans une hallucination perpétuelle. Obsédé par son oeuvre, il en arrive à ne plus distinguer ce qu'il invente de ce qu'il voit. Le sang lui monte à la tête. Dans la fièvre du travail, il finit par perdre la notion des choses réelles; il ne reconnaît pas, après douze ou quatorze heures de labeur, d'un labeur continu, forcené, incandescent, les rues de son quartier qui lui sont les plus familières. Il a le vertige de sa propre imagination. La réalité, pour lui, ce sont les événements et les personnages du monde qu'a créé son cerveau. Qui dit réaliste, dit, par la même, observateur: mais il n'est pas douteux que l'intuition, dans les romans de Balzac, ne tienne une place considérable". (p. 460, Petit de Julleville: „Hist. d. l. Lit. fr.")

Balzac's alles-vergrootende en koortsachtige verbeeldingskracht, overdrijft, omspant en vervormt al

mee de werkelijkheid, doch bij gebrek aan maatzin vertoont hij potentie, oerkracht. Zijn insolent genie openbaart zich het machtigst in de uitbeelding van figuren, die een gansche sociale groep vertegenwoordigen en vooral in personen, nietsnutters of werkers, in wie hartstochten worden verzinnebeeld.

Hoeveel dieper ziet Pellissier het karakter van tragische grootheid dat Balzac zijn menschen geeft, dan de geleerde Sainte-Beuve en spitszinnige De Gourmont.

De Prof. in de literatuur kan, boven allen smaad en schimp en afbraak van Balzac's taal, stijl en psychologie (hoewel hij zelf ook de dolste dingen zegt over Balzac's gebrek aan psychologie), toch tot deze stooralooze erkenning komen:

„Nous ne les oublions plus, nous donnons leur nom aux personnages de la vie réelle qui nous les ont rappelés. Comme certaines figures de Shakespeare et de Molière, ils symbolisent un vice ou une passion”. (a. b. p. 464).

Wat Prof. verder schrijft over Balzac's z.g. onzedelijkheid, moest Sainte-Beuve, de ultramontanen-bestrijder, nog eens kunnen lezen!

In ieder geval begreep hij, dat ondanks alle geknoei en mislukking, Balzac's genie evenveel kracht toonde in de synthese, als doordringingsvermogen bij de analyse. Balzac's genie is alomvattend. Deze luidruchtige was immers ook, dagen achtereen, een stil, diep peinzer! En van dezen man roept Pellissier uit:

„Nauwelijks vonden eenige zijner romans genade bij de critiek”.

En dan eindelijk het hoofdthema, eeuwig herhaald: Balzac schreef vaak heel slecht. Taal en stijl heel slecht; soms onleesbaar, soms wartaal; koeterwaalsch; nevelig.

Goed, goed, zegt Prof. Pellissier, schrijver zonder smaak, zonder maat, vol phrasiologie en platheden...

Maar, vraagt, de Prof., hoe zou overdaverende Balzac onze grootste romancier wezen *als hij geen schrijver* was en als *schrijver* zich uitte?

Opbruisend, gekweld, koortsig, kon Balzac niet scheppen in hooge sereniteit; kon hij zich niet beheerschen.

„Les plus vifs admirateurs de Balzac lui reconnaissent eux-mêmes d'énormes défauts. Cela ne l'empêche pas d'être le maître incontesté de toute la littérature romanesque". (a. b. p. 476).

Tenslotte erkent hij hem als den machtigste van allen, een boven allen uitblinken.

En ook Emil Ludwig, na critiek, verwerping en weer critiek erkent van dezen zwoeger, torenwachter hoog boven wereldstad-geraas:

„Obwohl er alles durcheinander gelesen, hat er nie studiert, nur aufgenommen, was ihm taugte, aber in ein monströses Gedächtnis eingetragen, das alles, Worte, Orte, Mienen mit gleicher Treue festhielt. Da er die Kraft der Transfiguration besass, die den Dichter macht, brauchte er sich autobiographisch nicht zu verzetteln; aus seinem eigenen Leben schildert er Situationen kaum, Gestalten wenig, sich selber nirgends, nur stückweis Zimmer, Landschaften, Stimmungen. Wie Shakespeare, hat er nicht jeden einzelnen gekannt, aber in jedem den Typus erkannt, er hat jede species hominis spientis beobachtet und eben deshalb nie eine Schlüsselgestalt geschaffen. Weder Vautrin, noch Gobseck, noch Lucien, noch Rastignac, weder Esther noch Delphine hat er nach der Natur gezeichnet, wie die Romantiker, wie zuweilen selbst Goethe tat: er hat die grossen Typen aus ihnen geschaffen, aber immer behütete ihn sein spaltender Blick, dieser gesunde Weltsinn, in die Leerheit von Abstraktionen zu verfallen". („Kunst und Schicksal", p. 225).

Er is niet zooveel paradoxaals in Ludwig's bewering, dat zekere grondtrekken van Napoleon en Balzac, als vlug-scheppende genieën (werkers op golfstroom), vergelijkbaar blijken; beiden schiepen hun werk op dezelfde wijze: uit phantasie en energie. En godlof, dat ook Emil Ludwig, dwars door het zinnelijke en zintuigelijke, het

bovenzinnelijke ook in Balzac, zielestormer, ziet en erkent; al is zijn slotsom faliekant mis en psychologisch heel dwaas. Ludwig overpeinst, eerst:

„Dieser falckenäugige Jäger des Menschen, von allen Autoren der sinnlichste, hat nämlich eine wunderliche Neigung zum Übersinnlichen". (a. b. p. 228).

Dan:

„Und doch ist es, als schreckte seine Energie zurück vor jenen Welten, denen er sich nicht gewachsen fühlt", (a. b. p. 228).

Eerst laat Ludwig uitkomen wat Balzac en Shakespeare scheidt. Daarna wordt hun genie toch als gelijksoortig erkend:

„Balzac erfindet immer, Shakespeare beinahe nie, Balzac sucht den Typus in der Gegenwart, Shakespeare findet ihn in der Geschichte und Literatur, Balzac macht seine Zeitgenossen mythisch, Shakespeare macht mythische Figuren zu Zeitgenossen. Beiden gelingt das Höchste, was einem Menschen schöpfer werden kann: ihre Gestalten entgleiten ihren Händen, suchen, über ihre Väter weg, die eigenen Wege, und Jahrhunderte später begegnen wir ihnen in Gesellschaft, auf Reisen, in Liebschaften, im Staat: phantastische Gebilde haben die Wirklichkeit von Menschen erreicht, die einst gelebt haben, die morgen leben". (a. b., p. 231—232).

Zoo wordt de menschepper Balzac gezien.

Luistert gij nu nog naar het snuiterijtje, den vernietiger-blaag Roger de Beauvoir, door Sainte-Beuve en Janin tot Balzac-afbraak geïnspireerd; luistert gij grimmig naar het manneke, dat Balzac „verplettert" met zijn „le moi haïssable" en Alphonse Karr als verpletter-peet kiest? Kom, laten wij hem opbeuren uit eigen ijdel gestamel en geharrewar en in atmosfeer van Balzac werpen. Balzac schreef pas Madame Carraud:

„Je vous assure que je vis dans une atmosphère de pensées, d'idées, de plans, de travaux, de conceptions, qui se croisent, bouillonnent, pétillent dans ma tête à me rendre fou".

Het aapverwaande snuitertje Beauvoir wordt door den „gruwelijken aansteller” Balzac zeker meegezogen in zijn luchtstroomen en vuurgolven.

Wat ambassadeur Jules Janin betreft, de Onschendbare, hij noemde „Physiologie du mariage” al een „livre infernal”. Jules Janin is een fel vijand van Balzac geweest. Hij hoont den schepper der „Comédie Humaine” op tartende en botte wijze. Janin nam het tegen Balzac’s „Illusions perdues” op, vóór het journalisme. Balzac noemde hij een zeurkous. Janin plaatst Paul de Kock boven Balzac. „Illusions perdues” van Balzac schold hij een werk zonder stijl, zonder talent, zonder verdienste. Letterlijk durft Janin schrijven:

„Heureusement ce livre est du grand nombre de romans, qu’on n’a nul regret de ne pas lire, qui paraissent aujourd’hui pour disparaître le lendemain dans un immense oubli. Jamais, en effet, et à aucune époque de son talent, la pensée de M. de Balzac n’a été plus diffuse, jamais son invention n’a été plus languissante, jamais son style n’a été plus incorrect. . .”

Het zal verzinken in een „immense oubli”!

Niemand heeft feller en spottender dezen „prince des critiques” afgestraft dan Emila Zola in zijn artikel: Jules Janin et Balzac („Le roman expérimental” p. 346).

Het slot zegt genoeg:

„Eh bien! prince, je crois que c’est vous qui avez disparu le lendemain dans un immense oubli. Personne ne lit plus vos romans, et vos quarante années de critique n’ont pas même laissé une trace dans notre histoire littéraire. Quant à Balzac, il est debout, il grandit chaque jour davantage. Ce sont là des fouilles dans le passé, des lectures saines et rafraîchissantes, qui font du bien. On respire, en constatant l’imbécilité de la critique, même lorsqu’elle est couronnée. Songez donc qu’aujourd’hui il n’y en a pas même un qu’on ait jugé digne d’asseoir sur le trône. Si l’on patauge à ce point lorsqu’on est prince, que penser des jugements portés par le troupeau des critiques ordinaires?”

Nu het tweede feit, waartegen De Gourmont opkomt en waarin Sainte-Beuve allen dieperen zin mist, verklaart De Gourmont. Sainte-Beuve bespote vele van Balzac's heldinnen om haar physiologisch wezen. Begrijpelijk, voor iemand met zulk een oneenvoudigen en troebelen aard als Sainte-Beuve, man van zulke innerlijke ontwikkelingen.

Balzac liet leelijke vrouwen ook hartstochtelijk liefhebben en gelijke rechten deelen met mooie. Sainte-Beuve legt dat zoo ongeveer uit. Ook dat is weer alles berekening van Balzac. Hij begreep nu een groote vrouwelijke cliënteel te krijgen. O, die bovenaardsche wangunstloosheid van Sainte-Beuve! Want vele vrouwen waren zeer geveleid door te bemerken dat liefde en uiterlijke gebreken niet onvereinigbaar bleken.

Sainte-Beuve spot, galbitter: heden, de vrouw van dertig jaar, morgen die van vijftig, overmorgen de bleekzuchtigen en de mismaakten.

Van allerminst allooi, moedwillig en onbegrijpelijk valsch zijn Sainte-Beuve's verdachtmakingen en ook heel stom. Of is dit alles „vrucht van onafhankelijk onderzoek” (Busken Huet)? Integendeel, Sainte-Beuve luistert altijd te veel naar wat „anderen” zeggen. En naar het openlijk of gesmoord gegier om Balzac's stoute zinsspreuk:

„Achever par la plume ce qu'il (Napoleon) a commencé par l'épée!”

De Gourmont begreep den diepen zin ervan; zwemt plots in den blauwsten aether der lyriek. Verwonderlijk, wijl deze Remy het tragisch-grandioze in Balzac's scheppingsdrift evenmin voldoende beseft. Evenmin als Nietzsche, die Balzac of beleedigde of beschimpte.

Balzac gaf aan de vrouwschoonheid, verklaart De Gourmont, bijna nimmer een overwegende beteekenis; daarin was hij man-van-de-werkelijkheid. Hij stelt een

ware wereld tegenover die der conventie, welke Sainte-Beuve juist bekoort. Sainte-Beuve, nog ganschelijk romantisch, wendt zich ironisch van den leelijken mensch af, schoon hij soms tracht onbevooroordeeld te zien. Balzac het éérst begreep, dat in de leelijke vrouw dezelfde verlangens, hunkeringen en hartstocht leven.

„Les laides, les contrefaites, les bossues, les bancales, et comme dit le critique choqué, les chlorotiques et toutes les clientes du médecin spécialiste surgissent de ses romans ténébreux. Il leur permet la quête du bonheur, aussi bien qu'aux belles physiologiquement intactes, et, sur ce point, il est plus humain même que Stendhal, qui beaucoup plus que Balzac, cultiva l'idéal traditionnel". (De Gourmont, „Prom. lit." V, p. 237).

Stendhal gaf slechts den vreugde-climax van den man; smachtende liefde-motieven (Meistersinger) van den minnaar of calamiteit in het huwelijk. Balzac daarentegen, was een ziener en een bouwer, die de hechtheid van het fundamenteele stelt boven smetteloos materiaal. Een verliefde vrouw, Madame Claës, leelijk en gebocheld! Sainte-Beuve van 1834, zegt Remy, kwam er niet overheen. Van 1834? Ik beweer, de pompeuze van 1850 evenmin! Ja, het was een koene daad van Balzac! Hij, de man van het „stoffelijk realisme", beeldde dieper dan iemand de catholieke barmhartigheid, het prangend-bovennatuurlijke ondanks lichamelijke gebreken van vrouwen, mismakingen die hij wegcijfert in hun liefde-verlangens. Het is heel zuiver gezien van den te vaak ellendig-antisocialen De Gourmont, dat hij Balzac tegen Sainte-Beuve's hooghartige en stompe eenzijdigheid verdedigde in wrangen toorn, en nu eens zonder stijl-tintelingen.

Balzac is voor Gourmont een groot romanschrijver, maar ook een heftig-impulsieve, ingeschapen-wraakgierige natuur. In 1840 dacht niemand meer aan Sainte-

Beuve's artikel van 1834 in de „Revue des deux Mondes”. Balzac echter vergat en vergaf geen beleedigingen. Hij had een weinig:

„la psychologie de l'éléphant .Il gardait inscrits dans sa cervelle les coups qu'il avait reçus et ceux qu'il croyait avoir reçus, puis sournoisement, quand il rencontrait tel de ses ennemis, se livrait sur lui à quelque bon tour. Mais est-ce bien particulier à Balzac? („Prom. lit” V, p. 238—239).

X

Over literairen haat en wangunst is een boek te schrijven.

Balzac, de hevige sensualist, was een groot kenner der physiologie en hij kende de plaats van de Achilles-pees.

Sainte-Beuve, smuiger en slinksche draaier, angst-wekkend-prikkelbaar, kon echter een poos zijn tegenstander verminken en krenken, zonder dat de wapens zich tegen hem zelf keerden. Amuseur!

Balzac, in rauwe woede, onstuimiglijk hakt er op in of hij bijt en rukt met sarcasme en spot alles stuk. Alleen de drie katten: de mooie, de oude, de magere, liet de geweldenaar ongemoeid of liever Champfleury over, die zelfs een boek schreef over Sainte-Beuve's liefde voor zijn poesen.

Wat zou Balzac van Sainte-Beuve en „Port-Royal” maken? Niets. Hij wou ze alleen roem afgrissen. En daarom probeert hij alles, om te doen uitkomen wat een invervelend kletser Sainte-Beuve is. Zelfs Amazone George Sand fluit hij gamin-achtig-tartend weg!

Dit blijkt Balzac's leelijke literaire wraak op Sainte-Beuve. Alles is sanguinisch, boertziek, wreed, fel, hatelijk aan en in Balzac, als hij „Port-Royal” onder het mes neemt; zwaarlijvige ridder Lohengrin, die den zwaan een graalmotief toekweelt en luidruchtig rechtsomkeer

maakt! „Port-Royal” en Sainte-Beuve, grinnikt Balzac... opperste verveling in stijl en vormbeelding! Gourmont zegt: ongelukkig voor Balzac is Sainte-Beuve heelemaal niet vervelend. Waarschijnlijk zou Balzac over zulk een droog onderwerp vervelender geschreven hebben.

Gourmont ziet Balzac als wraakzuchtig, onhandig-geestig katholiek pamflettist, die slechts zichzelf bekijkt, op echt-Balzaciaansche manier: dwaas vooropstellend eigen theorieën en denkbeelden. Toch zegt Balzac, in zijn groezeligen en wansmakelijken toorn en haat, à fortiori prachtige dingen, meneer Gourmont. Als criticus is er iets Berliozachtigs in hem, iets van den bedenker der „Symphonie phantastique”.

Sainte-Beuve's Muze, schrijft Balzac, mist de vlucht der adelaars. Ze vliegt naar den aard der vleermuizen. Ze huivert en vreest den horizon. Ze fladdert laag en eêr in het schemerdonker. Ze wil het licht niet zien, omdat het haar oogen pijn.

Gourmont had nog iets verder moeten gaan met citeeren, wjl het citaat Balzac's afschuw zoo typeert, n.l. wat volgt op „la lumière offense ses yeux”:

„Sa phrase molle et lâche, impuissante et couarde, côtoie les sujets, se glisse le long des idées, elle en a peur, elle tourne dans l'ombre comme un chacal; elle entre dans les cimetières historiques, philosophiques et particuliers; elle en rapporte d'estimables cadavres qui n'ont rien fait à l'auteur pour être ainsi remués: des Loyson, des Vinet, des Saint-Victor, Desjardins, Koerner, des Singlin, etc. Souvent les os lui restent dans le gosier, ainsi qu'il lui arrive avec Saint-François de Sales dans cette *Histoire de Port-Royal*”. (Louis Lumet, „Honoré de Balzac, Critique littéraire”, p. 197—198).

Sainte-Beuve „restaurateur du genre ennuyeux”. Zoo beukt Balzac:

„En lisant M. Sainte-Beuve, tantôt l'ennui tombe sur vous, comme parfois vous voyez tomber une pluie fine finit par vous

percer jusqu'aux os. Les phrases à idées menues, insaisissables, pleuvent une à une et attristent l'intelligence qui s'expose à ce français humide. Tantôt l'ennui saute aux yeux et vous endort avec la puissance du magnétisme, comme en ce pauvre livre qu'il appelle *l'Histoire du Port-Royal*". („H. de Balzac", p. 192).

En brandend-open dit:

„Haine, oui. Oh! je porte une haine vigoureuse aux mauvais ouvrages, aux auteurs qui n'écrivent pas en français, aux livres qui n'étant pas utiles sont ennuyeux. Pour l'injustice, elle ne saurait se trouver chez un critique dont les paroles sont appuyées sur des faits; qui, loin de se permettre des allégations, prouve ses dires; qui ne fausse pas la trame tissée par l'auteur, qui la raconte, la prend corps à corps, qui dissèque les phrases, et se conduit en loyal examinateur, disposé à applaudir ce qui est bien, à ce moquer, selon son droit, de ce qui est ennuyeux, mauvais risible, et *bon à mettre au cabinet*". (a. b. p. 194).

Maar nu beschermt De Gourmont weer Sainte-Beuve en toetst aan eigen geestelijk epicurisme, schamper, wrang, Balzac's teugellooze, maar nooit verwaande menschelijkheid. In zijn drift om „Port-Royal" te vernietigen, bemerkt Balzac geen oogenblik dat hij door Sainte-Beuve's methode te hekelen, zijn eigen werkzaamheid afbreekt. Hij ziet niet eigen Balzaciaansche manier in: het geheimzinnige en onrustig-donkere tot een heldendicht op te voeren, de som van het ideaalleven aan te toonen en de eenvoudigen van geest vaak tot heroën te maken.

Balzac, als historie-beoordeelaar begrijpt alleen eigen ontdekkingen. Bij hem worden karakters eerst levend door tegenstelling. Ze treden alle uit het duister; dat duister, dat schemerige, door hem in Sainte-Beuve zoo sanguinisch en drollig en koud-scherp bespot.

Ook den stylist en den man der kenteringen, Sainte-Beuve, redt De Gourmont uit de fel-scheurende klauwnagels van den pamflettist Balzac.

Balzac, — hoe nerveus-fijn ontleedde hij, in zijn impressionistische critiek, de stijl-elementen van Stendhal's „La Chartreuse de Parme", — wil éérst de eigenaardige woordvormen van Sainte-Beuve doen uitkomen. Maar hiervoor, meent De Gourmont, is wranger, vlijmender taalbegrip noodig. Balzac negeert het snaaksche tintenspel in Sainte-Beuve's stijl, de zelfgenoegzame tierelantijntjes van zijn ironie. Balzac wordt door Gourmont eigenlijk een stijl-hakkelaar. . . „assez lourd tâcheron du style" genoemd. O, geurende vlier en smachtende liefde der literatuur-romantiek, hoe wordt ge gehoond! Balzac blijkt wanhopig onder Sainte-Beuve's taalnauwkeurigheid. Sainte-Beuve's stijl is vol teere en broze invogseelen en nuancen. Balzac, schrijft Gourmont, drijft er den spot mee.

Dat is ten deele slechts waar. Balzac geeft ook vele objectieve bewijzen. Balzac stelt zonder triumfkreet vast:

„le style de M. Sainte-Beuve est intolérable. Quoi qu'il y ait dans cette histoire moins de fautes de français que dans *Volupté*, où elles fourmillent la langue y est tout aussi constamment outragée. Il y a des fautes aussi grossières que celles-ci (page 258):" (a. b. p. 220).

En dan volgen voorbeelden die Gourmont niet noemt. Heel juist is Balzac's opmerking:

„M. Sainte-Beuve est atteint d'une manie antigrammaticale. Il persiste à rendre déclinables tous les principes présents des verbes. Pour lui, les verbes deviennent des adjectifs. Des substantifs passent à l'état des verbes. L'adjectif se fait participe, et vice versa! Il dit: *partie moralisante, labeurs recommençants, période finissante, machine vieillissante, paix recommençante*. Il y a des choses aussi bouffonnes que ses fameux *côteaux modérés*. Il y a une *fin d'hiver fructueux et mûrissant*.

L'hiver mûrissant! L'hiver fructueux dans le sens de *ayant des fruits*! Fructueux ne s'emploie qu'au figuré: une affaire est fructueuse, mais l'automne a des fruits. Puis des coeurs *circoncis*, des idoles *favorites*". (a. b., p. 221).

Van deze bewijsvoering geeft de Gourmont niets. Toch zucht hij: alle oorspronkelijke stijlen kunnen worden becritiseerd.

Vergeet de Gourmont niet, welke scholastische en giftige stomheden Jules Janin schreef, zotternijen over veel oorspronkelijks in Balzac's stijl?¹⁾ En d'Aurevilly's schandelijke gemeenheden over Zola?

Tenslotte, drie figuren treden voor ons uit de „Promenades littéraires”: Gourmont zelf, Balzac, Sainte-Beuve; drieluik. Gourmont is de scepticus, de meest objectieve, de veelzijdige; Balzac, met ál zijn scheppings-genie, de wraakgierige, spotzieke en vernielzuchtige, maar alles onder grol en gril van zijn goedaardige woede, die onmiddellijk bereid was krenkingen te herstellen. Sainte-Beuve, in keurende onvastheid, de geleerde, de vernuftige met het vierdubbele karakter, de meest fundamenteele, doch ganschelijk de tegenstelling van eigen woorden over Montaigne:

„Montaigne avait l'âme simple, naturelle, populaire et des plus heureusement tempérées”. („C. d. L.” IV).

Als critici hebben zij slechts historische waarde. Alleen schépper Balzac is bóven Gourmont en Sainte-Beuve, onsterfelijk.

Hoe geweldig ziet De Gourmont den, van ijdelheid en grootspraak schier barstenden romanschrijver Balzac, als hij noteert in zijn „Journal”:

„Relu les *Paysans* de Balzac. Personne n'a dit Balzac homme d'État, et c'est peut-être le plus grand homme d'État de notre

---

¹⁾ In „Souvenirs et indiscretions” vertelt Sainte-Beuve's secretaris de verhouding van den criticus tot Loudierre en tot Prof. in de Grieksche taal, Pantasides, en hoe de criticus hem gebruikte voor zijn arbeid over classieke schrijvers. „Sainte-Beuve faisait partie de la *Ligue Homérique*” (p. 139).

Op een andere plaats in dit boek, doet Troubat, Sainte-Beuve's secretaris, ons dien geestdriftigen Prof. Pantasides zien in al zijn liefde voor Grieksche kunst en letteren. Zie „Souvenirs et indiscretions”. pag. 143.

temps, le seul qui ait plongé au fond de notre malaise, le seul qui ait vu d'en haut le déséquilibre de la France depuis 1789, les mœurs sous les lois, les faits sous les mots, l'anarchie des intérêts débridés sous l'ordre apparent, les abus remplacés par les influences, l'égalité devant la loi annihilée par l'inégalité devant le juge, enfin le mensonge de ce programme de 89 qui a remplacé le nom par la pièce de cent sous, et fait des marquis des banquiers — rien de plus.

Et c'est un romancier qui s'est aperçu de cela". (dl. I, p. 209-210).

XI

Balzac is een afgrijsselijk slachtoffer van literatuur-critiek, en erger nog van dagbladcritiek en allerlei categorische fratsen geweest. Zijn gering-fascineerende stijl en zijn taal werden onafgebroken op krenkende, op hoonende wijze ontrafeld, uiteengescheurd en afgemaakt. De „Revue de Paris" waagde o.m., in een stormaanval te schrijven, na eerst gezegd te hebben dat de heele „Le Lys dans la Vallée" vuns plagiaat was en grove diefstal van Rousseau's „Confessions", — weer anderen, geheel buiten deze „Revue de Paris", noemden het boek navolging van „René", —:

„Plaigne moi qui a consenti à transcrire, mot à mot, plus de nonsens, plus de prétentieuses extravagances et plus de fautes de français, que je n'en ai entendu dire et rêver en toute ma vie."

Niets dan laster en smaad ondervond jaren lang, reclamezuchtige Balzac gedwee. Ook nog na zijn dood werd zijn nagedachtenis beleedigd.

Zelfs Prof. Ten Brink verzuchtte indertijd pathetisch: toen Balzac niemand meer hinderde door zijn reusachtige scheppingskracht, door zijn onverwoestelijk arbeidsvermogen, toen begon men in te zien, hoezeer men den genialen man had miskend. Toon van dagblad en tijd-

schrift wijzigde zich geheel. Bij zijn dood zong een ieder den lof van den grooten kunstenaar.

Sainte-Beuve, bij Balzac's dood, gaf een triest voorbeeld van literairen diplomatenzin. Hij verricht een wonderlijke danse macabre. Indertijd schreef ik reeds: de hoonend hooghartige wijze waarop d'Aurevilly Eugène Poitou heeft afgestraft, dien schelmschen afbreker van Balzac's genie, pleit voor zijn onpartijdigheid. D'Aurevilly valt uit:

„Balzac, en effet, avec ses défauts, avec ses vices de composition, s'il en a, et qu'il fallait nettement déterminer; avec toutes les fautes qu'on serait en droit de lui reprocher, avec tous les desiderata que le bon sens pouvait formuler aux pieds de son génie, Balzac reste tellement colossal encore, que la Critique en est accablée, que l'Imagination en sourit, et que diminué, oui, réellement diminué dans sa stature, il ne nous paraît pas moins grand!”

Daarop volgt een striemende afstraffing van het dynastieke meneertje Poitou, dat bibberend om bescherming der heilige Genoveva krijt:

„M. Poitou est moins un critique que le garçon de la *Revue des deux Mondes*. On reconnaît en lui la rancune de cette Revue, qui se souvient de ses anciens procès avec Balzac quand il s'agit de lui faire le sien”. („Les oeuvres et les hommes”, 4e partie, p. 13).

Ook Henri Duvernois rekent fel af met Balzac's jaloersche vijanden. Hij zegt: leest artikelen over hem,

„truffés de sottises pompeuses et de cuistreries solennelles”.

Duvernois snoert een reeks staaltjes van schunnigste Balzac-afmakerij aaneen en geeft Sainte-Beuve en Jules Janin op hun gladde bakkesen, zooals Flaubert het had willen doen. Tot slot verklaart hij: Balzac's grootheid kunt ge vooral door zijn vijanden en zijn verachters leeren beseffen. Zij hebben altijd zijn kennis, zijn woeste, doch ongeloofelijke, onsystematische veelweterij in

twijfel getrokken of bespottelijk voorgesteld. Dat colporteur Gozlan, die eerst heelemaal geen vriend noch bewonderaar van Balzac was (zie „Balzac mis à nu” van Léger), zich later bekeerde, bevestigt daaromtrent dat:

„il était l'être encyclopédique par déraison et par excellence; il ne voulait pas d'un fait pris à part: pour lui, ce fait tenait à un autre fait, cet autre à mille autres; l'atome, dans ses doigts devenait un monde; le monde, à son tour, créait un univers. Tout ce qu'il écrivait, articles, livres, romans, drames, comédies, n'était que la préface de ce qu'il comptait écrire, et ce qu'il comptait écrire n'était qu'une préparation à d'autres ouvrages pareillement générateurs. Aussi, l'on peut dire de sa vie ce qu'il disait lui-même de chacun de ses ouvrages, qu'elle n'a été que la préface de sa vie. Il s'est endormi sur les marches du portique”.

XII

Inderdaad, Balzac heeft ontoonbaar-slechte en zeer onnoozele pagina's geschreven. Zijn duldelooze redeneer-inmenging tusschen het verhaal (onder de moderne romanschrijvers is Marcel Proust hiervan een voorstander), zijn zichzelf schaamteloos of argeloos verweven met objectieve psychologie zijner romanfiguren, zijn essayistische onderbrekingen van karakter-analyse, verwringen zijn scheppingen soms tot het onherkenbare toe. Pellissier ziet goed: Balzac's helden hadden geen modellen; hij schiep uit zijn Verbeelding. Het leven aapte eêr hem na dan hij het leven.

Ook Taine luchtte zijn wrevel nu en dan. Onder de allerhoogste bewondering kreunt hij: dat wil niet zeggen dat er nooit iets belachelijks of bombastisch in Balzac's werk voorkomt. . .

„On traversait une jolie scène: tout à coup tombe une averse de métaphysique; on s'essuie en grondant, et on saute deux pages au plus vite. On suivait un bon raisonnement: tout à coup

survient une de ces lois fantastiques improvisées par l'imagination et imposées au nom de la science. On achevait une comédie piquante et touchante, la vie d'un pauvre chanoine chassé de sa pension bourgeoise: tout d'un coup, on se trouve plongé dans le galimatias emphatique. . ." („Nouv. essais de crit". p. 73).

Overall waar Taine Balzac afbreekt, is het, van zijn critisch standpunt uit gezien, gegrond. Balzac, zegt hij, haalt de dingen in gewirwar bij elkaar, maar laat je ze niet zien. Hij verblindt, maar verlicht niet. Het blijft opsomming. Al noem je al de meeldraden van een bloem, ge geeft ons daarmee geen duidelijk beeld van de bloemen. Het geweldig-visioenaire van Hugo of van Michelet is hiervoor noodig, meent Taine. Wij blijven bij Balzac in het duister tasten. . .

„il a beau décrire copieusement les croisillons de l'hôtel du Guénic ou le nez du chevalier de Valois, ces croisillons et ce nez restent dans l'ombre; un physionomiste ou un archéologue y devinent seuls quelque chose; le commun des lecteurs demeure respectueusement la bouche béante implorant tout bas le secours d'une vignette ou d'un portrait". (a. b., p. 68).

Hij geeft geen vrouw, doch een samenraapsel van anatomische brokken.

Iets verder volgt een verheerlijking van Balzac's grootschheid en macht.

In het geestige hoofdstukje: „Le style de Balzac", beschrijft Taine de verbijstering die menschen van smaak, al mee goede Fransch-kenners, overvalt, als ze Balzac voor het eerst gaan lezen. Het is een kluchtspel, niet slechts voor een tooneelregisseur. Balzac wordt verworpen en half als een uitzinnige losgelaten. Balzac's boeken zijn niet door te komen. Ze noemen meneer Balzac grof, kwakzalverachtig, luid lacher, volksvent. Je ergert je aan zijn stijl, je wordt er duizelig van. Hij verkracht, overdrijft, gilt, raast. Hij is in kunstmatige opwindning. Hij is smakeloos en uitbundig. Een plebisciet!

Zoo stelt ons Taine de „beschaafde” lezers van Balzac voor. Maar hoe krijgen ze er van langs, zoodra Taine den oorsprong van die machteloosheid, om Balzac’s stijl en arbeid te begrijpen, ontleedt. En als hij er positief tegenover plaatst:

„D’abord la grandeur, la richesse et la nouveauté. Ce style est un chaos gigantesque; tout y est: les arts, les sciences, les métiers, l’histoire entière, les philosophes, les religions: il n’est rien qui n’y ait fourni des mots”. (a. b., p. 91).

begrijpt ge eerst goed zijn martelende ironie.

In tien regels wordt ons een wereld belicht. Hier een denkbeeld van Swedenborg, er naast een term aan slagersvak of sterrenkunde ontleend. Daartusschen weer een brok wijsbegeerte, vervolgens een losse grol (une gaudriole), een ontroerings-nuance, een halve schildersvisie, een muzikale periode. Het is een zonderling carnaval van schoolvossige metaphysici, schooierige halfgoden, blasse geleerden, wankelē kunstenaars, langgekielde werklui enz. De individuen in dezen menschenoptocht zijn opgedirkt met de kostbaarste kleeren of verschijnen in vunze lompen, waarop diamanten vuur uitschieten.

En die eindelooze wriemelstoet, bezweet en bestoft, beweegt zich voort in het waaierende licht van dansende vlammen; wier felle gloed onze hunkerende oogen blindslaat. Bij de eerste ontmoeting voelt ge u gansch niet op uw gemak. Maar ge wendt er aan. Dra voelt ge sympathie en gaat ge genieten. Ge wordt in het hart gegrepen door dat geheimzinniglijk opdoemen en verdwijnen van vreemde figuren in vreemde, trillende glansen gehuld en door grillige schaduwen verduisterd. Ge voelt u verbijsterd door het geweldige en plotselinge openen van nieuwe horisonten. Al gauw begint dit carnaval, deze zonderlinge wereld, te boeien. Ge geniet van een plotse-

linge metafoor. Uw geest doorschouwt het verband tusschen al deze schijnbaar-onsamenhangende en van elkaar-verwijderde dingen. Uw oogen staren op een onontwarbaar net. . . . . dat zijn de duizenden draden die de heele wereld omspannen en alle zaken onderling saamsnoeren. De scheikunde helpt de liefde verklaren; keuken en politiek hebben gemeenschappelijke worteling. Muziek en specerijen blijken verwant aan de wijsbegeerte. Ge onderscheidt al beter en ziet oneindig veel dingen in hun saamhoorigheid. In plaats van in een bekoorlijken tuin met breede paden te wandelen, doolt ge rond in een dicht-donker, maar woest-grootsch reuzen-woud.

Zoo paraphraseert Taine, met woord- en beeldoverstelping en herhalingen welke hij Balzac verwijt, en concludeert:

„Avec l'esprit, bientôt le coeur s'émeut; sous le fourmillement tumultueux de ces idées regorgeantes, on sent une chaleur qui croît. Ces expressions violentes, ces images ramassées dans l'hôpital et dans le bain, ces accouplements d'expressions inouïes, cette ardeur du style étouffé d'idées qu'il ne peut contenir, annoncent un degré de souffrance, d'effort et de génie qu'on ne trouve point ailleurs". (a. b., p. 92).

XIII

De structuur van Balzac's novellen en romans, is naar mijn gevoel, meestal verbluffend ongeproportionneerd en onbestemd. Bijna al zijn vertelsels hebben de wanstaltigheid van een waterhoofd op verschrompeld lichaampje. Geweldig-mild opgezet, van fijnste details doorsneden, breekt hij allengs alle stutselen onder het verhaal weg en springt de schrijver onverhoeds over iederen groei, over alle tusschenvormen, evolutie van innerlijk karakter en toestanden heen. Zijn z.g. realisme

is oer-philosophie en oer-psychologie, waarin smartelijke onrust onopgelost blijft.

Zijn „Comédie Humaine” is een Uebermenschelijk visioen van het werkelijke en een goudregen van gedachten. Hij ziet den mensch als een wreed en hebzuchtig gewrocht der schepping. Deze „bon catholique”, ruchtig zanger van Driekoningen-liederen, is in den grond even onverhuld deterministisch als Spinoza. Alleen krijgt zijn causaliteits-besef religieusen glans door de hevige en passioneele menschelijkheid, de driften van zijn bloed en de vurigheid van Balzac's geweldig temperament. Pellissier spreekt zelfs van de zoölogische gedachte die Balzac's werk ten grondslag ligt. Voor ons blijft hij beelder en ontleder van sociale soorten, een soort cosmische boedelbeschrijver van Onzen Lieven Heer. Deze realist en materialist straalt een fluïdum uit, dat alles om hem heen vitaal bezielt. Het is niet waar, dat bij Balzac, naar Pellissier beweert, deugdzamen altijd worden voorgesteld als onnoozelen. Balzac zelf openbaart er zijn kinderlijkheid door en zijn vaak uiterst-gebrekkige zielsindringing; vreemd in zulk een absolutistischen geest en een zoo enorm menschenkenner. Door al zijn groteske en zwoele personaadjes, door al zijn mistroostigen, intriganten, dwazen, babbelaars, beurs-menschen, vromen, woekeraars, geldschietters, bemoeizuchtigen, advocaten, door al zijn verliefden, kuischen, gierigen en wellustigen, door al zijn misdadigers, half-gekken, eierzuchtigen, zielskranke en voorname lieden gaat één adem: de scheppingsadem van Balzac. Balzac geeft zijn creaties als scheppingen van hartstocht en van liefde, maar ook als een geweldig brok menschheids-geschiedenis door eigen ziel, zinnen en hersens uitgeworpen.

Zoo-zoo, mislukte onder zijn hand, de schildering der

aristocratische wereld totaal? Zoo-zoo, Pellissier, liet hij groote heeren en hertoginnen spreken als portiers door een achterluik, of als courtisanes? Mogelijk, mogelijk, achtenswaardige Professor. Emil Ludwig verklaart juist er tegenin:

„Dies ist Balzac, der als Dichter die zeugende Kraft des aufsteigenden vierten Standes vor allen anderen Autoren, der die Dekadenz adliger Modedamen *als ein Meister dargestellt*“, („Kunst und Schicksal“, p. 222).

Maar het beestachtige en egoïstische of het teedere en sublieme in ziel en zinnen, wist Balzac wel te schilderen, beter dan wie ook onder zijn tijdgenooten, al openbaarde hij zich ook daarin met al zijn fundamenteele, soms gedrochtelijke gebreken.

Wij weten nu, Balzac kon schrikkelijk knoeien, maar als hij slaagt, slaagt hij als de allergrootsten. Er is geen machtiger schouwspel van karakterbeelding, dan zijn tragische, ontzettende vrek, de vader van Eugénie Grandet.

Om dit wezen alleen is dit boek eigenlijk, dat weer alleridiotst verloopt en tot een absoluut-amorphische verschrompeling leidt, alleen al behorende tot een uiting van allerhoogste kunst. Door de schepping van dit karakter staat hij op het creatieve plan van Shakespeare.

Zonder een letter overdrijving is dit de waarheid, al zag Balzac dit heelemaal niet zelf in, wijl hij Grandet groot in het kleine noemde.

Ook de ongelooftelijke en fabelachtige kennis van Balzac ontstond langs obscure wegen. Ze behoeft ons niet anecdotisch, kletserig en soms duldeloos-familiaar te worden verklaard door een Gozlan¹⁾, of Champfleury.

---

¹⁾ De gezellige en hartelijke boeken van Gozlan hebben een heerlijk-anecdotische en grollige waarde voor de kennis van den lichamelijken Balzac, den zinnen-Balzac, den actieven Balzac.

Voor de doorgronding van Balzac's geestelijken arbeid, zijn ze van geringe waarde; brengen ze zelfs nu en dan op een dwaalspoor.

Hij weet van alles, niet oppervlakkig, journalistisch, maar grondig, op zijn manier en verbonden met het bijzondere en met het algemeene (Sainte-Beuve gebruikt in zijn „Causeries du Lundi” II, de ongelukkige term: „intuition *physiologique*”).

Balzac is wezenlijk het suggestieve jeugdgenie van een dakkamertje. Hij is werkelijk een droefgeestig peinzers op Père-Lachaise, een phantastisch koopman, een opgewonden ontdekker, half in trance, een daemonisch-vroolijke Rabelais-imitator, een heftig speculant; een die in zichzelf ontzachlijke magnetische geneeskrachten voor zieken ontdekt. Het is eigenlijk een smoezelige weg van kennis, dien de bandelooze bewandelde. Hij gaat, dolend en stijgend, over koffiedik naar Böhme, Claude Saint-Martin en Swedenborg.

Balzac hoort mediums, somnambules en betaalde clairvoyantes uit, maar bestudeert ook de meest wetenschappelijke stellingen van de grootste geleerden. Hij gaat op in anatomie en medische problemata, maar ook in occultisme. Zijn denk- en ontdekkers-instinct, als psycholoog, laat hij overal vrij werken. Onverschillig of hij u brengt naar den Peloponnesus of naar een achterbuurt van Parijs; of hij ons spreekt over den eucharistischen Christus of van Lavater. Hij maakt zich wetenschap eigen uit waarzegstersboekjes, uit gore, vieze prullen, uit occulte filosofieën en hypnotische stelsels. „Louis Lambert” en „Seraphita” zijn er van doordrenkt. Vooral „Seraphita”, dat wonderlijke gewrocht, door Van Deyssel onleesbaar genoemd „van dikke en dolle retoriek” ¹⁾).

¹⁾ Laten wij in dit verband niet vergeten, dat Van Deyssel over Goethe's tweede deel „Faust” ook decreteerde: „Het Tweede Deel van Faust is het minst goede wat Goethe geschreven heeft, een volstrekt knoeien met koude en verwarde allegorieën, geheel slecht”. (Elfde Bundel, „Verzamelde opstellen”, pag. 222).

Balzac puurt en zoekt en snort overal, zelfs tusschen afdankertjes van Bijbel en Kabbala. Hij is de voddeneraper der wetenschap, tot op zekere hoogte zelfs een ideeën-maniak. Honderd vieze weggeworpen sigareneindjes pikt hij op, en morgen geeft hij u een verhandeling over de heerlijkste en meest geurig-exotische tabaksoorten. Hij is groezelig-vettig en vuil en smeug-smerig en ongezond, zijn arbeid. Hij bestudeert het hogere droomleven, ook van den zone Kis, uit Benjamin's stam; maar ook kraambedden, physiologie en chiromantie¹⁾. Daarom juist teekent hij het fijnste aderenet op de dijen van Venus na en schept het vermetele type van „la femme de trente ans”. Barok, fragmentarisch, meesleepend, dooreengekronkeld is zijn didactische kennis. Dezeluidruchtige is ook een diep-stil denker en een zichzelf-uitmergelend navorscher, een weet-mijn en een feitenpakhuis. Alles stroomt hallucinant door hem heen. Ingewikkelde sterrenkundige problemen maakt hij zich even goed eigen als kennis van koersen en van soorten antiek porcelein. Hij heeft het gewijde van een Aäron en het stotterende van een Mozes.

Hoe begreep Taine de koortsachtige weetdrift zijner natuur. Wiens geest en wiens bloed, vraagt Taine, heeft zoo alle koortsgloeelingen van het leven gevoeld? Balzac noemde Parijs:

„grand chancre fumeux, étalé sur les deux bords de la Seine”²⁾.

Wie meer dan hij, vraagt Taine, heeft haar uitwasemin-

---

¹⁾ Sainte-Beuve zegt hierover: „Mais je ne puis accepter, sous le couvert de la physiologie, l'abus continuel de cette qualité, ce style si souvent chatouilleux et dissolvant, énérvé, rosé, et veiné de toutes les teintes, ce style d'une corruption délicate, tout asiatique comme disaient nos maîtres, plus brisé par places et plus amolli que le corps d'un mime antique”. („c.d. L.” II, p. 449).

²⁾ Het vernietigende oordeel dat Dostojewski uitsprak over Parijs en de Franschen, vindt ge bij De Gourmont behandeld in „Promenades littéraires” III, p. 279: „Paris, dit-il, est la ville du monde la plus ennuyeuse et ses habitants

gen ingeademd? Wie heeft er meer gedacht, gestreden en genoten in heftige opgewondenheid? Wiens geest en wiens bloed heeft er zóó alle zengingen van ondergaan? Balzac spreidde zijn onbegrensde scherpszinnigheid uit, dwars over en door alle gedachten en daden. Ook Taine ziet hem ruw, zinnelijk, onbetamelijk, woest, dierlijk. Maar ook, dat hij „alle hinderpalen verbrijzelt”. Taine spitst toe:

„Il gesticule, il chantonne, il tape sur le ventre des gens, il fait le bouffon. Sa verve est celle d'un opérateur. Il lui a suffi d'en grossir les traits pour trouver celle de Bixiou et de Vautrin. Tout cela partait d'une nature trop pleine, sève exubérante, qui débordait en mouvements, en plaisirs, en inventions, en travail, point délicate, parfois même brutale, et toujours impuissante à se contenir. Il contait à tout venant ses projets de romans, ses plans, jusqu'aux détails, bien pis, ses projets de fortune, par exemple, son idée d'exploiter les vieilles mines de Sardaigne; naturellement, on la lui prit. Il s'admirait naïvement et publiquement: „Vous me ressemblez, disait-il à Champfleury: je suis content pour vous de cette ressemblance”. Puis il ajoutait: „Il n'y a que trois hommes à Paris qui sachent leur langue: Hugo, Gautier et moi”. („Nouv. essais de crit.”, p. 61).

Zie, uit den nevel van anecdoten en realiteit, laat Taine hem opduiken; maar als een goedig kind schetst hij Balzac; kind, zonder de minste laatdunkendheid. Hij ziet in hem:

„Sensualité, rudesse, trivialité, gaieté joviale, jactance, bonté, voilà plusieurs effets du natural expansif”; (a. b., p. 63).

Maar bovenal: „la fougue inventive”, zijn hartstochtelijke, onuitputtelijke verbeelding...

---

forment un peuple dégoûtant d'effrontés et de vauriens. Le Français semble d'abord doux, honnête, poli, mais il est faux, et pour lui l'argent est tout. Aucun idéal, pas de convictions; pas même de réflexion”. (Dostojewski in een brief van 1862).

Later publiceerde Dostojewski in „Vrémia” (een Russische Revue) een gelijksoortig oordeel.

„Sa tête a été un vulcan de projets, songes dont il s'éprenait et qu'il quittait pour de plus beaux, rêves de fortune et de gloire, combinaisons d'affaires, réformes de l'État, de la langue et de la science, systèmes d'administration et d'aventures, erreurs et vérités sur toutes les choses, enchevêtrements de fusées étranges et splendides qui illuminent et révèlent un siècle et un monde. Sa vie, ses alentours et son caractère le conduisaient au roman. Il s'y installe, comme dans son royaume, par droit de nature et par droit de volonté". (a. b., p. 64).

Zoo ziet hem de groote Taine, vrij van Sainte-Beuveschen weerzin en afschuw.

Als Taine niets meer te zeggen heeft over het fysieke, het physiologische, het temperament van Balzac, dan nadert hij „l'esprit de Balzac", en dan eerst voelt ge zijn vereering.

Schoon ik Balzac's geest en verbeelding nog heel anders zie en ook in een geheel ander psychisch-fysisch verband, met den schepper van „La Comédie Humaine" is er toch bij Taine een heerlijke erkenning, een geestelijke schouwing en een vereenzelviging met het diepste schepingswezen van Balzac, die Sainte-Beuve en Gourmont ver achter zich laat. Balzac kon zijn onderwerpen aan, wyl hij zoo ontzachelijk veel wist. . .

„il a presque égalé l'immensité de son sujet par l'immensité de son érudition". (a. b., p. 67).

Dit verklaart een der grootste Fransche geleerden, Taine, van hem. De betweters, de kleine prutsers betwisten het! Déze groote geleerde erkent Balzac's fabelachtige kennis volmondig. Hij ziet zijn fouten en gebreken er door ontstaan, maar ook zijn geweldig bereiken. Taine verwerpt Balzac's haarfijn uitleggen, maar naast die gebreken:

„. . . quelle puissance! Quelle saillie et quel relief l'interminable énumération donne au personnage! comme on le connaît dans toutes ses actions et toutes ses parties! comme il devient réel!

avec quelle précision et quelle énergie il s'implante dans le souvenir et dans la croyance! comme il ressemble à la nature, et comme il fait illusion!" (a. b., p. 69).

En eindelijk deze erkenning:

„C'est pour cela que chaque homme est un être à part, absolument distinct, immensément multiple, sorte d'abîme, dont le génie visionnaire ou l'érudition énorme peuvent seuls égaler la profondeur. J'ose dire qu'ici Balzac est monté au niveau de Shakespeare". (a. b., p. 70).

In dit opzicht staat hij even hoog als Shakespeare. Weg nu, kleine roem- en grootheid-beknabbelaars; knarsende haters en geniepige bedillers, ziek-afgunstigen. Weg Remy, weg Sainte-Beuve, koele, koude, nevelige geesten. Taine durft erkennen!

Zonder ooit een woord van Taine gelezen te hebben over Balzac, wist ik reeds dat Balzac het Shakespeari-aansche scheppings-objectieve, de karakter-differentieerende macht in zich had.

XIV

Balzac straalt door een duisternis van de meest heterogene vondsten, het licht van zijn geniale intuïtie¹⁾. Het diepst is dit begrepen door Hélène Altszyler, in een pas verschenen boek: „La genèse et le plan des caractères dans l'oeuvre de Balzac". Ook zij stelt vast, dat chronologische studie van een zoo stormachtige ziel als Shakespeare en een zoo overborrelenden geest als Balzac, geheel nutteloos blijkt. Ook Sainte-Beuve treft zij zijdelings in haar zelfgestelde vraag:

„Peut-on, en général, admettre qu'on puisse bâtir toute une esthétique sur telle ou telle théorie scientifique jusqu'à en créer une oeuvre d'art? La science est une chose et l'esthétique en est une autre". (p. 220).

¹⁾ Zelfs in de muziek beleefde hij oneindigheids-sensaties. Vgl. „Balzac et la musique religieuse", van Philippe Bertault, pag. 50 e.v.

Zoo fijn onderscheidde deze schrijfster in Balzac oorsprong van onwaarschijnlijkheid en dan weer hooge werkelijkheid zijner figuren. Het is sommige genieën niet gelukt, uit zuivere abstracties, levende schepselen op te tooveren. Doch Balzac vermocht de elementaire stof in een kunstwerk óm te scheppen.

„Et c'est sans doute en raison de ces origines si différentes que chez Balzac les uns sont invraisemblables et fatigants à suivre et que les autres frappent par leur puissance de structure et de vie". (p. 224).

Boven de meeste Fransche, zelfs groote critici uit, beseft Hélène Altszyler het dramatische en hoog-pathetische van Balzac. Zij ziet zijn wezen zelfs geheel harts-tocht en geheel dramatisch:

„et qu'il a revêtu de son âme et de son tempérament orageux son oeuvre entière".

Een opmerking maakt zij, die zelfs heel het wezen van Balzac vastlegt:

„Le désordre de la passion ou plus exactement la passion dans le désordre, voilà la force géniale de Balzac". (p. 227).

Deze hoogspanning der hartstochten in hun verknooingen zoo te voelen als de essentieel-scheppende macht in Balzac, is rijp en diep. Ook oorspronkelijk is haar gezichtspunt op de moreele kracht van Balzac's werk juist, waar hij zooveel afschrikwekkende voorbeelden stelt, zooveel beestachtige, lage driften en instincten ten toon stelt.

Alleen a-psychologisch is haar inzicht, in twee schijnbaar-tegengestelde eigenschappen van Balzac: zijn grootheid in het tragische en zijn onmacht als schrijver, waar het pathetische ontbreekt.

Eerst later verheldert haar besef, wanneer zij verklaart:

„C'est donc le même élan vers la vérité qu'éveillent en nous le

drame de Shakespeare et le drame de Balzac, ils ne diffèrent que par leurs moyens d'extériorisation, mais ils obtiennent les mêmes résultats moraux et intellectuels''. (p. 233).

Een magisch vermogen bezit deze nachtelijke zwoeger, om de dingen uit het slijk vast te grijpen en óm te tooveren tot geheimzinnige levensgestalten. Een soort van Schöpfungsgeschichte. Zijn kennis als psycholoog lijkt telepathisch en overprikkeld; is een orgie van intuïtie en wilden weetwellust. Ze is fetichistisch, fatamorganisch en somnambulistisch. Balzac, neo-Swedenborgiaan zonder engelenhemel nochtans, vergroot alles tienvoudig, en als gij hem meent te kunnen betrappen op bluf, dan komt hij voor den dag met een feitenmateriaal, dat hem het recht schenkt de dingen twintigvoudig te vergrooten.

Reeds jaren her schreef ik: Is er wel ooit een schrijver geweest met meer openlijk en verdekt gouden satanisme, grinnikend, tartend satanisme, dan Balzac? Op zijn manier is Balzac, in zijn ongebreidelde zelfbedwelmingdrift, een duivelsnatuur. Hij heeft in rooden gloed de Mephisto-vleugels uitgeslagen zonder kopje-onder te zijn gegaan in zwarte kunst. Wat voor arrivisme en materialisme wordt aangezien, is in dezen reus vaak de hevigste minachting voor het laag- en kleinschielijke. Er is neiging om hem te bezien als een held die de lont ontsteekt, heroïsch en zwaar gezwollen van pathos, terwijl hij tóch precies berekend heeft, hoeveel passen hij doen moet om buiten het bereik der uitbarsting te hollen. Dat is een stuitende dubbelzinnigheid. Balzac's natuur was een mengeling van alles. Geslepenheid, berekeningszucht en de hoogste en edelste onbaatzuchtigheid, ge vindt ze alle in zijn geweldig wezen, zonder prioriteit. Ook zijn religieuze drang, teruggebracht naar zijn diepste natuur, heeft een zuiver-bovenmenschelijken oorsprong, die het besef en de doordringingskracht zijner meeste

beoordeelaars totaal ontsnapt. Zelfs Hélène Altszyler beoordeelt Balzac's dualiteit als stout schepper van een Vautrin, totaal verkeerd. In Vautrin, dien hij natuurlijk moest verwerpen als gedrochtelijk Uebermensch, loste hij juist zijn dualiteit van stormachtig temperament, vurige zinnen en hersenkrachtige ideeën-psychiek op. In Vautrin verwerpt deze geweldig-vurige, geweldig-hartstochtelijke mensch alleen het óndramatische. Vautrin is de geestelijke verhevenheid van Balzac, maar tot een tragisch criminaliteits-probleem getransfigureerd.

Komt, zanikt niet onduldbaar over Balzac's plumpe malligheden, zijn „adellijkheid”; over zijn tilbury uit den faillieten boedel van een stuk graaf; over zijn vette, of droge haarlokken; over de streelingen van Madame Récamier en de verborgen kusjes van prinses Bargration. Zanikt niet over zijn dolzinnige, goudgeknoopte helblauwe jas en zijn beblomde kamerjaponnen en over zijn grabbelen in goud en zijn gekke winzucht. Kletst ook niet over zijn weten en zijn waarheidsbegrip. Hij bezat iets veel hoogers: wél chaotische kennis van alles, maar door ingeving gegrepen, door studie gelouterd. Hij omvat een wereld van onderzoek, doch geheel op eigen wijze gebouwd, van zijn „Chouans” tot zijn project: „La fin du monde”.

Zoo moet ook Balzac's megalomanisch misbaar als zelfverheerlijkend element, in zijn geheele matelooze psyche worden verstaan; soms ook tot wraakhandelingen klaar. Herinnert u wat Balzac verklaarde, op een avond, in tegenwoordigheid van De Goncourt! Zijn kennis begint bij de koffieboonen van Bourbon en Martinique; ze eindigt bij een ring van een Groot-mogol.

Balzac is verwant aan het onmetelijke. In dat grenzenloozewemten zweeft hij mee naar de verste horizonten van het transcendente begripen en doorschouwen en blijft

alles in hem leven als herinneringsbeeld. Zoo is zijn werk, en zijn al zijn schepselen hem in eigen cosmogonie, subliminaal verworven. Deze werkelijkheids-ziener, meer dan maarschalk der literatuur, geeft daarom aan al zijn waarnemingen en geheime doorlevingen van innerlijk gemoedsbestaan (*affectus animi*) een magischen glans, een occulte spiritualiteit mee. Zijn woeste concepties bewegen zich op de grens van twee gebieden; ze zijn cauchemar en realiteit, zooals heel zijn studie van den physieken en psychischen mensch. De droom kronkelt zich los van het onbewuste en wordt omcirkeld door een sfeer van tastbare, zichtbare werkelijkheid en zijn werkelijkheid verschemert weer tot halve visioenen, die uit damp en nevel schijnen samengeweven. Zoo is hij de bandelooze sprokenscheppeur van duizend-en-een-nacht-verhalen der realiteit¹⁾, en tegelijk droomverklaarder van verleden en toekomst. Zijn huiveringwekkende hersenskoele Vautrin is van een innerlijke zelfwerkzaamheid en een stouthed, en zijn Père Goriot van een vaderlijke teederheid, die romantiek en dramatiek in hoogste regionen kruislings verbinden. Raadselachtig, dat een zoo klaar-, bijna hel-objectieve kunstenaarsnatuur als Frans Erens, van „Père Goriot” durft schrijven: „Dat is krankzinnigheid en wat erger is misschien, dat is de *verkrachting van het gevoel*”. Is King Lear om zijn mystieken waanzin juist niet groot-menschelijk? Ook Flaubert, ondanks wrange smart die hij uitte (in zijn „Correspondance” II, p. 15), bij Balzac’s dood, stond niet vrij in zijn bewondering tegenover den grooten schepper van „Grandet”. Als stylist, oordeelde Flaubert veel te hooghartig over Balzac. Het is alsof Balzac’s grootheid hem nu en dan hinderde.

¹⁾ Balzac doopte zoo zijn eigen werk: de duizend-en-een nacht van het Westen.

Alweer, nergens dieper en reiner is Balzac's wanhoop en verrukking te vinden dan in zijn eigen uitingen, zijn ontroerde en vaak ontroerende briefwisseling met Eveline Rzewuska (Madame Hanska) en met zijn zuster, Madame Surville. Naast de geestes-ijlte, den hevigen hartstocht en liefde-extase voor Hanska, worden Flaubert en Zola kilhartige systematici die zonder huivering, de diepte der menschelijke ziel instaalden.

Balzac is de Paracelsus, de Lucifer, de Mastodon der romankunst genoemd. Men zou hem ook, wraakzinnend, als den Cagliostro der literatuur kunnen voorstellen. Ook hij is een soort van autonoom meester-in-de-magie en angstwekkend belasterd en belaagd. Ook hij heeft in zijn voortbrengings- en scheppingsvermogen iets occults en geheimzinnigs, dat wonderlijk doorgloeit wordt van het bovenzinnelijke. Ook hij is verhaalprooi van vriend en vijand. Ook hij wordt, zelfs door Taine, vaak als kwakzalver en leugenfantast gebrandmerkt. Doch niet is hij de Balsemo der colportage-romanvisioenairen, doch de Cagliostro der Ideeën; ideeën vermengd met psychische en mesmeristische (ook angstaanjagende) smeltkroes-experimenten.

Over alchemie, geestenzien, Swedenborgisme en godsdienst sprak ook hij het laatste woord niet.

XV

Gourmont zegt: Balzac heeft veel overgenomen, heele stukken van Monnier. In: „Les maîtres de Balzac” beweert hij:

„Enfin, il a pris tant de choses à Henry Monnier qu'il semble qu'on en ferait un volume, si cela valait la peine. Sans entrer dans le détail, on peut dire que c'est d'Henry Monnier que date réellement le réalisme balzacien”. („Prom. lit” II, p. 119).

Ook van Hoffmann is overnemerij vastgesteld. Arrigon, in zijn „*Les années romantiques de Balzac*” schrijft:

„L'influence d'Hoffmann sur la littérature du temps, fut énorme”.

En:

„Sur Balzac elle fut considérable”. (p. 96).

Daarna wijst hij de overnemerijen aan in Balzac's verhalen: een termitenberg van plagiaat.

Zoo juist verschijnt een boek van Frédéric Ségu, waarin ons op nóg een meester van Balzac gewezen wordt: „*Un maître de Balzac méconnu, H. de Latouche*”. Wij willen al deze invloeden erkennen. Het hoofdstuk: „*Oppositions et influence*” in het boek van Ségu, brengt overvloedige bewijzen en documenten. Ségu stelt dadelijk het onderscheidenlijke van talent en genie vast. Schoon eierzuchtige Balzac geen dichter kon worden genoemd (beter geen kenner der versificatie; zie zijn ongelukkige „*Cromwell*”, zijn gedachten botsen op tegen rhytmischen dwang), was hij toch een eersterangs-schepper.

Wij krijgen natuurlijk weer de drijfjacht; het verhaal van zijn gekken wandelstok, van de fabelachtige maaltijden¹⁾, en de eenendertig vesten, in één maand tijd gekocht; en we zien weer de valdeur „*Les Jardies*”. Balzac aapte, alweer naar het woord van een door-hem-bestolen-voorganger: Monnier, Latouche na. Maar dan toch niet in zijn brullende vroolijkheid. Want Balzac bezat de schier daemonische vroolijkheid, de machtige vreugde, de Rabelaisiaansche grolligheid en woeste dartelheid die zeer aanstekelijk werkte op de omgeving, terwijl Latouche, gelijk Ségu verhaalt en George Sand

---

¹⁾ Die met Rossini worden niet eens genoemd, waarbij de componist even groote bewondering voor Balzac's vorstelijke tafel, wijnen en likeuren, als voor Balzac's vonkenschietenden geest had.

erkent, spleen had, melancholie, en zich zelfs in een soort van smartelijke droefheid onderdompelde.

Balzac de „natuurkracht” (Brunetière), de epicus met rozenkrans in de hand, bezat onoverwinlijke illusiën en geweldige verbeeldingskracht. Hij ontgint kurkeikwouden in Polen, zilvermijnen in Sardinië; misschien spaarde hij wel spinnewebben op. Ook dat was een geestelijk cataclysme in hem.

Balzac, de stichter van den kring „le Cheval rouge” (een soort van vrijmetselaars-camaraderie en maatschappelijk Lamaïsme) verschilt essentieel in alles van De Latouche, zooals een jungle van een stadsparkje verschilt!

Eindelijk komt Ségu er toe, zijn plagiaat-beschuldigingen tegen Balzac te formuleeren:

„La puissance d'assimilation de Balzac était extrême à toute excitation littéraire. *Le Lys dans la Vallée* veut refaire *Volupté* de Sainte-Beuve; le *Médecin de campagne* rapelle le *Vicaire de Wakefield*. Travaillant aux *Chouans*, il suit les conseils de Latouche qui, en réalité, lui donne comme exemple sa *Fragoletta*, et voilà qu'il prend à son conseiller des tournures, des expressions”. („Un maître de Balzac méconnu”, p. 154).

En dit:

„Balzac a pris à H. de Latouche non seulement des mots, mais encore des idées relatives à des pièces réalisables ou à des oeuvres réellement composées. (a. b., p. 156).

Verder laat Ségu uitkomen, hoeveel Balzac's „Sera-phita” verschuldigd is aan Latouche.

Raoul Deberdt toonde ook reeds, in de „Revue des revues” van Mei 1899 aan, hoe groote zielen-opwekker Latouche, de „maître méconnu” geweest is. Deze meneer toont gedachten-dieverijen van Balzac aan in „Physiologie du mariage”. Een greep: de cerebraliseering der vrouw door middel van het gebruik van wit vleesch,

door Latouche opgeworpen, door Balzac overgenomen. Honderd zulke voorbeelden. Ségu zegt: larie, deze gedachten-mixtuur bezat Balzac zelf ook.

Wat hij wel overnam van Latouche, is Balzac's hang naar het Swedenborgisme, de filosofie van de man-vrouw.

Hierin komt tot uiting de zin van Balzac: „Je ne suis point orthodoxe et ne crois pas à l'Eglise romaine: le Swedenborgisme est ma religion”.

Opnieuw formuleert Ségu. Het zal den lezer van „Sera-phita” gemakkelijk vallen, de overeenkomst vast te stellen tusschen de werken van Balzac en van Latouche. Latouche schonk hem in alles inzicht; heeft hem behoed voor leege abstracties. Nimmer werden voorschriften beter opgevolgd.

Het is ook Latouche geweest

„qui a indiqué à Balzac quel parti on pouvait tirer de la description des lieux et des monuments. Lisons dans *Fragoletta* les pages consacrées à Herculanium, à Naples, à la vie des ruines et nous sentirons comment les personnages ont plus de vérité, de justesse et de relief dans ces décors précis et qui leur conviennent. Songeons ensuite aux effets prodigieux que Balzac a su tirer de la peinture des milieux”. (a. b., p. 170).

Ach, arme, het is als bij de Hebreeuwers, die de Babylonische psalmen zich „toeëigenden”, doch wat ze overnamen verdiepten, verinnerlijkten ze, vergeestelijkten ze met een duizendvoudiger schoonheid, gelijk Rembrandt, Shakespeare, die heele gecomponeerde *werken* plunderden... maar mét hun genie omschiepen. Ja, Docter Cabanès, l'orgueil de Balzac était immense!... Rodin, in zijn Balzac-statue, weet er van mee te spreken.

PETER KROPOTKINE

I

Een Oost-Europeesche, een Russische Prins van den bloede, anarcho-communist; een nihilistisch oproerkraaiër, meedoogenloos. . . om van te beven! Aristocraat van geboorte, democraat van wezen. Een pantheïstisch vaandrig, die als Rus de Hamlet-natuur¹⁾ van zijn volk stram weerstreeft, maar als sociaal ijveraar, hervormer en fanaticus, het Don Quichotte-karakter erin bevestigt. Een geometrisch rekenaar, in wien utopist en droomer telkens alle nuchtere sommen-uitkomsten wegwisschen. Is déze mensch zonder aangrijpende twijfelingen, — ondanks vervreemdende omzwervingen, wreede wederwaardigheden en alderlei geestelijke crisissen, — rasgenoot van den pathologisch-gemartelden, den heimweezielen Dostojewski, den mystieken doorgronder van misdadige zielen en misdadig-Russische hartstochten? Is deze edelman-geoloog-positivist, rasgenoot van den lijdzamen Graaf Tolstoi, den eeuwig-biechtenden boer uit Jásnaja Poljana die zoo smartelijk tobt met zijn christelijke religie? Kropotkine is óók vitaliteits-Rus, een pelgrim der vrije gedachte, alterneerend: een helder-

---

¹⁾ Turguéneff schreef over deze Hamlet- en Don Quichotte-natuur een karakteristiek, door Kropotkine verder in zijn „Gedenkschriften” uitgewerkt.

ziende, een geleerde doorschouwer, een voorspeller van historische ontwikkelings-tijdperken en een wetenschappelijk cultuur-perspectivist. Zijn anarchistische gemoedsbewogenheid schijnt soms gistend afscheidsel van geschokte zenuwen door ál het afgrijselijke, al het helsch-wreede, dom-wreede, dat hij onder het Russische lijfeigenschap, in Siberië en in het gevang, de Peter- en Paul-vesting (Russische Bastille), met eigen oogen gezien heeft.

Kropotkine's weten is gericht op een hartstochtelijk humanisme dat geen remmen en geen ootmoed duldt; eigenlijk iedere bijgeloovigheid en tooverij van Simon-Magus-epigonen en iedere diepere ikheids-ontleding haat. Hij lacht wrang om de West-Europeesche grootspraak over ontdekking der „Russische ziel”, en van het „Russische geestesleven”. Zelfs schuwe kruisteevens en heiligenbeelden beziet hij met griezelen weerzin. Kropotkine's opstandigheid is ongekunsteld, vreeselijk, en ondanks zekere passie, koel. Dán nuchter-kil, dán weer geheel buiten adem van opgewondenheid en zelfverloochening. Welke atavistische oer-sociabiliteit wringt zich in het prinselijk geslacht van dezen man terug naar oorspronkelijke gemeenschaps-instincten van velerlei volkeren en stammen, nog vóór de geboorte der Dnjepr-periode? Hoe ver staat deze aristocratische rebel (terrorist gescholden!) en wonderlijke volksverheerlijker áf van de vijftiende- en zestiende-eeuwsche Heerschers over Susdal en Moskou! Hoe ver van een monsterachtigen Despoot als Iwan IV, Iwan den Verschrikkelijke (half Tartaarsch van oorsprong), van een geweldenaar als Peter de Groote uit het geslacht Naryskin; of zelfs van een ultra-autocratischen Slavianophiel Paul I, dwaas nabootser van den Sans-Souci-monarch, verachter van alle West-Europeesche invloeden en cultuur!

Kropotkine is scherpzinnig waarnemer en intellectueel, maar ook voor geen enkel gevaar terugdeinzend opstandeling tegen alle onmenschaarheid.

In zijn jeugd, als lid van het Pages-corps, moet hem overal tegengeklonken hebben: Boje Tsara Khrani, . . . traditioneel gezang van sombere noodlotsslaven, in wanhoop-geteisterden des levens, die half schreiden onder het smartelijke zingen. Het klonk tusschen kloosters en kerken; over eindeloze sneeuwsteppen naar Siberië en rond praalpaleizen van keizerlijke familiën. Over dien droef-juichenden dreun zou Kropotkine ééns schrillop-jagende woorden van den *révolté* uitgieren. Tegen gedempten massazang van onderworpenen, van gegeeselde lijfeigenen in het vrome Rusland, zou hij ééns zijn oproerigen wanhoopskreet uitstooten; kreet en klank van den nieuwen Russischen mensch, die het bestaan van misdeelden begeerde te kennen; het leven van moezieks, van ballingen, eigenhoorigen en sociale slaven.

Kon deze bezadigde denker-vergelijker, deze bezadigde proefnemer-geleerde, huiverig afkeerig van alle mystieke psychologie en geestelijke ingewikkeldheden, van alle sadisme in menschelijke passies, . . . zoo ontroerd-sarcastisch losbarsten, zoo wrang en hatelijk spotten met perverse moordinstincten van Russische heerschers, met ontaardings-menschen uit eigen hoogen kring en eigen vorstelijken stand?

Leest zijn „*Paroles d'un Révolté*”, en vooral zijn „*Gedenkschriften*” (het innigste en edelste gewetensboek dat de revolutionair Prins Kropotkine schreef), en ge ervaart hoe hij zich loswong van zijn naasten, en uit de „diepste hartediepten”, naar Gogol's woord, zich gaf aan zijn idealisme.

II

Peter Kropotkine, kristalklaar mensch, doorleefde nochtan een wonderlijke dualiteit in zijn intrinsiekewezen. Nuchter is hij, scherp toegespitst empirist, onbedwelmbaar als ontdekker, zonder roekelooze aandriften; als criticus, verafschuwer van ziekelijke ziele-analysen, die kwellende verborgenissen van het zondige Ik onthullen. Hij is onversaagd wetenschappelijk vorscher (weerlegger van Humboldt-theorieën), begriper, onderzoeker, verklaarder, methodist, geleerde en feiten-groeppeerder, maar veelal verwerper van onheils-kunstenaars en hartstochten-peilers, die achter alle levensvormen geheimzinnige noodlotskrachten of mystieke bestanddeelen van gewelddaden-dulgend Christendom speuren. Toch is Kropotkine een diep-getroffene, een tragisch (geen ras-melancholisch) bewustworder van getergd en gefolterd menschenrecht en van menschenlaagheid in het toenmalige Czarenland.

Kropotkine's „Gedenkschriften” zijn een sidderende aanklacht tegen wreedheid en verderf van aardse Heerschers. Maar ook in dit boek blijft hij een utopisch dichter van samenlevings-idealen en een socioloog van heel stout, heel phantastisch optimisme, die nooit wraakgeschrei aanheft. Hij stamt uit het land der sectators, uit het land van steppenstilte, van eeuwige sneeuw, van hette en van het eeuwige volksgezag: God behoeft den Czaar. . . Hij komt uit het vreemde, grillige, onmeetlijke, half heilige Rusland, waarin oud-Slavische, verrimpelde vroomheid, lijdelijk verzet en oproer, waarin duistere zelfvergetelheid, derwischachtige koortswaanzin en gloeiende dweeperij, bijgeloof, onderwerping en roerende gelatenheid, chaotisch dooréenspringen. Kropotkine is vertrouwd met taal en folklore van West-Russen en Zuid-

Russen, met die van Mongolen, Tartaren, Caucasiërs en Kozakken. Hij kent de steppenstilte, de onuitsprekelijk-droeve somberte van boerendorpen. Hij doorzwierf het land van Siberië, de doodenvelden, het land der vreese-lijke feodaliteit en tyrannie, waaruit de ijzige romantiek van het nihilisme ontstond. Maar ook beleefde hij de opwindende jaren van een opstandig lijfeigenschap en de vrijmaking der Russische boeren, die reageerden op de revolutie van 1848. Toén werd ook Kropotkine gelokt door de innigst-smartelijke roepstem van Alexander Hérzen, den aristocratischen loochenaar van goden. Kropotkine is de edele en groote held van zijn overtuiging. Mijn God, hoe voorbeeldeloos-eerlijk, open, zuiver en rein, zonder eenige nevelachtigheid en afstootelijken wellust is deze menschenziel, door alle verschrikkingen van het leven heen gebleven. Hoe diep-heilig is hem het offer aan zijn idealen. Zijn „Gedenkschriften” blijven er de doorlopende getuigenis van. Hij, die het oneindige, het zoete en bevrijdende genot van regulatieve kennis, van doorgronden, van weten, beseft met de innerlijke zekerheid van een Leonardo da Vinci, hij ontrooft zichzelf dat geestelijk geluk als het niet de geheele menschheid en een machtige nieuwe cultuur ten goede komt. Dit is het fanatisme, de geheimzinnige psychologie van de dualistische, vurige mensche-lijkheid in dezen Groot-Rus; wetenschapsman met biechtvaders-eigenschappen. Scherp, vast verstand, fijn, maar staal-hard en onbuigzaam, positivistisch intellect zonder levens-siddering en zonder hogere *littéraire* schoonheids-vervoering of schoonheids-onderscheiding, wijl voor alles cerebraal en exact, — al schreef hij ook over de Beethoven-iaansch-bedwelvende taalmuziek van Turguéneff en spraak der Zuid-Slaven; over het Ukraïnsche en het Wit-Russisch; al schonk hij ons een letterkundige geschiedenis

en poogde hij schrikaanjagende zielegeheimenissen van Dostojewski zoo goed als Slavisch-tragische visioenen van Gorki, goddelijke dronkenschappen van Poesjkin en grillige toortsenschijn-realiteit van Merejkowski's kunst te doordringen. Kropotkine's ménschelijke grootheid is echter zoo machtig, dat hij beeldende en verbeeldende vermogens van scheppende kunstenaars, hóógere, scheppende Voorstelling en zinnelijke vervoering geheel schijnt te kunnen ontberen. . . In zijn menschelijke diepte en heldhaftige ik-offering, die de wreede autopsie der ontleders veracht, is Kropotkine misschien meer dan een machtig Moscovisch dichter; in zijn schoonheids-ontroeringen, als keurder en belever, blijkt hij een nijpend-beperkt onderscheider. Als wetenschappelijk brein ongekwd, koud, stroef, onplooibaar, blijft hij een geest uit instrumenten geboren, een ziel met passerpunten tot innerlijk leven geprikt. . .

Als uit een ánder ras staat hij tegenover het Johannes-Christendom van het Oosten.

III

Van Zola, den massa-ziener, den samengieter van episch leven, (orgasmus brullen de aesthetische asceten!) begreep Kropotkine niets; van Dostojewski, den geheimzinnigen al-voeler, den revolutionair-reactionair, den daemonischen zielen-uitrafelaar, evangelisch en autocratisch om beurten, begreep hij weinig. Niet wjl Kropotkine over Dostojewski's psycho-pathologische romans oncritische malligheden schreef, noch wjl hij diens nerveuze opgewondenheid en het raadselachtige, het ongrijpbare van dit geestelijke type hekelt; niet wjl hij de vernietigende critiek van Dobroloébow op uiterst-gebrekkigen vorm, bouw, taal van Dostojewski's romans

geheel onderschrijft, . . . maar omdat hij b.v. den Rechter van Instructie, Porphyrius Petrowitsch, en Swidrigailow uit „Schuld en boete”, dwaze en louter leeg-romantische verzinsels noemt (sacramenten van Dostojewski's schepingskunst). Niet wijl hij het werk van Dostojewski met vaak belachelijke apodictie karakteriseert als: verouderd van bouw, chaotisch van samenstelling, onnatuurlijk en ziekelijk. Niet omdat Prins Kropotkine hem vër beneden Tolstoi, Turguéneff plaatst en ook niet omdat hij een roman als „De Idioot” uit verveling nimmer ten einde heeft kunnen lezen, . . . maar om heel zijn onmacht als Verbeeldings-mensch en zijn zich-beroepen op eigen „gezonden geest”, die een gods-vruchtig-Russische ziel in haar onbezoedelbaar-menschelijke kuisheid zoo prat miskent.

Deze nihilistische anarchist en opstandeling was ééns sergeant van het Pages-corps en *Page de chambre* van den Keizer; verkeerde temidden van de almachtigste aristocratie, woonde groote recepties, bals, gala-diners bij in het keizerlijk paleis; kende het hofleven op zijn prinselijken duim. Deze nihilist had „dienst” temidden van verfijnde elegantie en militaire praal, van hof-ceremonie en strenge etiquette. Hij ving, om zoo te zeggen, den adem van Czaar Alexander den Tweede op. Maar hoe snel en scherp doorzag jeugdige Kropotkine reeds de leege en lachwekkende comédie van het hofleven, het hol-schitterende vertoon en de aphonie der hof-ziel. Hoe doorschouwde hij vroeg reeds, *hij* als *aristo* en geboren *Prins*, de domme gewichtigheid en verdwaasde plechtigheid van al die blink-generaals en goudgetooide en gepluimde officieren; de oogverblindende stacie van keizers en grootvorsten. . . dezelfde ornamenteele schittering die eens Alphons Diepenbroek in verrukking lyrisch deed ijlen over het

Czaristische Heerschers-symbool!... Maar toch, deze nihilistische anarchist, — hoe romantisch als sociaal avontuur en hoe ganschelijk-verouderd doet ons heden het woord „Russisch nihilisme” aan! — bezat geen kunstenaarsziel en geen ontroerde schoonheids-verbeelding. Deze Rus bezat geen ziel die snakte naar het leed, gelijk Dostojewski het als een der oorspronkelijkste behoeften van het Russische volk voorstelt. Lees op één avond Hérzen over den machtigen Poesjkin, Dmitri Merejkowski en Kropotkine over Dostojewski... en ge beseft wat de aristocraat Kropotkine ontbeert... alle hogere verbeelding, alle mystische aanvoeling van afwijkend zieleleven in tragisch-zinnelijk-ontredderden. Hij ondergaat droom noch weemoed. Hij kent niet het stille weenen der ziel en niet het angstige, hunkerende zwijgen van het berouwende hart. Kropotkine, de cultuur-historicus, die den daemon der ondermijning in zijn bloed liet woelen, huiverde nimmer voor mythologische poëzie en haar zoel-teeder gefluister van vroege tijden. Hij rilde niet van ontroering voor het allegorische levensgeheim van oude volkeren en stammen; voor hun bloedende gevechten en afgrijselijke worstelingen. Hij onderscheidde weemlende aangezichten van vele rassen-soorten en menschentypen in zijn land-zonder-grenzen. Hij aanzag geheimzinnig-misdadige Mongolen-moms, woest-breidellooze roover-Tartaren, melancholieke Zuid-Slavische koppen met de doodelijk-droeve oogen. Hij aanschouwde Circassiërs en Calmukken, Turken en Chinezen!... Hij kende de schrikkelijke tronies der Gekerfden uit Sjoesha, de dweepgelaten der Raskolniken of Starowenzen; de waanzinnig-bijgeloovige maskers van alderlei Russische sectators, pelgrims en zwervers onder Doukhobortsis, Malakani, Skopzen en Chlysten (geeselaars). Maar het scheppings-mysterie, het duivelsche of

raadselachtige dat ieder gelaat, ieder menschen- en dieren-aangezicht verborgen in zich omdraagt, daarvan bevreedde hij nimmer het bestaan. Kropotkine mist hartstocht, de daemonische driften. . . Deze Groot-Rus is ontoegankelijk voor het verborgene, voor de koorts der Begeerte. . . Heel het smartelijke wonder van de zonde-symboliek strijkt langs zijn koele zinnen. . . Kropotkine is onbegrijpelijk positivistisch voor een Rus. Hij doorleeft in een kunstschepping niet: monsterlijke instincten, angsten, biechten, afdwalingen en terugkeeringen van zondige naturen, noch het eeuwige raadsel der menschelijke ziel (Nieuw Rusland) in haar verschijnen en verdwijnen. Hij veracht ze, of deelt ze in en mompelt: pseudo-morphose in historischen zin! Hij begrijpt niets van de smart der abnormalen. . . Hij loopt langs de wonderen der menschelijke gezichts-openbaringen heen, als een Museum-zaalwachter, een suffige bewaker van kunstschatten waartusschen de wordingsgeheimenis van gansche rassen, van secten, dweepers, dissenters, overschaduwde leeft en droomt in eigen sfeer. En toch is Kropotkine zulk een groot en kristalklaar mensch, zoo verheven van innerlijken levensdrang, zoo rijk van geest en kennis, dat hij eigen schoonheidsontbering niet merkt en in zijn menschelijke heroiek daden verricht, aan de zieleschoonheid van een Dostojewski of een Tolstoï gelijk; even altruïstisch en onzelfzuchtig van oorsprong. . . en in hun onbewuste stuwung allicht éven almenschelijk.

Kropotkine kende de rusteloos-revolutionaire beweging onder keizer Alexander II uit eigen aanschouwing, de emancipatie der lijfeigenen (inspiratie, minister Lanskoï!). Hij kende de huiveringwekkende wreedheden van Heerschers tegenover millioenen eigenhoorigen. Hij kende de groeiende spanning van samenzweringen en opstanden,

georganiseerd in het geheim (Dostojewski onder samen-zweerders, in 1848!).

...Maar zóó ver af te staan van het worstelende ziele-mysterie der grootste scheppende kunstenaars, zóó hun essentieele deemoed-wezen en tragischen hartstocht te misgrijpen en toch in eigen menschelijkheid, hun creatieve daden te na komen, of ze soms zelfs in kracht-van-menschelijke-overgave te overtreffen, lijkt inderdaad een ideëele gesteldheid waarvoor nog een naam moet worden uitgedacht. Of wilt ge het liever waanzin noemen, verziekelijkt doorgezet Saint-Simonisme of Fourierisme? Of fel verzet tegen reactionaire krachten van het ijzeren ridderschap? Wilt ge het, van een anderen kant uit, in geestelijk-socialen zin, óók weer afstootelijke dweeperij noemen; Russische dweeperij van geheimzinnige kettersecten? Of Aziatische barbaarschheid, gelijk die der Verminkten en Gekerfden? Dan zou het uitdagende woord, het zinnelooze woord van Merejkowski toch bewaarheid worden, dat de ziel van het Russische volk eeuwig een raadsel voor de West-Europeeërs zal blijven, (europeanisatie) en dat de diepste zin van dit leven immer voor ons verborgen is!

IV

Als schrijver is Kropotkine nergens heel oorspronkelijk, als socioloog nergens scheppend, als denker, geleerde, ethnoloog en geograaf nimmer ontzagwekkend, maar ook nooit een beuzelaar.

Zijn taal is klaar, ook zijn vorm, maar zijn proza ademt geen eigen leven uit. Er kreunt geen donkere drang achter. En zijn beelden bezitten geen bezwerende ziele-macht. Hij kent geen zwoelte... geen vrees... geen dronkenschap, geen godsdienstige zending!... Zijn

lemmetkoude geest wischt elke romantiek weg. Maar ook bij hem is álles: vermomde geschiedenis-wijsbegeerte, ethiek! Als denker wrochtte Kropotkine niets geniaals. Zijn afschuw tegen zwevende filosofie brengt soms een gevoelige golving in den rhetorischen periodenbouw. Maar in zijn „Gedenkschriften” brandt gloed, wanneer hij in herinnering teruggaat tot zijn taak als page-volger van den Czaar; wanneer hij van de schandaalkroniek der lakeien rept; als hij de Pages-school beschrijft of zijn vreeselijk gevang, en soms treffelijk omgeving en personen karakteriseert.

Heel de grootheid van Prins Kropotkine ligt in de overgave aan zijn uiterst-links hervormingsideaal van mensch en maatschappij, dat de pan-slavische idee vermorzelt. Koel en abstract is zijn verstand, hard zijn geest, rustig blijven zijn zinnen, evenwichtig is zijn woord en toch breekt zijn dweepziek menschelijk ethisch wezen door, zelfs waar hij den grooten Czaar betrapt op een bange huivering voor een boer, die tijdens een processie met den kreet voor zijn voeten valt: „Vader bescherm ons!”

Soms stijgt zijn oproerig rechtsgevoel tot een gericht, verteren hem smart en angst, bij het zien lijden van het volk. Zijn anarchistische heilsverkondigingen klinken naïef, optimistisch; krenken Dostojewski's visioen op de eeuwige machten van hel en hemel, . . . maar ze durven zelfverloochenend álles aan, ook het drama der harts-tochten, onder kozakken zoo goed als onder Grootvorsten, onder Slavianophilen zoo goed als onder Sapadniki.

Zoo verwierp deze Prins, (die een Russische Sheherazade had kunnen dwingen, hem nachtelijke sprookjes te vertellen), ééns bewonderaar van den bevrijder der lijfeigenen, Alexander II; zoo verwierp hij heroïsch rijk-

dom, aanzien, eer, gezag, heerschappij, weelde en wereldsche macht. . . Zoo kreunde hij in een berucht gevang, onder hevige ril-koorts. . . Zoo spookte hem zijn schaduw na, over doodsche ijsvlakten en steppen van Siberië, jaren lang. En niet alleen leefde hij in ontzettende, Siberische sneeuw-eenzaamheid, maar ook onder laagst-gezonkenen, verworpenen, galeiboeven en politiek-veroordeelden. Hij zwierf van de Russische steppen naar Zwitserland, van de bergen naar den mist van Londen, als een opgejaagde. Hij zat in de cel of doolde in de nabijheid van galg en schavot. . . En toch bleef deze revolteerende Moscoviet en anti-Slavianophiel, onwankelbaar en trouw aan de anarchie: géén wetgeving, géén autoriteit, géén bevoorrechting, géén meesters. Neem uw vrijheid. . . gegeven wordt ze toch nooit! Alles moet aan allen behooren! . . .

Zoo ontwortelde deze Prins in eigen wezen alle aristocratische instincten en gaf hij zich in zijn heilige liefde voor al wat leed en onderdrukt werd door wet, priesters, bezitters. . . Neen, Kropotkine peilde niet, wrangcynisch soms als Dostojewski, heel de ongrijpbare diepte der menschelijke ziel, noch wikte en woog hij als Solowjef, de groote wijsgeer. Hij duizelde niet van geluk bij een avondzonneglans, of ontroerde niet onder het hooren klapwieken van een houtduif in den vroegen Mei-morgen, tusschen vonkend en doorzond boomengroen. Maar met welk een zoete teederheid bemint hij zijn broeder. . .

V

Ook Kropotkine bezit prophetische droombeelden die zijn menschelijke smart hebben uitgebrand. Hij kent geen nevel, geen scheemring, geen zieleraadselen. Hij rilt van het mystische. Hij begeert alleen offering van

het Ik en menschenliefde; eeuwige menschenliefde, al preekt hij het geweld als geneesmiddel. Dat is zijn psychisch realisme, zooals Dostojewski's kunst is ziele-realisme. . . Prins Kropotkine spreekt niet gehallucineerd, in koortsphantasieën, van God en Satan. De wrang-martelende dialectiek van den Rechter van Instructie uit „Schuld en Boete", is hem een detractie, een gruwel. Hij haat spooksels van zieke breinen. . . Hoe zou hij een schaamteloos charmeur als Casanova verfoeid hebben! Dit is een maatstaf voor Kropotkine's gansche diepere wezen. Een zingenier als koene Casanova, een pralend-zelfzuchtige als Benvenuto Cellini, kon hij alléén verfoeien. . . Casanova is de gecorporeerde romantiek van het levens-carnaval, wien het heele bestaan als een bal-masqué voorbij vlamt. In hooger zin, man van égards, een avonturist, een bedrieger, een voluptueus barbaar, een amoureux sybariet, een sterrenwichelaar met al de eigenschappen van den cynisch-grooten geest der spot-zieke achttiende eeuw. Een Italiaansch-Spaansche ómschepping van de Don-Juan-figuur, een vermetelete uit het geslacht van Tenorio. Een verfijnde wellusteling, een zondaar die zich koesterend nestelde in een geleerde. . . Een wrange lots-tarter, een deus ex machina bij ieder gebeuren, een dualist met woord en met pistool, duivelsch doorbrand van erotische driften; een geestige durver, een verleider-minnaar-gelukzoeker, wreed, speelsch, ironisch, clown en wijsgeer, abbé en godbeschimper, felle hekelaar en grand-seigneur, oplichter, hoffelijk comediant en priesterlijk preeker; half magiër half misdadiger, met tropisch temperament. Casanova, schertsende gracie, de herverschijsning van het veroveraars-type, het licht-zinnige metrum van het dansend zingenot, was een verbijsterend mengsel van hoogen, religieusen ernst en gefriseerd ongeloof. Nimmer zijn zoo fel-bewust, uit-

spattingen en lagere, wreede zinnenlusten (aphrodisie) aan den getergden geest, of is een geest aan perverse lusten tragischer vastgeklonken geweest. . . Een Priapus-epigoon in vogelverschrikkers-gestalte, een zinnelijk-ronkende bosch-faun in satijnen rok.

. . . Zulk een zielegesteldheid zou Kropotkine nooit hebben kunnen begrijpen. Noch een wispelturig, diabolisch kunstenaar, zwetser en windbuil als Cellini. Dit karakteriseert Kropotkine geheel en verklaart de kenschetsende onaandoenlijkheid van dezen reinen mensch. Kropotkine is te zuiver, te enkelvoudig voor psychische karakter-complicaties. Hij zou in Cellini niet hebben gevolgd, diens uitdagende grootheid, ondanks bluffende vermetelheid. Casanova, braafheids-verachter, roekeloos speler met vrouwlevens en -liefden, verkwistend speler met geld en avonturen, fanatiek speler ook aan de roulette, . . . moest Kropotkine wel innerlijk onbewogen laten. Cellini, den ontembaren phantast, renaissanist, zelfbedrieger, wellusteling, moordenaar, dief, maar grandioos kunstenaar, moést hij wel verfoeien. Zulke phantastische leugenaars en vlindernaturen aanzag hij als gruwelijke gekken. . . als verliefde gekken en gekken die manslag pleegden en roofden voor eigen behoud. . . En toch is ook deze kuische Groot-Rus, schoon geen amant, een gevaarlijk idealist! . . . Al is de anarchist Kropotkine, verwoester der huidige maatschappij-orde, . . . een teeder mensch. . . hij blijft, op zijn wijze, een niet minder beangstigend avonturist, die slechts één hymne hoort: vrijheid! Dat is zijn mysticisme! . . . Tegen Porphyrius Petrowitsch's sarrende dialectiek is hij niét, tegen Spencer's dialectiek is hij wél opgewassen. Een natuur immers, die zoo zuiver de geestelijke vreugde, de bedwelvende blijdschap van in-elkaar-overstromende geestelijke genietingen kon beschrijven, het geluk van het

doen eener wetenschappelijke ontdekking, als in zijn treffelijke „Gedenkschriften”, in verband met studiën over berg-groepeerings in Azië, is een metaphysicus die de hoogste realiteit van den droom verkondigt. Darwin's verhaspelde „struggle-for-life”-theorie bestrijdt hij en de napraters eener verminkte biologie en vervalschte historie, straft hij af. Hoe fijn schittert de intelligentie dan in deze zacht-wijze oogen... in heel den edelen geleerde-kop: een aristocratische Jan van Zutphen...

VI

Kropotkine is geen poëet, geen rhytme-voeler; kent niet de muziek van het woord. Maar hij blijkt een groot menschelijk daden-dichter; nog iets heel anders dan bewust „sociaal” dichter...

„Niet de kunst alleen is schoon,” verklaarde Henri Bruning eens in een interview. Inderdaad, er is ook een menschelijke ontroering die even hoog stijgt als aesthetische schoonheids-ontroering. Dwars door eigen ontgoochelingen en doorleefden smaad, begoochelt Prins Kropotkine anderen met zijn anarchistisch utopisme en optimisme. Gemartelde voor en door zijn overtuiging, ontrafelt hij nochtans vermetel, historische tradities (hij als Russische prins, spreekt onbeschroomd van „den gekroonden idioot Nicolaas I”) en gul sprenkelt hij kinderlijk, handen zonlicht over zijn toekomst-idealen. Deze innerlijk-streng, abstracte man, die het vleesch vergeestelijkt, is pathetisch, zelfs als bioloog en biographisch ontdekker; d.w.z. in het uitleven van zijn aanleg als wetenschappelijk vorscher en geoloog. Deze exacte onderzoeker laat zich door menschelijke gevoelens en innerlijke gedachten over het volksbelang, zoo sterk beheerschen, dat ze zijn wezen veel dieper raken dan

alle geologisch onderzoek. Hij wil geen ethnographisch-wetenschappelijke ontdekkingen meer doen, doch saâmleven met zwoegers, misdeelden en politieke misdadigers. Hij wil vechten tegen gezag en Privaat bezit. De wetenschap is voor deze edele ziel iets heerlijks en het geestelijk werken schenkt hem oneindig genot. Doch welk recht had hij, deze hoogere vreugde te smaken, waar hij om zich heen, onder het volk, niets ziet dan catastrophale ellende en strijd, honger, armoë en vertrapping van menschenrechten? Kennis is ontzachlijke macht. Doch verschaf de onterfden, de schandelijk-geknachten eerst middelen, zoodat ook zij geestelijk kûnnen verlangen. Zoo oordeelde hij, onverbiddelijk. Deze pathetische gemeenschapsman vertoont een grondeloos-offerende menschelijkheid... In de wetenschap werkende, zou Kropotkine misschien méér voor de menschheid geweest zijn, ook láter, voor de geteisterden, dan als ideoloog-anarchist. Hij had mét de zwoegers kunnen leven en tegelijk zijn ontdekkers-ikheid innerlijk en fluisterend van stil geluk, kunnen beveiligen. Maar dat vonniste hij als onsociaal en snerpend-egocentrisch. Wonderlijk, zulk een vlijmende dualiteit. Hij haat dwang, regeering en leiding. Hij geeselt dragers, priesters van het recht in functie. Hij spot zelfs, hekelt scherp en zijn spitse woord jaagt naar de groote revolutie. Hoe vreemd... deze idealist en utopist telt als sociale hervormer schapenwolkjes aan den doorschijnenden zomeravondhemel der toekomst en tobt zelden over „innerlijk Ik” en „martelaarsmoed”¹⁾. . . Want al het elementair-belangrijke schijnt eerst buiten zelfbeschouwing, buiten hém te bestaan. Hij wil de maatschappelijke orde vernielen en

---

¹⁾ Deze uitdrukking gebruikt Jac. Thomson in zijn in vele opzichten voortreffelijk werkje, vol schoone en diep-gevoelde onderscheidingen over „De Russische ziel en de Westersche Cultuur”. Uitgave van Ploegsma 1917.

hij preekt opstand tegen wet, gezag en samenleving. Hij wil gewelddadigheid, uitroeiing en oproer. Hij is het koelzinnig opstandsbegrip. . . Hij is een vlam in een glazen kooi. Ge ziet vuur schitteren in zijn nabijheid, maar ge voelt geen hitte. Past op. . . straks roffelt deze heldhaftige de trom! Want ook Kropotkine kent de intensiteit van het nihilisten-afgrijsen, de verachting voor alle soorten hypocrisie, voor alle schreeuwerige eerediensten der Schoonheid. . .

Bakounine, de ontzettende, de bezetene, de razende, (mét Blanqui de type-samenzweerder), was de bagno-Goliath van den opstand. Kruitgeur rond barricaden bracht hem altijd één oogenblik narcose.

Kropotkine, de passioneel-gestaltelooze, is regelaar, registrator van den opstand. . . In hém openbaart zich werkende kracht van exacte hersenen. . . Hij denkt en weet vol-gepropt en cijfert moervast, en hij overwint in zichzelf menschelijken trots, verscheurdheid en latente driften. Hij brak met alle beschaafde leugens der conventie, uithoofde van zijn aristocratische eerlijkheid. Hij blijft onder alle omstandigheden, ontzettend oprecht en zuiver in zijn grenzenlooze opofferingen. Hoe naïef-innig is zijn psychologische karakteristiek van het diepste wezen eens nihilists! Welk een brok onschuldig-wetenschappelijk materialisme van het mensch-innerlijk en hoe ontstellend openhartig. Maar hoe sarcastisch-koud hoont hij valsche volksvrienden en hielenlikkers, sociale intriganten, phrazenmakers en op knaffect-verzotte omwentelingsgezinden.

Bakounine was de vurige dichter van de geheime organisatie en van de barricade, de woeste, huiverend-vervoerde, de onverzoenlijk-revolutionaire Oost-Europeeër met zooveel fanatisch geweld in zijn dierlijk-ophitsend bloed, dat hij den West-Europeeër als een

geestdriftig monster verscheen, in den laaienden gloed van het kruitrookerige oproer. Bakounine onderging iets als zondevreugde tegen de huichelende wereld van nu. Kropotkine bleef de ideoloog van den opstand, niet destructief als de gewelddadige Bakounine en zonder nerveuze onrust en opgejaagdheid. Maar ook deze hoogste aristocraat was verkondiger van eeuwigen strijd tegen onrecht, tegen menschen-verknechting en tegen star bedrog.

Kropotkine was geen professor in het recht, maar, door zijn eigenaardige hartstochteloosheid, professor in de rechtvaardigheid. Hij geloofde aan noodzaak van revoluties, aan omwentelings-perioden die, schoon een verhaaste ontwikkeling en een snelle verandering, éven logisch behooren tot de natuur der menschelijke samenleving als langzame evolutie van rassen.

IETS OVER BREDERO

I

Een dorpelijke, grof-zinnelijke, onbeschaamde sinjeur vaak, verzot op Wijntje en Trijntje; een onvoegzame, fel-aanstootelijke kwinkslagen-broeier, meesmuilen de „guychelaers” en fatsoenlijkers, die nimmer geuren van de Gansovide, de Grimmenesse of Nesse en van de Pens-en-Vleeschhal — ach vergangelijke glorie... vroeger Sint-Pieterskerke! — hebben opgesnoven. Ik bedoel niet de oude, kloosterrijke Nesse ’t Aemsterdamme, de vóór-veertiende-eeuwsche buitenwijk, op vroomheid drijvende maar — o vlijmende ironie der geschiedenis! — de beruchte, hetaerische Nes der eind-negentiende eeuw, met een ándersoortige vleeschhal van lokkende lichtekooien, te pronk in klaterschel kleed, vaak half naakt en wild geschminkt verschijnend op de „buhnen” der tingeltangels; minnehandel afsluitend in lugubere hoekjes der nachtleizier-paleizekens.

Befaaamde Bredero, zóó aan kleurige groentemarkt, aan wortelenmarkt en kwetterende vogelenmarkt, maar ook aan de begeerte: „neeringe van den coopmanscap” en „soet ghewin” te verhoogen, versch ontsprongen, is een snaaksche, Amsterdamsche kleinburger, die „in Liefde vuerich” den zwier van Renaissance en romantiek

bemint binnen en buiten de kamers van Rhetorica, en toch oer-echt Amsterdammer en Hollander blijft. Deze malsch-zielige poorter, een druiler, naar het Middelnederlandsch woord druilen (in het minne- en zinnespel ervaren), was soms toch zoo bloô en schichtig als een in luidruchtig gezelschap verdwaald, bibberend-kuisch weesmeiske, door Stadskeure zedelijk bewaakt. Ach, hoe zamelde Bredero zijn smachtende liefdezuchten tot een zielsroerende klacht op voor schalksche, dartele Maria Tesselschâ; voor de „braef” vergulde Margarieta met het „Goudt-dradich Haer”; voor Madalena Stockmans, met haar „ooghen vol-majesteyt”...

II

Vaandrig Bredero was, ook zonder „boertighe treckjes” en zonder latijnsche metriek, een groot realistisch zotteklucht-kunstenaar, die niets uitstaande had met schunnige kwinkslagen en grappen van sadistisch-krenkende narren, papegaaibont getooide potsenmakers, op lantjuweel of referein-feest, door hun deuntjes en bellenkappen de vreugdstemming verontrustend. Mag hij toch een verkwister van lichaams- en zielekrachten, een pinten-vriend van „gebrande wijn”, een dartel drinkebroer in avond-herbergen en een meisjesgek worden geschimpt? Geen wonder,... hij woonde vlakbij een heele Rederijkerskamer „In Liefde Bloeyende”, die boven een vleeschhalletje haar smetteloos blazoën plantte in d’eerbare, deftige Nes. Bredero een zwijn, een snollenvriend, een ploertig uitwas, een gemeene-straattaal-virtuoos? Bredero een zatlap, een „tabaksuyper” die naar jenever riekt? Een schouwe uitklepperaar van viezigheden? Zoo werd deze grandiooze, schoon grillige zedenbeelder van milde menschelijkheid, vaak veel échter en vromer dan Molière

als karakter-ontleder, tusschen achttiende en twintigste eeuw gedoodverfd. Zinrijke professoren en kuische, spreukrijke moralisten bloosden, . . . maar liefvallige Tesselschâ lachte heimelijk om Gerbrand's snaaksche boerterijen.

Bredero bezit instinctieve eigenschappen, door stemming en luim aangepord, die het tempo van zijn humor en boert en zijn „konstrijk swieren” met het vendel, vertragen of versnellen. Gelijk Leckerbeetje uit het „lieve minnespel”, de „overgesette Lucelle”, zal hij ons telkens weer een „spulletje bestellen”. . . dat ons lang blijft heugen.

III

Het speelsch-uitbrekende en overbruisende meesterschap van Bredero's kernige taal, brengt óf louter geestige schermutseling met satirische plastiek, realistisch geboetseerd (femelend eens als „copieerlust des dagelijkschen levens „gebrandmerkt”), óf innig-vromen ernst, van heel aandoenlijke diepte. De strijdbegeerte van zijn gamin-natuur, als hij tartend en spotziek het keurvendel zwaait, is in Bredero, raszuiver Amsterdamsch; het zuiver zeventiende-eeuwsche Amsterdamsch van den schelmschen straatbengel die als trommelaar en trompetter, soldaatje speelt, politieke misstanden op zijn manier reeds hekelt met houten geweer en papieren pantcier; maar óók het Amsterdamsch van den gevoeligen bengel, die ieder spitstorentje van zijn stad onderscheidt, zelfs in den verre, violetten avondnevel, en dikte van borstweringen der twaalf bolwerken reeds lang met vermete oogen heeft geschat.

Er ademen nog heel wat jolige kappertjes-maandagvierders, Gerbrand-schalkjes en schots-boertige poorters-

zoontjes in Jordaan, op Haarlemmerdijk en Kattenburg, uit de lijst van een brallend-Spaanschen Tijd en Vrijheidsoorlog gesprongen, die zonder dat lubbekens hun polsen omcieren, rapleep het balletje op het tuitje weten te blazen, al zijn er geen aarden wallen meer om in schemer te beklauteren en al bestond er nog geen Jordaan in Bredero's Amsterdam.

Gerbrand, de tragische zelfbeschuldiger, borrelde soms over van levenslust en kluchtzin. Ook hij was allerminst een suikerdot; eer een „grappige piet” gelijk „Peer den Drol”, (zoo hietten de Brabanders Boeren Breughel). Hij genoot, als kunstenaar, van het „gemeene volk” der achterbuurten, maar ook van de iets beter gestelde volksmensen in hun sprankelende oorspronkelijkheid. Hij genoot zelfs van hun gram en vlijmscherpen spot op mufte albedillers, kribbebijters, fijmelaers, hommelingen en rabauwen. Hij luisterde — in orde, preutsche Wagenaar! — naar de keuzelende massa; naar pafzak, sprookspreker, keurmeester of koddenaar, naar kwakzalvers, uitdraagsters en tinnegieters, naar krakeelende deernen, met kijfmonden als hoosvaten; naar danslustige Jonckers die „droncken en cloncken” of naar „ouwe rochelaers”. Hij luisterde niét met het vleeschelijke oor — het hoofd tusschen de slippen van een scharlaken kaproen gekneld, — maar met het diepste binnenste van zijn gekweld dichterwezen.

IV

Gerbrand eigenlijk is de oorspronkelijke herschepper van de volkstaal, haar expansie, en van volkspsyche in onze zeventiende-eeuwsche literatuur, al betreuren wij het met Mr. De Roever, dat hij geen tafreel van het Pand heeft geschonken. Hij begrijpt het volk zélf pas

„uyt de duysternisse des Pausdoms” en uit een „schricke-lycke afgoderie” verlost. Bredero het volkomenst, werd zich bewust van den levensgreep, de trillende schoonheid der volksbeeldspraak. Hoor Bredero, in de „Voor-Reden” van zijn „Geestich Liedt-Boecxken”, over ons „Goude Nederlandsch”, over de oude „Aemsteldamsche en Waterlandsche Taal”; hoor naar den ondertoon van snerpend-schrille satire, waarmee hij over zijn „grillige grilletjes” spreekt tot de „lustighe en vrolijk-moedighe Maagden en Jonghelingen:

„Het is mijn alleens, of ick van een machtigh Coning of van een arm Bedelaer leer de kennisse van mijn moeders tale, en of de woorden uyt het vuylnis-vat of uyt de cierlijkste en grootste Schat-kamers van de werelt komen: doch moet mij elck na haer waarde goude, silveren en koperen gelde verstrecken. Sekerlijck ick en sal mij nimmermeer soo seer niet binden ande Een-rinstigheyt van sommige Een-sinnighe Schrijvers, die meer der vreemdelingen boecken door-snoffelen, als de ghewoonte van 't spreken haarder mede-Burgheren en Lands-luyden, doorsoeken, en op haer eyghen in-vallen en inbeeldingen onversettelijke kercken bouwen, die dickwils nae wat onder-gravens lichtelijck daer henen storten en vallen. Wat mij belangt, ick heb anders geen Boeck geleert als het Boeck des gebruyex, so ick dan door onwetenheydt der uytlandscher spraken, wetenschappen, en konsten hebbe gedoolt: verschoont mij ongeleerde Leke-broeder, en geeft den Duytsche wat toe: want ick heb als een schilder, de schilderachtige spreucke ghevolcht, die daer seyt: *Het zijn de beste Schilders die 't leven naast komen*, en niet de gene die voor een geestich dingh houden het stellen der standen buyten de nature, en het wringhen en buygen der geleden en ghebeenderen, die sij vaack te onredelick en buyten de loop

des behoorlickheyts opschorten en ommecrommen.”

Hoe haat deze springlevendige oolijkert alle onnatuurlijk wringen en „ommekrommen” van taal en tonge.

Bredero's vers in Klucht, Esbatement, Tragi-comedie, is vol eigenen aardgeur en geheimzinnig-zingend als een verre torenklok in mist. Het is eigengronds als de volksliedekens van Middeleeuwen en later tijd. Inderdaad, in zijn „Bron der Minnen” brengt hij al zijn schrijvende jammertjes, klachten, al zijn „Lijden en Vermakelijkheid aan den dagh”, onbeschroomd, met godlijke naïviteit en roerende, menselijke oprechtheid. De klassiek-gebefte en plechtig-verhevene Vondel is naast Vaandrigh's spontane sprake wel een enkel keertje een blikken dominee. Onvergeetlijk, Bredero's zelfvernederende spot in de „Voor-Reden” van zijn tragi-comedie „Griane”... „Hooge, geleerde en *niettemin* grootgheestighe Mannen”,... wanneer hij het ootmoediglijk heeft over zijn „leeke stijl van dichten”.... Het „niettemin” beduidt alleen: ondanks hoogheid en geleerdheid toch ruim van geest, tegemoettredend deze Heeren... Jawel snaak,... deze ironische nederigheid zal je niet op de Sint-Olofspoort brengen!... Hij heeft al vaker den spot gedreven met sommige Latinisten, die door onkunde de ziel der volkstaal niet verstaan. Maar ook met lichtschuwe nachtelfjes.

V

Het is geen idioterie, maar een idiosyncrasie in hoogschranderen, grootschen Vondel, dat hij Bredero alleen als kluchtdichter in zijn láter omgewerkt „Grafscript” herdenkt; alleen zijn „farcen” huldigt die zuchters „aan 't lachen help”, en van den smartelijken, heilig-betroefden lyricus, den dramatischen visioenair Bredero

geen woordeke rept. Vondel, heerlijke sprookspreker en vaerzen-mythologist, vermocht het grondeloos instinct van zuivere menscheijkheid, in dezen onverschimmelden volksdichter, „ongheleerde Lekebroeder”, niet te keuren. Verwey, die Breëroo zoo hoog bewonderde, verklaarde reeds: „Elkanders uitersten zijn Vondel en Breëroo”.

Bredero, oneindig meer dan Samuel Coster — want die bleef „rhetorisyn”, — is Ziener van de machtig-rumorende stad; is beelder van stadsmenschen-in-atmosfeer, van het weemlende volk in kernige en nervige geaardheid; van roekeloos-woelige schepselen die bij veemen-oproer of geweld op oude bruggen, drom bij drom saâmdringen, om onder schaduw-duistere poorten, weer stil-grillig te verdwijnen. Bredero is beelder van loerende kroegloopers die havenend elkaar bevechten en verminken in krocht-donkere sloppen; van pronkzieke feestvierders en uitgelaten stoeiers — waaronder zelfs edelen en ridders, — dansend op lier en doedel, in breede, doorjoelde avondstraten, duivelsch belicht door flakkerende teertonnen en turken. Hij is beelder van riviervischmarkt bij kaarsengloed; van schepselen die zaligjes kuieren of bloemen plukken op loovergroene Cingelgrachten, onder zangrig klokgelui in den lieven zonnigen Meimorgen; van kinderen die spelletjes uitkrijten op hooge wallen of hachelijk baldadigheden uitdenken onder somber-overwelfde sluisen, en hartstochtelijke dobbelaars aan kroegworptafels, of goochelaars, breukmeesters, kwakzalvers en kreupele bedelaars-op-krukken jolijtend nabootsen in gang, stem en gebaren.

Als knaapje reeds stortte Gerbrand zich in het gedruisch van groentemarkt, vleeschhal, vischhal; rende hij tusschen glanzige fruit- en vogelen-uitstallingen en kraste hij misschien wel guitig-beeldende scheldnamen in

overklommen houten luifels. Als ventje gierde en stoeide hij al tusschen vensterwinkels, kramen, kruiwagens en lichtslurpende open voorhuizen en hoorde hij in zijn buurt: Hij sick! hem sick! hou sick!... Mijn Heer selje wat koopen?... Op de Vuegelmarckt hoort hij krijtende wijven: Wel Vennitje, wilje gien Knijn, gien Duyven, gien Hoenders, noch Kalkoene?... En hij zal meege-lachen hebben met de grinnikende wortelteef Trijn Dubbeldin, die rumoer slaat met de negotie-stemme tusschen haar „Horensen” waar en haar Raepjes.

„Moortje” dampst ál vermaledijde marktlucht uit,... zoo ergerlijk, dat heel *Eunuchus*, heel de Carthageensch-Romeinsche blijspel-dichter Terentius onherkenbaar er-door bewasemd en besmet staat. Was Terentius ooit opgewassen tegen drinkhoorns en gildekannen en bier-taveernen van zeventiende-eeuwsch Amsterdam?

Bij Bredero is er, in vol-rijpen tijd, zelden een renaissanceistische, gekunstelde omgooi van het koude dicht-vernunft naar onbegrepen mythologie, naar opgeblazen, zinnenlooze pronk, naar klassieke allegorieën en leege zinnebeelden. Neen, Vondel kon dezen naïef-zinnelijken straatjongen met het roekelooze Amsterdamsche bloed, wiens baldadige handen naar zoutevisch of gedroogde scharren roken, maar die ook vaak vol „deerlijkheit” de schemerings-atmosfeer van het oude Walenhoekje opzocht, om in het onbewust-dichterlijke en droomrige, zoet en schuw te peinzen, — Vondel kón dezen onstuimigen belhamel, dezen schelmschen satiricus, om beurten wispelturig, woest-hartstochtelijk en smartelijk-gebroken, niet onderkennen. Wel — God erbarme! — hemelde onze machtige zanger een heesch-zingend prul op als den latijnschen erudiet Professor Barlaeus. Dien... schold Vondel een groot dichter.

VI

Onbetamelijke Bredero sprak moers-taal, vaak wreed, struisch, ruw en verbijsterend van klank; de taal van IJ en Amstel. Ook garstig-zinlijke Roemer Visscher, de sensueele binnenin-lacher; en ook statig-edele en humanistische ridder Hooft. Vóór Bredero eischten Jan van Hout, en later Coornhert, Spieghel en Roemer in de Oude Kamer, de zuivere „moers-taal” op¹⁾. Vrijgeest Coornhert, in de eerste plaats, vocht fel voor den „opbouw des spraacks”. De leden der Eglantier beschouwden het tot hun „ambt te zijn het Duyts op te helpen te verciere en te verrijken”. Ook Dr. Samuel Coster, in wien van ouders-oorsprong, Geuzengram wrokte, hielp het Nederlandsch op, als een „cieraet”. Deze geneesheer voelde en begreep de beeldend-spontane en betooverende macht der volkstaal innig. Van pothuismanneke en van vedelaar op de Plaetse. Als gevangenisdokter zal hij wel veel karakteristiek jargon verwerkt hebben. Maar naast Bredero is Coster en zijn alle andere taalvernieuwers, ook Gerbrand’s hartevriend Starter, min of meer knutselende dilettant-typeerders; láter zelfs botzinnige navolgers, al kreten ze Wilhelmus van Nassauwe mee. Bredero overschittert al zijn tijdgenooten. Zijn woord zwelt en trilt van levenskracht en zijn humor is, in eigene ziel overgeschapen spot-geest van het volk van stad en land. Hoe gist het groot-menschelijke en romantisch-realistische in Bredero’s smijdlige en spherische kunst. Wellicht vermoemt hij zich als „amorouslike pagie” het liefst wanneer zijn hart huilt. Ook hij ondergaat invloed van classicisme, Rederijkerskamers en Muiderkring. Doch hoe heerlijk hekelt onbesuisde Bredero blazerige sinjoren, hol-zwierige pronkertjes en vechters met „ijzeren” kolders van ge-

¹⁾ Fruin greep dieper in Spieghel dan in Roemer.

schilderd papier, die allerlei wanen in de potsierlijke hoofdjes lieten rammelen.

VII

Voor ons romanschrijvers, die ook als dramaturgen karakters objectiveeren, is Bredero de éénige moderne menschenschepper, juist óm zijn melancholie. Hij bezat in kiem reeds het psychologisch zich vermenigvuldigen van de kunstenaars-Ikheid. Bij Vondel, bij Hooft is veel schoone, soms bovenaardsch-verhevene vaerskunst, gedramatiseerde lyriek, beschrijvingskunst of epiek, naar classiek voorbeeld gevormd. Zij typeeren, maar scheppen geen zielsechte wezens. Bredero leeft van binnen uit al zijn figuren en bijfiguren. Hij is dramatisch dichter, als menschenschepper vooral. Hij brengt voort en grijpt in het levensmerg van al soort creaturen. Hij wisselt van Ikheid, tegelijk van inwendige gedaante met het innerlijkste van al zijn menschen, zooals deze zelf door hun psychische verscheidenheid verschillen. Hij doet wat Balzac doet: den geest, de ziel, den hartstocht, de driften en ontroeringen zijner schepselen in eigen ziel, in eigen geest en verbeelding overplanten. Bredero wordt geheel objectief hun wezen, zoolang hij ze beeldt of laat handelen.

VIII

Bredero is ruig, plat, grof, realistisch, uitbundig en triestig, maar alles lijkt in hem dooreen-gemengeld. Onder al zijn zinnemart en zijn zinneverrukking werkt en woelt een religieuze grondnatuur die zijn aardse aandriften vroom vergeestelijkt. Gerbrand is in zijn kluchtspel spotboertig, sarcastisch en geestig, maar als amoureuze sinjeur de hartstochtelijkste, de naïef-innigste van

al zijn dichtende tijdgenooten. Soms is zijn levensvuur half gesmoord van wellust, dan weer haakt en hunkert hij naar ijle gemoedsreinheid. Hij kegelt en kolft, kaatst en scheert met zijn woord, en het dichtslaan van flapkannen in scheemrige taveernen en donkere bierkroegen, hoort ge in zijn rhytme als een plotsen harden knal. Soms leeft hij ook in beteugeling en stille devotie en in een wonderlijk-smachtenden weemoed, die meer is dan enkel teleurgestelde en misnoegde ingezonkenheid om blauwe schenen. Deze Amsterdamsche burgerjongen, die maar een heel klein brokje van het leven overziet — al tast zijn uitzwervende dichterblik den klaren hemel boven de schoone trapgevels der norsch-stemmige groenlandsche „packhuysen”, — wordt telkens gegrepen door een wild of verteederend romantisme, in diepste aandrifft on-Hollandsch misschien. Door dertiende- en veertiende-eeuwsche ridder-romantiek het meest allicht, als wij de hoogdravende, serenade-achtige taal van zijn opdrachten, zijn Toe-Eygeningh gelooven. Speelden hem nu en dan door het hoofd, al de kleurig-roemruchtige krijgsdaden van koenen Hertog Jan en zijn Brabanders? Of lachte de Verliefde om zulk soort van strijdkolfdapperheid, die het vrouwenhart slechts lichtelijk schampte? Staarde hij in begoocheling uit naar Kruis-tochten-romantiek, die het gloeiende Oosten pralend trok naar het mistige Westen, en de burchtheeren van verre reizen en avonturen zoet verhalen liet? Of verafschuwde Gerbrand de soldatesca, de vechtkoene ridder-romantiek met zijn ongekuischten realiteits-zin; hij die meestal slechts vagebonden, bedelaars, landloopers, gauwdieven, straatzwervers, bekkesnijders, pantagrue-listisch-gulzige vraten, bierbank-doodslaanders en verdierlijkten onder het brassende gilde-volk zag saamschuilen, huiverend voor de „armenjagers”? Deze grillig-

amoureuze natuur zingt zijn liedekens argeloos van ziel. Zijn amoureuze liederen blijken „het minst”, schrijft een heel modern literatuur-criticus. Ik noem er een aantal zeer mooi! Een laag cijfer krijgen van denzelfden criticus, Bredero’s „Aendachtighe” liederen. Ze zijn „tamelijk!” Ik reken er verscheidene tot het roerendste van al wat de zeventiende eeuw voortbracht. Bredero blijkt van de „meiskes” onmiddellijk een „slaef”. Toch is hij een scharrelaar met dwarrelende zinnen, die onder berouw, erotische nukken verduurt en laat verduren. Voor Margriete kruipt hij een poos, in jammerlijke vernedering. Van de ridder-romantiek is de minne-lyriek hem toch nog het naast. Hoe in-droef en vereenzaamd doolt deze Nes-troubadour soms in zijn eigen verwarde liefde rond, telkens weer zoekend naar een „Soet ander-ick”. Voor Maria Tesselschâ ontstaat stijgende verheerlijking van haar wezen. In het huis van „de ronde Roemer” (’t Saligh Roemershuys, zei Vondel) kruipt ook Gerbrand’s ziel; wordt Bredero’s bewogen en verliefde hart werkelijk „slaef”. Tesselschâ, Princesje Lief, is nooit minder dan edel en verheven; is „Goddin van ons landt”. Zij is de „trots van alle steden”. Zij is een dochter die van Phoebebus (ay, renaissance-guit) kwam en die nam:

„U voedsel uit de vlam
Van Zijne Godd’lijkheden”...

Toch is zijn liefde voor Tesseltje meer bevlieging, gelijk Schepers aantoonde.

IX

Hoe ziet de Amsterdamsche Vaandrig-schutter, volbloed Amsterdammer als geen andere dichter-tijdgenooten, soms alle gebeuren der „aeloude” veste in goudglans, alsof de gansche wereld door één zonsondergang ligt overtooverd. Bredero aanschouwt pleinen en

oude burgwallen, gevelspitsen, kaayen en markten van Amsterdam in een wonderlijk avond- of morgenrood beschenen. Hoe heerlijk ziet hij een witsteen, spitsen toren uitrijzen boven het zonlicht-geflinker van het water, dat golft met „weer-lichtend geschimmer”. Hoe impressionistisch, romantisch en oorspronkelijk bekijkt deze realistische schilder de groeiende veste, en daarin de menschen. Als psycholoog-dichter bezieet hij het gelaat van zekere typen, met de woelige stad als wegzoemenden achtergrond. De veste niet zonder menschen, de menschen niet zonder stad. Beide hebben voor den Amsterdammer dezelfde wreede of verborgen, woeste, ongrijpbare of telkens wisselende bekoring. Onder een troep wakende of „volgedroncken” roerdragers, piekeniers en musketiers, Hopmannen of Drilmeesters, zoekt hij zijn slachtoffers. Maar het gansche voetvolk overschouwt hij bijeen, door krijgersoogen van Prins Maurits gekeurd. Onder koperende Gildebroeders en Cameristen grijpt hij naar typen, doch met hén beeldt hij den heelen stand, van Visscher tot Theodoor Rodenburg den „mallen kay” toe. Onder deernen en snollen, onder schimpende vischvrouwen der vischbanken, groentewijven en vadsige toebacksblazers, zoekt hij typen, maar alweer, het gansche bedrijf en de gansche stad ademen op den achtergrond, of vlak er omheen, mee. Want hoe doorspookt ziet hij ook, als visioenair, de stad, gelijk in zijn „Liedeken” tegen den „Nacht”, uit het „Boertigh Liedt-Boeck”:

„Ick veracht heel de nacht:
Doch ick doe 't met rede” . . .

X

De tijd is machtig, waarin Bredero leeft; de Gouden Eeuw, vol geweld, vol zwellend strijdgewoel, soms een-

en-al-dreiging, mistroostigheid en angst in Moorddam. De geestelijke volkeren-ontwaking had plaatsgevonden uit de feodaliteit der Middeleeuwen. Hervorming en Renaissance omgrepen steeds wijder alle wortelen van geloof en maatschappij. Maar ook dichter-verbeelding en scheppend gevoel hernieuwden zich. . . Het lied der dolle Watergeuzen beiert nog lang na. . .

„Helpt nu u self, soo helpt u Godt
Uyt der Tyrannen bant en slot,
Benaude Nederlanden!

Ghij dreacht den Bast al om u strot
Rept flux u vrome handen.

De Spaensche hoochmoet, vals en boos
Sant u een Beudel goddeloos,
Om u godloos te maecken,
Gods woort, rooft hij door menschen-gloos,
En wilt u 't ghelt ontschaecken" enz. . . .

Hoe kort voor Bredero's geboorte was Amsterdam pas Geus geworden! Zong hij mee: „Slaet op ten trommele van dirredomdeyne!"

XI

Er ontstaan een ontzachtelijke wereldhandel, een maatschappelijke ontwikkeling en een verbluffende industrie tegen oorlogsgewoel en onlusten in. T'allenkant hout- en scheepsbouw op de Lastage, op lijndraaijerij, zeilmakerij, zeepziederij en olieslagerij. Machtige koopstad Amsterdam groeide in gewest Holland wonderbaarlijk. Fabelachtig bloeide de Oostzeehandel, de Levantsche handel. O, de groote Zeevaart te Amsterdam, en de triumphe-lijke thuiskomst der eerste Oostinjevaarders! Heel de Waal geurde naar foelie, peper, kaneel en muskaatnoten. En heel het IJ langs rook het naar ankerkettingen,

naar pek, traan van werven, blokmakerijen en timmer-
tuinen. Hoe tartend schitteren zeevaartkundige instru-
menten, compassen en sectanten, als uitmonsteringen op
de toochbancken voor vensteren, onder breede luifels, op
uitgeslagen luiken. Zie verkleinde koggen en karveelen,
oceaanwaarts stevenend; zie modellen van zeetonnen en
blauwe „anckersteenē”, van zeilende schuiten tusschen
dijken en sluizen; van graanlossers en kaasstapelaars,
van matrozen en schepelingen, op uithangborden bont
geschilderd. Overal glinsteren en glanzen instrumenten
van staal, koper, tin, in zon. Wát Spaansche galjoenen? . .
De Zee, de Zee en de Helden der zeventiende eeuw.
Verblindende glorie! Het is ál vlag, mast, wimpel en
stang! En de Wetenschap met De Groot en Huygens!
Zie naar den wonderbloei van Amsterdam, toen juist, in
Bredero's geboortejaar — het jaar ook waarin Prins
Maurits Stadhouder wordt van Holland en Zeeland, —
door de Vroedschap tot uitbreiding der veste besloten
werd; al was het wegbreken van bolwerken, van buiten-
en binnentrappen en kelder-ingangen; van gewelfbogen,
van afgebrokkelde stadsmuren, pothuizekens en poorten,
voor gauwdieven, afgedankte sleepers, waagdragers en
scharminkels, maar het meest voor de armen van dien
tijd een hard gelag, gelijk Bredero zelf in zijn „Spaanschen
Brabander Jerolimo” verhaalt en ook uit oude stad-
beschrijvers, vooral uit de berijmde „Memorie” van
1601 blijkt.

XII

In zijn liefde-verrukkingen is de kleinburger Bredero,
het amoureuus herte, soms nerveuzer aristocraat en edeler
ridder dan de geïtalianiseerde Hooft in zijn zijden wam-
buis, waaronder allegorische „schoone hartstocht”

stormt, — al keek Vaandrig Gerbrand door smaller kruisvensters dan de Drost, naar timmerwerven, lijnbanen en herbergen en naar den geheimzinnigen schaduwen-groei bij avondval, rond den Schreyershoek. Ook Bredero draagt den zwierigen, breedgeranden pluimhoed fier, al stotterde hij bij het uitspreken van Petrarca's naam gekke wordeken en al ontbeert hij Venetiaansche avonturen! Bij bier in backen en bier in fluyten en kroezen, bij bier en spek verzint hij ze. . .

Bredero stond niet, als Coster, met zijn eenen voet in „Eglantier”, met den andere in de „Academie”. Zijn psychologisch gekozen devies „'t Kan verkeeren”, drukt tegelijk zijn heele innerlijk-ongedurige wezen uit. Alles verandert telkens in Bredero's woelige, brandende ziel. Zijn rhytmus is van een wisselende woestheid. Met ijzeren ridderharnas om de lendenen (zijn vader, de schoenmaker, Officier der handboogschutterij, stond immers ook „in 't ijzer”), zwaait hij quasi luchtig rond de jolige taveernmeiskes, terwijl het „veeltje” dun-beverig opklinkt. O, hij is een wispelturige gildebroeder, deze humorrijke Renaissanist van stegen en sloppen, deze Homeros van Nes en vogelenmarkt, die bijwijlen hunkert naar het heimwee-wekkende trompetgeschal van voorbijtrekkende geharnaste ruiters, achter de bemoste muren der veste.

XIII

Wat een ruw-roekeloos, maar verrukkelijk-onstuimig en ironisch Amsterdammer en wat een volbloed zeventiende-eeuwer is deze droeve vroolijkert, die onder de lantaarn-schaduwen der stemmige Sint-Anthonispoorte met zijn heimelijke minnepijn en hevig hartzeer stillekens wegsluipt, wanneer de dompe boevenklok, na negen, pas

trillend de lucht doorluid heeft. Hoeveel Aendachtiche (stichtelijke) vroomheid leeft er in dezen geusachtigen realist, in dezen vaak hel-humoristischen bellenblazer, klucht- en treurspel doorenmengeland met de levensgrage vrijmoedigheid van een vermetel zeeman die zijn vrijster zoent in een halfdonker trapportaal, ook al hoort ze er niet thuis.

Bredero noemt zichzelf een „slecht” Amsterdammer. Maar zoo heel „eenvoudig” is zangerige Gerbrand niet. Hij kan vaak pieus zitten peinzen en diep-bedroefd rondstaren naar zilverig-bewolkten horizon van wijde IJ en Waal. Mijmert hij over den verachtelijken burgemeester Joost Buyck, den Oranjehater-regent, die nog kort te voren de Amsterdamsche burgerij Spaansch had gedrild met behulp der Grauwe monniken? Is het Twaalfjarig Bestand een denkobject voor dezen, dan juist twee-en-twintigjarigen losbolligen kwant? Of zijn het alleen de gitglanzige oogen van een teedere joffer, die vlammen naar zijn hart doen slaan en hem een „Koortsig Lietje” op de lippen branden? Of overdenkt hij wrang-ironisch en met gekortwiekten spot zijn onclassiciteit? Ach, hij is geen geleerde, deze ruigeling, al leest hij Terentius in Fransche vertalingen; al is hij, als maatschappij-mensch en Amsterdammer, geen ridder, deze taveernsmachter en drinkgierige schutter, die ons de tronies van labbe-kacken en Larysters onvergetelijk maakt. En toch is Gerbrand altemets bedwelmd van hoofsche begeerte en weer even onverhoeds doorstoken van dolle guiterij. Ruikt hij nog te dikwijls de ranzige leerlucht uit zijn vaders schoenmakerij achter het hennepen werkplaatsvenster, en is hij zich te vaak de burgerlijke beperktheid zijner middelen bewust? Want zijn rivalen wegen allemaal veel zwaarder aan zilver en goud en munt en cultuur, dan hij. Er gloeiden zoo velerlei

sintels in Bredero's jaloezie en liefde-melancholie. Hij wil zich té zoet vermengelen met al wat vrouwlui heet. Niet waar:

„Want mij verleyt en vleyt het vleysche lijck verkiesen,
Als ick na wensch en wil mij lodder inde lust:
Doch als ick die geniet, so doetse mij verliesen
Mijn naem, mijn goede faem, en mijndersielen rust.”

Ach, ach... hoe kwellen hem „Soete Spit-ruyters” en „troetelsiecke snollen”. . . Hooft is de Don-Juan-in-rijke-vaerzen, die zich een syllaben-maat inpompt, . . . arme Gerbrand is de Don Juan die er zijn levend hart bij inschiet. Maar een verrukkelijk klink-vaers schenkt hij ons tóch in zijn liefde-koorts; het overbekende:

„Vroegh in den dageraet, de schoone gaet ontbinden,
Den Gouden blonden tros, Citroenich van couleur,
Gezet in de Lucht, recht buyten d'achter deur,
Daer groene Wijngaert loof oyt louwen muer beminde.”

XIV

Bredero, deze groote waarnemer die al het aanschouwde tot geest en ziel van eigen wezen omschept, wil ook schilderen en schildert op doek, romantisch-Italiaansche tableaux vivants, Abigaël en David, Bijbel-elegie; Piramus en Thisbe. Maar ook bolwerken en torens en verre poorten en oude schansen maalt hij en het IJ met zijn bont gewoel van zeilen, vlak voor de Stadsherberg. Al de kleuren van zulk een vlammig en goudtintig palet haalt hij echter uit zijn zwarten inktpot. Bredero luistert vermetel en herschept volkstaal en dialectische schaakeeringen. Zijn dialoog is veel méér dan onverbloemde virtuositeit. Er zijn tintelende metaphoren; er is een bevende gloed, die het licht om zijn figuren verscherpt als op voorwerpen onder een brandlens geplaatst, trillend

van zon. Aan het gewone kopererts ontstraalt Bredero flonkerend goud. Hij is Noord-Hollander, Amsterdammer volbloed, maar zooals hij in alle plastische nuances het Amsterdamsch verwerkt, alvervig ombakt en weer herschept, kernig, puntig, tot een heerlijk-levende taal, zoo heeft niemand van zijn tijdgenooten het in zich opgenomen. Zelfs een historische syntaxis als indertijd, van Dr. Van der Veen, brengt dit aan het licht. Hooft schrijft in een brief aan Huygens (van 22 April 1631): „t Amsterdamsch is een spraak daar alleman niet in uitgeleert is”. . . Hooft beseftte het. Het wás een taal, brandend, sterk, plastisch, geschakeerd, machtig en zangerig, voor schelmsche luim, pittige scherts, toorn en spot geboren. Wie kent, buiten een groep Jordaners, nog heden dit onverflenste Amsterdamsch? Bredero herschiep het als een Meester, loste er zijn heele persoonlijkheid in op. Naïevelijk verklaart Prof. Kalff: „*Ook* (ik cursiveer, Q.) op de kleur zijner woorden gaf hij acht”. Zeit u dát wel, professor! Goed. . . Bredero is wel een beetje Renaissance-mensch, maar meer laat-Middeleeuwer en een spontaan-typische humanist. Ook Bredero gluurde wel naar Muiderdorst Hooft, naar de verfijnde cultuur, naar de zwierigheid en de Latijnsche beschaving, — al in de vroeg-Renaissance tot Holland opgewaaid door Van den Noot en Jan van Hout, — maar al lijkt het zoo, toch blijft het dwaasheid te beweren, dat Hooft, behalve misschien door enkele technische versificatie-vormen, innerlijken invloed op den fel-geestigen en bijtend-sarcastischen Vaandrig uitoefende. Bredero's wezen is er te onvatbaar, te schalks-menschelijk, te aartsbengelachtig en te Amsterdamsch-oorspronkelijk voor. Niet een der „deftigen” durft, in psychologischen saamhang met de figuren, een regel aan als hij, uit „Griane”: „Snachts loopt dat hiete goed op kitteljacht uyt snoepen”. Deze realistische uit-

drukkingskracht staat geheel en al — beeldend — tegenover de pamphlettistisch-asmodee-achtige schandaalkroniek van Tengenagel's grove zedekluchten, die rieken naar rottende wortels en vunze vruchten op de appelenmarkt.

XV

Bredero is een zwak-menschelijk, angstig-opgewonden, soms even gelaten als luidruchtig minnaar. Bredero, de „asceet”, is een onbeteugeld-zinnelijke levensgenieter, doch ten koste van zijn zielerust. Hij jammert wat al te sentimenteel en zoetsappig, over Venus en kroes, die pijn, smart en kwalen brengen. Hij is een minnaar wiens hart ras in „heete brandt” staat. Het erotische vuur van Bredero laait hevig op bijwijlen. Bredero is in alles een wonderlijke mengeling. Als verliefde is hij soms razend en trappelend van hartstocht en onkoelbare zinnedrift. Na den sensueelen schok, na bedwelming en uitspatting, kruipt bezinning op die den daemonischen drang van zijn lagere genotsnatuur veroordeelt en teistert. Dan stoot hij met toorn zijn roemer rijnschen wijn om! Een phase verder ontstaan klacht, wanhoop, bijtende smart en eindelijk volgt mijmerende inkeering. Zoo is hij een tragisch vrijer en tegelijkertijd een jolijgende zelfbespotter. Hij philosopheert met Pannetje Vet uit „Lucelle”:

„Want ongestadich zijn de vrou-lie van natuur
En wisselen van sin wel tien maal in een uur.”

Maar zoo rijmde alleen zijn verbitterde, gewonde, jaloersche dichterschap. Als hij Madalena Stockmans nadert en liefheeft, ongebreideld, na Tesselschâ, na de goudblonde, de Hoornsche en Roomsche Margriete, dan

is zijn schamel en eerbaar minnaarshart vol zwellend geluk, en dicht hij:

„Hoe snelle dat de tijd
Ons lieve vreughd afsnijdt”...

Want Madeleine's oogenstraling ontstal Bredero intense zielekracht. De geniale Amsterdammer is, als Beethoven, romantisch-tragisch in zijn liefde-mislukkingen. Hij smacht en kreunt onder zachte tooverijen van stem en blik der beminde vrouwen. Maar hij wordt versmaad en diep gekrenkt. In smartelijke wanhoop dicht hij, in „Liedeken van mijn selven”:

„Hoe star-ooght mijn gezicht? wat mach 't gepeins bedelven?
Wat isser in mijn breyn dat tot den Hemel klimt?”

En iets verder:

„Ick *selve* sie mijn *self* met schricken en met schreumen,
Mijn siel is soo bebloet, dat ieker *sels* of schurek,
Ach etterachtigh beeldt! mijn krachten die verkleumen,
Ick vrees meer voor mijn *self* als voor den quaetsten Turek.”

Dit is Bredero, de zelfverwerper; maar er is ook een teedere smeekeeling, een zoethartige, die zijn geliefde zou kunnen vereeren met edele en reine verrukking. Er is een zwoele, zelden afstootelijk-wulpsche Tristan-passie in hem, maar ook een romantische vergoddelijking van haar wezen. Dan is Bredero roerend-kinderlijk en louter ziel, klare ziel, niets dan ziel in zijn liefde-geluk... De gescheurdheid van zijn menschelijk binnenste schept een tragische sphaer om zijn minnaarsgestalte: de zinnedrift en de verzieling ervan.

Bredero sterft niet aan een overdroeven dood door hopelooze min (ééns zag Koopmans zelfs een „asceet” in Bredero), maar wel heeft de donkerste liefde-wanhoop hem de oogen zwaar overschaduwd en verduisterd.

XVI

Gij moet nimmer u tevreden stellen met aangehaalde verzen uit boeken en artikelen, over Bredero. Gij moet alles van dien „realist” zelf lezen en u ernstig houden, als gij bij een Prof-schoolmeester leest: „Hij had wel oor (let wel! „wel oor”; Bredero was geheel „rhytmiek”) voor rhytmiek, maar geen kennis van metriek”. Niet lachen! Nu beseft ge eerst, waarom Bredero een „Lof van Rijkdom” en een „Lof van de Armoede” zóó kon dichten. En waarom deze allervurigste minnaar mócht reppen van zijn „cuysche lieve lusten”, al dichtte hij een „Amoureuus-Liedtjen” gelijk dit:

„Cust mij: mijn soete: Ha cust mij en cust mij weder
Ha ha: ick sterf ick sterf de Ziele mij ontvlooch
Na uwen adem soet mijn Hert springt op en neder
En swoecht noch na de cracht die mij u vier ontsooch.

Ick swijm ay mij ick swijm 't leven wil mij ontslippen
Ach ghij ontsinget mijn dat lieflijk Ghebloemt
Dat ick te plucken plach van u Purpere Lippen
Van 't Corael Rijcke Hooft, en Roosen velt voornoemt.”

XVII

Bredero, de fel-uitbundige, de „ôubollighe”, die wel vaak taveernen van Schans en Buitensingel-steegjes zal hebben bezocht, is de schepper van „ruyge kunst”, van aanstootelijke Lecker-Beetje (was Aristophanes zoo kiesch?), een uit Fransch proza door hem in Neder-Duytsch ten Rijme omgedicht: Blij- en Truerspelletje, liefdesprookje, het Overgesette „Lucelle” naar Le Jars. Dit zegt genoeg. Een diergelijk schepsel als Leckerbeetje, behoort niet het Gerecht of Schout en Schepenen, doch de wereld-literatuur. Leckerbeetje is gewrocht met de

innerlijke macht van Balzac. Het egoïstisch-wanschapene van dezen vraat, dezen gedrochtelijken hebbert, is prachtig door het zot-geestige van zijn vlijmende menschenkennis heengedragen.

Hoor hem, puntig, scherp, boertig, alwijs, vinnig en cynisch:

„Want binje geck, binje vreck. binje geel, binje scheel,
Binje dol, binje vol, binje slof, binje grof, binje schrael, binje kael,
Binje dof, binje doof, binje blint, binje nes, binje bles,
Binje boos, binje loos, binje voos, binje out, binje kout,
Binje hoer, binje dief,
Heb je Geldt, ick hebje Lief.”

Wij brullen om den kreupelen geest en de comische zinsduikelarijen van Falstaff. Wij kunnen het nog harte-lijker om Leckerbeetje's levenswijze of levensdwaze boert. Het zijn altegaar instinctief-psychologische vondsten van het volksleven, in dit creatuur, opgezwollen van venijn en armetierige menselijkheid. Prof. Kalff, die zoo belachelijk-zelfverzekerd en hooghartig oordeelde over den minnedichter en lyricus Bredero (Verwey noemt hem onzen „grootsten minnedichter”), wil met dit type terug tot Rabelais. Nimmer sprak Prof. waarder woord!

Was ook Shakespeare wel bron voor Bredero, gelijk Den Hertog indertijd trachtte aan te toonen? Best mogelijk. Wie was het niet van Shakespeare? Dr. J. A. N. Knuttel schreef eens: „Maar met Bredero's dood was het uit met de romantiek”. Zoo is het en niet anders. Het laat ons in eerbied beseffen, hoe groot dichter en mensch hij was!

XVIII

Over de „Spaanschen Brabander Jerolimo”, dit tors-achtige, maar grootsche gewrocht van verbeelding,

beelding, karakteristiek en psychologie, is niet in een enkel aphorisme te schrijven. Dit prachtige werk, dat geheel en ver den geest van Don Diego Hurtado de Mendoza overvliegt, in zijn „Laserus de Tormes”, staat ook hoog uit boven Hooft’s „Ware Nar”. De „Spaansche Brabander” heeft groote gebreken, maar de ziel die deze tragi-comedie schiep is die van een *modern* mensch. Modern is niet iemand, die jong blijkt en „modern” schrijft; modern is niet iemand van dézen of toekomstigen tijd, doch *modern* is een kunstenaar alleen, als hij iets van en voor alle tijden in zich heeft. Een enkel *moderne* kunstenaar zal over eenige jaren weer verouderd en ingehaald zijn door nog moderner modernen. Doch hij die iets van het eeuwig-lévende in zijn werk heeft, blijft altijd modern.

Naar dien geest beoordeeld, is de „Spaanschen Brabander Jerolimo” van Bredero het eenige modérne werk uit de zeventiende eeuw en niet slechts „een der beste comedies”, gelijk Dr. J. A. Worp in zijn „Geschiedenis van het drama. . . enz.” schrijft. (Deel I).